

Etnografické múzeum SNM
Ústav etnológie SAV
Slovenská národopisná spoločnosť pri SAV

Etnologické
rozpravy

1-2/2000

Bratislava

Upozornenie: čísla strán v obsahu sú účelové pre digitálnu formu. Pre bibliografické údaje sú čísla strán uvedené v súbore Obsahy!

Obsah

Úvod	4
------------	---

štúdie

Martin Kanovský Štruktúrna antropológia včera, dnes (a zajtra?)	5
Helena Tužinská O vnímaní sviatočného času	14
Mária Pavlovičová Toronto blessing alebo Letničiari medzi nami	26
Hana Hlôšková Povešť – jedna z naratívnych foriem osvojenia si priestoru	33
Hana Zámečníková Príčiny zmien vo využívaní životného priestoru intravilánu a extravilánu obcí na území Tatranského národného parku (Tragédia spoločných pasienkov)	39
Ján Dano - Katarína Holbová Tradičná kultúra obcí Levického okresu v materiáloch dotazníkového výskumu Školského inšpektorátu v Leviciach z rokov 1926-1929	46
Zuzana Beňušková Charakter migrácií a ich odraz v lokálnom spoločenstve Veľkých Ripňan a Radošiny	50
Jaroslav Čukan Vzťah Nitranov z Radošinskej doliny k rodisku	58
Andrea Šalingová Reflexia spôsobu života v dobovom rodinnom časopise (na príklade analýzy rodinného časopisu Slovenka)	67
Martina Pavlíková Elity vznikajú, slabnú, upadajú a odchádzajú, nahrádzajú sa inými (Základné vymedzenie pojmu a postavenia elitných skupín v štruktúre spoločnosti)	94

diskusia

Diskusia o knihe	110
Miroslav Beblavý Kniha, ktorá vyšla priskoro alebo O slovenských putnamistoch	111
Juraj Buzalka Krivý, Vladimír – Feglová, Viera – Balko, Daniel: Slovensko a jeho regióny. Sociokultúrne súvislosti volebného správania	113
Oľga Danglová Krivý V. – Feglová, V. – Balko, D.: Slovensko a jeho regióny. Sociokultúrne súvislosti volebného správania	117
Oľga Gyárfášová Sociokultúrne súvislosti volebného správania – alebo zásadný príspevok i provokačná výzva k sebareflexii slovenskej spoločnosti	120
Vladimír Krivý Reflexia	123
 rozhl'ady	
Spôsob písania v etnológii. Rozhovor s Cliffordom Geertzom	126
Nové knihy.....	129
Zoznam autorov.....	130

Vážené čitateľky, vážení čitatelia,

je práve koniec roka, koniec storočia, koniec milénia a spolu s týmito významnými míľnikmi aj koniec jednej etapy existencie periodika, ktoré vychádza (hoci s občasnými prestávkami a pod dvoma názvami) už viac ako tri desaťročia.

Etnologické rozpravy, ktoré Vám predkladáme, prinášajú zdanlivo nesúrodý súbor štúdií. Jednotlivé príspevky sa líšia zvolenými témami aj prístupmi autorov. Spomenutá pestrosť však nevznikla celkom náhodne. Dvojčíslo má totiž preklenúť monotematicky orientované čísla – predošlé a budúce. Nebudeme Vás teraz zaťažovať obsahom, charakteristikou jednotlivých štúdií, zdôvodňovaním výberu pre rubriku Diskusia o knihe a inými detailmi. Skôr upriamime pozornosť na najbližšiu budúcnosť.

V ďalšom ročníku by sme sa radi prihlásili v pozmenenom redakčnom zložení, ale aj v (aspoň čiastočne) obnovenom "hábe". Napriek úpravám ostáva hlavný cieľ rovnaký. V prvom rade chceme čo najlepšie prezentovať poznatky etnológie (ale aj príbuzných vedných disciplín). Informačnú otvorenosť by sme radi rozšírili niektorými formálnymi, ale dôležitými dodatkami, akými je napríklad **uvádzanie kľúčových slov pred článkami** (budúci prispievatelia, nezabudnite na to!) či sprístupnenie obsahu vo svetovom jazyku. Väčší priestor mienime poskytnúť názorom, reflexiám, kritickým i pochvalným podnetom. Práve tu potrebujeme a očakávame väčšiu aktivitu Vás – našich čitateľov.

Číslo 2/2001 plánujeme venovať problematike **rómskej minority**. Bude monotematické a očakávame, že okrem odborných štúdií (z oblasti etnológie a iných vedných disciplín) dostanú priestor aj Vaše reflexie, osobné aj vedecké skúsenosti. Príspevky by mali byť zamerané na aktuálne problémy. Pokúsime sa hľadať odpovede na otázky:

- AKO VNÍMATE tzv. "RÓMSKY PROBLÉM" NA SLOVENSKU A V RÁMCI EURÓPY? (rasový, kultúrny, sociálny, politicko-ekonomický...)
- KDE VIDÍTE KORENE SÚČASNÉHO STAVU A VÝCHODISKÁ Z NEHO?
- VYUŽÍVA ETNOLÓGIA SVOJE MOŽNOSTI NA TO, ABY PRIMERANE SVOJIM MOŽNOSTIAM PRISPELA K RIEŠENIU SPOLOČENSKÝCH PROBLÉMOV V TEJTO SFÉRE? KDE VIDÍTE JEJ REZERVY?

Opäť privítame názory na súčasné problémy a možnosti ich riešenia od všetkých, nielen od tých, ktorí sa na rómsku problematiku špecializujú. Redakcia ich očakáva **do konca mája 2001**.

Na záver už neostáva nič iné, len popriať Vám (nám) všetko najlepšie, veľa zdravia, pokoja, pohody a tvorivých nápadov v nasledujúcich rokoch...

REDAKCIA ER:
Zuzana Beňušková
Ingrid Kostovská
Martina Pavlíková

Štruktúrálna antropológia včera, dnes (a zajtra?)

Martin Kanovský

I

Štruktúrálna antropológia je pojem, ktorý je v sociálnych vedách neoddeliteľne spojený s menom francúzskeho etnológa Claua Lévi-Straussa. Pokiaľ ide o vplyv v oblasti antropológie, môžu s ním súperiť azda iba diela Bronislawa Malinowského a Jamesa Georga Frazera. Pokiaľ ide o jeho vplyv na sociálne vedy a na kultúru ako takú, nemôže sa mu rovnať nikto z antropológov.

Čo na jeho diela tak fascinovalo a stále ešte fascinuje sociálnych a humanitných vedcov? Iste by nikto nemohol povedať, že jeho jednoduchosť a jasnosť. Naopak – toto dielo týmito vlastnosťami práve neoplýva. Na druhej strane, nemôže to byť ani tak trochu zvrátená záľuba sociálnych vedcov v obskuritách a mystériách – to by jeho vplyv nemohol byť taký všeobecný. V každom prípade rozhodne nebude na škodu, ak sa pokúsime zhodnotiť toto dielo podrobnejšie.

V našich kontextoch má dielo Lévi-Straussa smutný osud. Nielenže na rozdiel od ruského, poľského, maďarského, ale aj českého kontextu takmer absentujú preklady (s výnimkou internej a nedostupnej publikácie Lévi-Strauss 1971 a najnovšej útlej knižičky Lévi-Strauss 1998 [1962]), ale dalo by sa povedať, že dielo Lévi-Straussa každý pozná a málokto podrobne číta. Človek niekedy až žasne, čo sa vydáva za znalosť jeho koncepcie. Niektorí sa nerozpakujú citovať jeho diela zakaždým, keď použijú slovo “štruktúra” alebo “opozícia”, v oprávnenej nádeji, že toto počínanie aj tak nikto nemôže odhaliť. S mučivou pravidelnosťou však tieto citácie bijú do očí svojou nevhodnosťou, niekedy aj priamou protikladnosťou voči dielu, ktoré citujú. Neprekvapí teda, že zasvätenejšie štúdie nájdeme skôr vo filozofických ako v etnologických kruhoch (Marcelli 1982). Iní zasa iba hodia rukou – “štrukturalizmus!”, naznačujúc týmto gestom, že ide o staré haraburdie, s ktorým sa už dávno vyrovnali a predstihli ho o celé siahly.

Je však zbytočné, aby sme sa pri charakterizovaní štruktúrálnej antropológie zaoberali naším kontextom – to, čo sa so štruktúrálnou antropológiou dialo a deje v našom kontexte, nie je príznačné pre ňu, ale práve pre tento kontext. Možno by stálo za to napísať sociálne dejiny recepcie tejto a iných koncepcií v našej vedeckej komunite, a bolo by to iste záslužné dielo – ja sa však na to necítim povolaný.

Cieľom tohto zamyslenia je však pokúsiť sa charakterizovať miesto štruktúrálnej antropológie v etnologickom myslení. Kontextom teda bude celá antropologická doména. A nielen to: veľmi dôležitou je aj otázka, ako by mal byť podniknutý výskum, aby sa jeho výsledky dali zhodnotiť podľa štruktúrálnej analýzy? Inak povedané, aké empirické problémy a akým spôsobom si štruktúrálna antropológia kladie?

Aby sme dokázali zhodnotiť prínos diela Lévi-Straussa, budeme sa musieť ponoriť hlbšie – hlbšie do diela Lévi-Straussa, hlbšie do antropologického myslenia, ale zasa nie príhlboko: dá sa totiž ukázať (čo si málokto uvedomuje), že ani Lévi-Straussovi sa niekedy nepodarilo adekvátne interpretovať seba samého a nedorozumenia vo vzťahu k jeho dielam nájdeme aj uňho samého. Mnohí kritizovali to, čo hovoril o spoločnosti, kultúre, mýtoch, rituáloch – za nesporné sa však považovalo to, čo hovoril o svojej vlastnej koncepcii: veď kto by už mohol byť v tomto ohľade väčšou autoritou ako on! Ide však o omyl, a to o

veľmi nebezpečný omyl: autor môže svoje vlastné dielo dezinterpretovať rovnako, ba ešte viac, ako ktokoľvek iný.

Cieľom tohto zamyslenia bude ukázať zdroje Lévi-Straussovho myslenia, jeho prínos, ale aj jeho omyly. Je nevyhnutné uvedomiť si jednu vec: Lévi-Straussova pozícia v antropologickom myslení je jedinečná. Antropológia druhej polovice 20. storočia je poznačená jeho myšlienkami. Všetky súčasné relevantné koncepcie sa museli vysporiadať s jeho dielom (možno preto, lebo u nás neboli podmienky na takéto vysporiadanie sa, nejestvuje v našich sociálnych vedách nijaká relevantná koncepcia). Prečo práve Lévi-Strauss?

Nedá sa očakávať, že v tomto krátkom článku budú predstreté a kriticky zhodnotené všetky nuansy Lévi-Straussovho myslenia. Pokúsim sa iba prezentovať jeho najvšeobecnejšie východiská, doložiť ich zrozumiteľnými príkladmi a zároveň uviesť hlavné kritické výhrady. Kto sa chce dozvedieť viac, musí siahnuť k špecializovanej literatúre (najmä Sperber 1968, Geertz 1973, Leach 1970, Dosse 1991, Hénaff 1991).

II

Lévi-Strauss uvádza vo svojej knihe *Smutné trópy* svojich troch učiteľov: geológiu, psychoanalýzu a marxizmus. Nedá sa poprieť, že o týchto disciplínach má rozsiahle poznatky. Ak sa však bližšie pozrieme na to, v čom ho ovplyvnili **konkrétne**, nenájdeme toho veľa. O geológii nenájdeme ani zmienku – pokiaľ ide o psychoanalýzu a marxizmus, najrozsiahlejšie inšpirácie nájdeme v knihe *Štrukturálna antropológia*, ktorá je zhrnutím jeho prác zo štyridsiatych a päťdesiatych rokov. Aj tieto inšpirácie sú však v najlepšom prípade nepriame. Skôr by sa dalo povedať, že jeho najväčšou inšpiráciou sa stala štrukturálna lingvistika.

Lévi-Strauss sám píše, aké bolo pre neho dôležité stretnutie s Romanom Jakobsonom v USA v štyridsiatych rokoch. Sám síce chce trochu zľahčiť túto dôležitosť, keď neskôr píše, že už predtým sa v jeho článkoch prejavoval “nevedomý štrukturalizmus”, ale to je iba štylizácia. Jeho rané články o sociálnej organizácii Bororov a Ňambikvarov neobsahujú ani stopu štrukturalizmu.

Základy štrukturalizmu položil lingvista Ferdinand de Saussure svojím dielom *Cours de linguistique générale*. Sám pojem “štruktúra” nepoužil, ale jeho použitie slova “systém” mu pomerne presne zodpovedá. Nebudem tu podrobne skúmať Saussurove myšlienky, ale uvediem iba dve jeho hlavné tézy, ktoré mali na myslenie Lévi-Straussa rozhodujúci vplyv.

Prvou tézou je známa veta “jazyk je forma, nie substancia” (Saussure 1971 [1917]:169). Znamená to, že jazyk nemá vopred daný spôsob, ktorým by sa spájali zvuky s významami a tak vytvárali niečo ustálené (substanciu). Spôsob spojenia zvukov s významami je arbitráry – jazyk je systémom vzťahov (formou), ktorý spája dve substancie, samé osebe amorfné: substanciu zvukov a substanciu myslenia. Jazyk predstavuje systém, ktorý spája určitý akustický obraz (označujúce) s určitou myšlienkou alebo psychickým obrazom (označované). Takéto spojenie nazýva Saussure znak. Jazyk ako formálny systém vzťahov má sociálnu, teda nadindividuálnu povahu, ktorá riadi prehovor – konkrétnu a individuálnu materiálnu realizáciu.

Lévi-Strauss sa ustavične snaží nájsť systémové invarianty za premenlivými kultúrnymi javmi. Či už ide o mýty, systémy príbuzenstva alebo totemové klasifikácie, usiluje sa odhaliť skryté a nemenné štrukturálne princípy, ktoré sú v pozadí zjavných a premenlivých javov. Každý kultúrny jav je podľa neho iba výsledkom určitých operácií, ktoré sú štruktúrované nevedomými aktivitami ľudskej mysle.

Druhou Saussurovou tézou je výrok “v jazyku sú iba diferencie bez pozitívnych termínov” (Saussure 1971 [1917]:166). To znamená, že predmetom lingvistiky nie sú konkrétne prvky prehovoru (zvuky alebo myšlienky), slúžiace jazyku ako materiál, ale systémy ich kombinácií, teda diferencií medzi nimi. Štruktúra je sústavou korelácií a opozícií, a dá sa odhaliť aj vtedy, keď sa jej konkrétne prvky zmenia.

Lévi-Strauss túto tézu aplikuje aj na iné kultúrne javy ako jazyk. Snaží sa každý kultúrny jav vysvetliť ako systém opozícií a korelácií, ako konkrétnu realizáciu abstraktnej štruktúry alebo modelu. To mu umožňuje pozoruhodným a často nečakaným spôsobom objavovať homológie a rozdiely tam, kde by ich málokto čakal.

Uvedieme si príklad: Lévi-Strauss aplikuje tieto dve Saussurove tézy pri analýze totemizmu. Ukazuje, že totemizmus nie je nejaký homogénny jav alebo objekt, ale predstavuje skôr formu, presnejšie spôsob klasifikácie. Pokrok v štúdiu totemizmu mohol nastať až vtedy, keď bádatelia prestali hľadať nejakú vlastnosť alebo súbor vlastností, ktoré by mali všetky javy, označované ako totemizmus. Inak povedané, keď sa prestali snažiť definovať totemizmus ako substanciu, ale zistili, že ide o formu (myslenia). Totemizmus je podľa Lévi-Straussa systémom alebo formou, ktorá podobne ako jazyk u Saussura prepája dva rôznorodé typy javov: v prípade jazyka je to myslenie a zvuk, v prípade totemizmu spoločnosť a príroda.

Lévi-Strauss aplikuje aj druhú Saussurovu tézu. Nielen v jazyku, ale aj v totemizme sú dôležité iba diferencie bez pozitívnych termínov. Práve to uniklo mnohým bádateľom, pretože sa snažili nájsť spôsob, čo majú spoločné jednotlivé zvieracie druhy s konkrétnymi totemovými skupinami. Toto úsilie bolo márne, pretože dôležité neboli konkrétne prvky, ale práve vzťahy, ktoré medzi nimi jestvujú. Nie je teda podstatné, ktoré konkrétne zvieratá slúžia ako totemové emblémy, ani to, ktoré sociálne skupiny im zodpovedajú (klany, moiety, sekcie, subsekcie atď.). Dôležité je to, aby jeden systém rozdielov (medzi sociálnymi skupinami) zodpovedal druhému systému rozdielov (medzi prírodnými druhmi), čím môže jeden systém vyjadrovať druhý:

“...nie sú to podobnosti, ale diferencie, ktoré sa podobajú. Tým chápeme predovšetkým to, že nejestvujú zvieratá, ktoré sa navzájom podobajú (pretože všetky sa zúčastňujú na zvieracom správaní), ani predkovia, ktorí sa navzájom podobajú (pretože sa podieľajú na správaní predkov), a napokon ani globálna podobnosť medzi oboma skupinami, ale na jednej strane zvieratá, ktoré sa navzájom odlišujú (pretože patria k odlišným druhom, z ktorých každý má vlastný fyzický výzor a spôsob života), a na strane druhej ľudia – ich predkovia tvoria zvláštny prípad – ktorí sa navzájom odlišujú (pretože sú rozdelení medzi segmenty spoločnosti, z ktorých každý zastáva jedinečné postavenie v sociálnej štruktúre. Podobnosť, ktorú predpokladajú reprezentácie zvané totemové, je *medzi týmito dvoma systémami diferencii*” (Lévi-Strauss 1998 [1962]: 85-86, zdôraznil Lévi-Strauss).

Aby Lévi-Strauss dokázal odhaliť systém klasifikácie za takými rôznorodými javmi, ako sú prejavy totemizmu, musel sa dôsledne riadiť určitým postupom, ktorý je vlastne základom štrukturalizmu, tak ako ho chápe on. Tento postup spočíva v tom, že sa skonštruuje určitá abstraktná schéma vzťahov, z ktorej sa potom dedukujú možné empirické fakty, a následne sa overuje, či tieto vydedukované možné fakty zodpovedajú faktom skutočným. Lévi-Strauss to vyjadruje takto:

“Metóda, ktorú chceme používať, v tomto prípade, ako aj v iných, spočíva:

1. V definovaní študovaného javu ako vzťahu medzi dvoma alebo viacerými skutočnými alebo virtuálnymi prvkami;
2. V skonštruovaní tabuľky možných permutácií medzi týmito prvkami;

3. V považovaní tejto tabuľky za všeobecný objekt analýzy, ktorá iba na tejto úrovni môže poskytnúť nevyhnutné spojenia a na začiatku skúmaný empirický jav je iba jednou možnou kombináciou z iných, ktorých úplný systém musí byť vopred rekonštruovaný” (Lévi-Strauss 1998 [1962]:25).

Ilustrujme si túto metodologickú poznámku na jednoduchom príklade. V knihe *Tristes tropiques* nájdeme zaujímavý postup pri charakteristike juhoamerických palmových vejárov. Tento postup je doslovnou aplikáciou spomenutej metódy:

“...*abanicos*, vejáre na oheň, ktoré sú tiež dedičstvom domorodej tradície. Štúdium týchto vejárov je tiež zaujímavé, pretože každý typ predstavuje dôvtipné riešenie, ako preplietaním premeniť voľnú a priepustnú štruktúru palmového listu na pevnú a súvislú plochu, ktorej prudkým mávaním je možné uvádzať vzduch do pohybu. Keďže je niekoľko spôsobov, ako sa dá problém riešiť, a niekoľko typov palmových listov, je možné vopred uvážiť všetky možné kombinácie a určiť tak všetky mysliteľné formy, takže potom už len zbierame vzorky, ilustrujúce tieto drobné technologické teorémy.

Existujú dva základné druhy paliem: buď sú lístky rozdelené symetricky po oboch stranách strednej stonky, alebo sa vejárovito rozbiehajú. Pri prvom type sa ponúkajú dve metódy: buď sa všetky lístky preklopiť na jednu stranu stonky a spleťú sa dohromady, alebo sa splieta každá skupina zvlášť, každý lístok sa ohne v pravom uhle a konce jedných sa zasunú cez spodné časti druhých a naopak. Tak dostaneme dva druhy vejárov: krídlovitý a motýľovitý. Pokiaľ ide o druhý typ, poskytuje niekoľko možností, ktoré sú všetky, aj keď v rôznom stupni, kombináciou dvoch spomenutých, a hotový výrobok, či už má tvar lyžice, páľky alebo ružice, pripomína svojou štruktúrou akýsi veľký sploštený drdol” (Lévi-Strauss 1966 [1955]:73).

Samozrejme, je potrebné mať neustále na pamäti, že štrukturalizmus sa nevyčerpáva v takýchto jednoduchých a pomerne prostoduchých postupoch, ako sú mnohí často náchylní domnievať sa pri zbežnom pohľade. Všetky tieto príklady som vybral iba ako názornú ilustráciu, teda skôr z didaktických dôvodov, pretože vystihujú základné smerovanie štrukturalizmu. Teraz by som chcel obrátiť pozornosť na najzákladnejšie a najbežnejšie omyly, ktoré sa so štrukturalizmom až príliš často spájajú.

III

Omyl 1: “Štrukturalizmus tvrdí, že všade sú opozície, a teda štrukturálna analýza spočíva v identifikovaní opozícií v kultúrnom materiáli.”

Netvrdím, že takáto téza je niekde explicitne sformulovaná, ale mnohokrát nájdeme Lévi-Straussove diela citované v prácach, ktoré sa ňou mlčky riadia. Štrukturálna analýza síce skutočne pracuje (aj) s opozíciami, avšak ich identifikovaním sa nekončí, ale začína. Je skutočne pravdou, že všade v kultúrnom materiáli (či už sú to mýty, rozprávky, životné príbehy, plány osád atď.) môžeme buď priamo nájsť opozície, alebo ho aspoň interpretovať tak, že tieto opozície vystúpia z úzadia. To však je triviálne – podstatné nie je objaviť opozície, ale objaviť určitý systém, ktorému sa podriaďujú, teda ich sociálnu funkciu. Podľa Lévi-Straussa sú opozície a korelácie iba produktom myšlienkových operácií, a štrukturálna analýza je úplne iba vtedy, keď ukáže, akými transformáciami sa k nim dochádza a prečo. Nájsť v rozprávaní ľudí opozície je banalitou – ale vysvetliť ich systém a to, prečo sú tam práve ony a nie niečo iné, to je oveľa ťažšie.

Omyl 2: “Štrukturalizmus tvrdí, že spoločnosti sú štruktúrami, a teda že každý aspekt sociálneho života je štruktúrovaný, a tým podlieha štrukturálnej analýze.”

Samozrejme, že nie. Nikto nikdy netvrdil, že spoločnosti sú štruktúrami – Lévi-Strauss tvrdí iba to, že niektoré aspekty sociálnej skutočnosti sú štruktúrované a podliehajú

teda štrukturálnej analýze. Predmetom štrukturálnej analýzy nikdy nie je “spoločnosť” so všetkými jej prejavmi. Napokon, tento omyl je iba špeciálnym prípadom iného, všeobecnejšieho a rozšírenejšieho omylu:

Omyl 3: “Štruktúry sa dajú dokázať a pozorovať na každej úrovni kultúrnych javov.” Mnohí sa domnievajú (riadiac sa omylom 1), že identifikovanie opozícií v kultúrnom materiáli (ktoré nie je vôbec ťažké) má ako bezprostredný dôsledok to, že zoradenie takýchto opozícií znamená odhalenie štruktúry. Niet väčšieho omylu. Tento omyl pramení v zásadnom nepochopení ontologického statusu štruktúr, teda nepochopení faktu, kde sú vlastne podľa Lévi-Straussa štruktúry situované.

Lévi-Strauss mnohokrát zdôraznil, že štruktúru nikdy nemožno hľadať na úrovni pozorovateľnej, empirickej skutočnosti (ako sa domnieval napríklad Radcliffe-Brown). Pozorovateľná sociálna skutočnosť poskytuje iba sociálne vzťahy. Sociálna štruktúra, ako vraví Lévi-Strauss (Lévi-Strauss 1958:306), je **modelom, konštruovaným na základe týchto vzťahov**. Inak povedané, štruktúra je modelom, ktorý sa konštruuje pri vysvetlení pozorovateľných sociálnych vzťahov, a preto ju nemožno hľadať na úrovni empirickej skutočnosti. Tu prichádza k slovu ďalší nevyhnutný postulát Lévi-Straussovho myslenia: **Ľudská myseľ**.

Práve ľudská myseľ predstavuje miesto, do ktorého treba lokalizovať štruktúry. Samozrejme, nie je to také jednoduché: podľa Lévi-Straussa je ľudská myseľ nie ani tak miestom štruktúr samotných, ako skôr štruktúrotvorných princípov a operácií. Ľudská myseľ (napríklad mytologické myslenie) postupuje tak, akoby sa riadila modelom koherentnej štruktúry. Samozrejme, takýto postup mysle je nevedomý: nikto nemá sformulovaný explicitný, zámerný a vedomý model štruktúry. Štruktúrotvorná činnosť ľudskej mysle sa deje na nevedomej úrovni, a úlohou antropológa ako vedca je práve skonštruovať štruktúru ako model, ktorý vysvetľuje operácie ľudskej mysle.

Samozrejme, je veľmi ťažké vyložiť tieto postuláty iba abstraktne, bez priamej aplikácie, na ktorú tu niet miesta. Lévi-Strauss však týchto priamych aplikácií poskytol dostatočné množstvo. Napríklad jeho minuciózna analýza súboru mýtov Cimšjanov zo severozápadného pobrežia Tichého oceánu pod názvom **Asdiwalov príbeh** je skvelou ukážkou postupu štrukturálnej analýzy (Lévi-Strauss 1973:175-235). Lévi-Strauss v nej ukazuje, ako používajú Cimšjani mýtus o Asdiwalovi na vyjadrenie a prekonanie protirečenia vo svojom sociálnom živote. Mýtus sa ukazuje ako logický nástroj, ktorý umožňuje ľudskej mysli nachádzať aspoň akési virtuálne riešenia protirečenia, ktoré sa nedajú vyriešiť reálne. Ľudská myseľ sa nedokáže uspokojiť s rozpormi, ale pokúša sa ich začleniť do koherentného obrazu sveta. Keď to nie je možné (pretože tieto rozpory sú reálne), prichádza k slovu mýtus ako svojho druhu “simulácia” možných riešení. Nemá teda zmysel hľadať spôsob, ako mýtus “odráža” sociálnu alebo etnografickú skutočnosť, alebo podiel mýtu na riešení hlbokých existenciálnych či psychických problémov človeka. Mýtus je iba výsledkom neprekonateľného pudenia ľudskej mysle po usporiadanosti, koherencii a zmysle, a myseľ toto pudenie uspokojuje práve usúvzťažňovaním rôznorodých prvkov. Dôležité teda nie sú tieto prvky samotné v ich konkrétosti, ale práve proces usúvzťažňovania a jeho zákonitosti. A to je hlavný prínos Lévi-Straussovej štrukturálnej analýzy: presun dôrazu od opisu kultúrnych javov samotných k princípom, ktoré sú zodpovedné za to, že dané kultúrne javy sú také, aké sú. V tom spočíva sila i slabosť jeho prístupu.

Ako by teda mal vyzerat' etnologický výskum, ktorý by sa dal označiť ako "štrukturálny"? V prvom rade je potrebné zhromaždiť všetky relevantné empirické údaje. Úloha je zjednodušená vtedy, keď je predmetom analýzy nejaká delimitovaná oblasť, napríklad mýty určitej populácie. Nie je ťažké zhromaždiť mýty určitého spoločenstva, pretože poldruha storočia modernej antropológie nám dalo k dispozícii celé more príslušných údajov. Oveľa ťažšie je urobiť z týchto údajov **relevantné** údaje. Z hľadiska štrukturálnej analýzy sú relevantnými údajmi tie údaje, v ktorých sa manifestujú nejaké vzťahy. Tieto vzťahy môžu byť najrozličnejšieho druhu – od opozícií a protikladov cez korelácie, analógie a podobnosti. Avšak nie tieto vzťahy sú vlastným predmetom štrukturálnej analýzy, ale **systém**, ktorý tvoria, teda vzťahy medzi vzťahmi, ak mám byť presný.

V prípade, že predmetom analýzy nie sú texty (napríklad mýty alebo rozprávky), úloha je ťažšia. Napríklad systémy príbuzenstva nie sú štruktúrované tak priamočiara, ako sa zdá. Radcliffe-Brown napríklad urobil základom svojej teórie príbuzenských štruktúr pozorovateľné sociálne vzťahy: rodičovstvo (otec/syn, matka/dcéra), aliancia (manžel/manželka), súrodenectvo (brat/sestra). Tieto vzťahy považoval za základné a všetky ostatné za odvodené. Takéto chápanie však vôbec nevysvetľuje zložitost' mnohých domorodých systémov príbuzenstva. Napríklad vzťah ujo z matkinej strany/synovec (avunkulát), ktorý hrá kľúčovú úlohu v mnohých systémoch príbuzenstva, hoci ide na prvý pohľad o vedľajší vzťah. Lévi-Strauss však ukázal, že podstatnou súčasťou štruktúr príbuzenstva sú aj vzťahy, ktoré sa na prvý pohľad zdajú byť vedľajšie: vzťahy ujo z matkinej strany/synovec alebo manžel/manželkin brat (švagor). Integrovanie týchto vzťahov do štruktúry príbuzenstva mu umožnila hypotéza, že funkciou príbuzenstva a jeho systémov je zabezpečiť alianciu a spojenectvo sociálnych skupín prostredníctvom výmeny žien. Brat manželky je teda reprezentantom skupiny, od ktorej manžel manželku získal, a preto je základným prvkom systému príbuzenstva, čo vysvetľuje jeho dôležité postavenie. Zákaz incestu, univerzálne pravidlo systémov príbuzenstva, nie je podľa Lévi-Straussa ani tak zákazom, ako skôr príkazom odovzdať sestru alebo dcéru inej skupine.

Etnologický výskum, ktorý má byť štrukturálny, je teda (tak ako každý výskum) predovšetkým určením a vysvetlením relevantných údajov. Nie všetky informácie, ktoré o kultúre dokážeme zozbierať, sú rovnako relevantné. Bolestným nedostatkom mnohých etnografických výskumov je bizarná predstava, ktorá sa programovo (niekedy až hrdo) zrieka akéhokoľvek "teoretizovania" s tým, že sa zameriava iba na "zber" údajov, ktorý potom budú môcť využiť "teoretici" tak, ako chcú. Kult "čistého údaja" je však falošným kultom. Antropológ nikdy nepotrebuje "čisté" údaje, ale iba relevantné údaje, teda údaje, relevantné k jeho hypotézam. Tieto relevantné údaje si však musí zadovážiť sám alebo so svojím patrične pripraveným tímom.

Možno by bolo užitočné riadiť sa návrhom, ktorý predostrel Dan Sperber (Sperber 1984:25 a n.): podľa neho je potrebné jasne rozlišovať na jednej strane **etnografiu**, interpretatívnu disciplínu, ktorá zhromažďuje údaje mala by to robiť tak, aby bola jasná ich prípadná relevancia, teda predovšetkým to, aká je povaha týchto údajov, kto je ich subjektom (bádatel', domorodec) a aký má k nim postoj – skrátka vybaviť tieto údaje "opisným komentárom", a na strane druhej **antropológiu**, teoretickú disciplínu, ktorá poskytuje hypotézy, určené na vysvetlenie kultúrnych javov. Mnohé etnografické údaje sa prezentujú vo forme "kresťanstvo prirovnáva...", "niektorí považujú...", "obyvatelia tvrdia..." – to sú v lepšom prípade syntézy alebo interpretácie mnohých názorov, ktoré ani nemuseli byť explicitne sformulované. Takéto údaje môžu byť dobrým zdrojom informácií o danej populácii, ale rozhodne nemôžu slúžiť ako empirický základ antropologickým hypotézam.

Táto situácia je daná tradíciou – etnografia sa chápala (a často ešte aj chápe) ako zdroj informácií o exotických spoločenstvách, či už vzdialených alebo vlastných. Etnograf bol vlastne osobným svedkom, mal k dispozícii určitý typ poznania a informácií, ktoré nie je také jednoduché získať. Napríklad etnograf, ktorý strávil určitý čas pozorovaním domorodého kmeňa v Mexiku alebo ľudových púti na Slovensku má veľký súbor špecifických informácií. Problém spočíva práve v ich prezentácii. Nie je celkom dobre možné prezentovať tieto informácie v surovom stave s identifikáciou každého zdroja – daná štúdia alebo kniha by bola nečitateľná. Väčšinou sa zvolí spôsob interpretatívnej syntézy: vydestilovanie najvšeobecnejších názorov a ich premiešanie s interpretáciami etnografa. Vznikne z toho “kozmozologická koncepcia sveta” alebo “všeobecná mienka o púti”, ktoré však v ich úplnosti nezastáva nijaký jednotlivec, ale ide o originálnu a na informácie bohatú syntézu. Čitatelia získajú veľké množstvo informácií o danom spoločenstve, ale tieto informácie sa nedajú nijako antropologicky použiť.

Niekedy dochádza aj k opačným prípadom: niekto skonštruuje teóriu, ktorá je metodologicky veľmi účinná a jednoduchá, ale je problém nájsť etnografické údaje, ktoré by jej zodpovedali. Ide teda o model, ktorý je vlastne prázdny, a jeho jediná užitočnosť spočíva v tom, že predstavuje akési intelektuálne cvičenie.

Východiskom je spolupráca dvoch oddelených disciplín: etnografie a antropológie. Zber údajov o nejakej populácii nesmie byť prekážkou (a už vôbec nie odôvodnením) teoretického využitia. Cieľom etnografie nie je informovať o cenných čistých údajoch, ale poskytovať relevantné údaje pre antropologické zovšeobecnenia. Kritérium relevancie musí byť vopred jasné – malo by byť zrejmé, voči ktorej antropologickej teórii alebo hypotéze sú dané etnografické údaje relevantné.

V

Vráťme sa však k štrukturálnej analýze. Málokto si všimol, že základom štrukturálnej analýzy a jej hlavným prínosom nie sú pomerne pochybné hry s opozíciami a koreláciami, ale súbor hypotéz, ktorý sa vzťahuje na ľudskú myseľ, pretože práve jej operácie sú zodpovedné za to, že systém je takým, akým je. Lévi-Strausove hypotézy o ľudskej mysli síce predstavujú vážnu výzvu pre empirizmus a ateoretizmus tradičnej etnológie, a v tomto zmysle sú krokom veľmi správnym smerom, ale to nám nesmie zastierať fakt, že sú v mnohých ohľadoch mätúce.

Podľa Lévi-Straussa je podstatnou a zásadnou operáciou ľudskej mysle to, že “vnucuje formy obsahu” (Lévi-Strauss 1958:21 a n.), a tým štrukturuje nediferencované kultúrne kontinuum. Vidíme, že sa tu jasne prejavuje inšpirácia štruktúrnou lingvistikou. Ako si však Lévi-Strauss konkrétne predstavuje tento proces “vnucovania foriem obsahu”? Bohužiaľ, v tomto ohľade sú jeho myšlienky pomerne vágne. Na jednej strane nachádzame mnoho referencií na paralely kultúrnych systémov a lingvistických systémov: podľa Lévi-Straussa napríklad mýty predstavujú svojho druhu jazyk (napríklad tak ako fonológia dokázala odhaliť fonémy a ich dištingtívne črty ako najmenšie jednotky, pokúša sa Lévi-Strauss popísať “mytémy” ako najmenšie konštitutívne jednotky mýtu a usporiadať ich do vzťahov, podobných lingvistickým – Lévi-Strauss 1958:235 a n.). Tieto mytémy by mali predstavovať niečo také ako “označujúce” a systém ich kombinácií by mal viesť k “označovanému” – k zmyslu mýtu.

Tieto na prvý pohľad plodné nápady však neobstoja pred prísnejšou kritikou.

Po prvé, ak máme hovoriť o nejakom jazyku, je potrebné objaviť nielen jeho konštitutívne prvky, ale aj jeho gramatiku, teda súbor pravidiel, ako konštruovať možné výpovede. Takúto syntaktickú gramatiku však Lévi-Strauss neponúka – jeho

štvorväzkové *Mythologiques* neposkytujú súbor rekurzívnych syntaktických pravidiel (napriek tomu, že to sľubuje: “Chceme sa pokúsiť uskutočniť práve náčrt syntaxe juhoamerickej mytológie”, Lévi-Strauss 1964:16), ale naopak akúsi sieť transformácií pomocou analógií: od jednej skupiny mýtov sa dá prejsť sériami transformácií k iným skupinám mýtov. Je možné, že všetky tieto skupiny tvoria systém, ale rozhodne sa nedá povedať, že vzťahy medzi nimi sú gramatické alebo lingvistické. Transformácia mýtu vôbec nie je lingvistický vzťah: výpoveď jazyka sa z gramatického hľadiska netransformuje. To, čo sa transformuje, sú konkrétne prehovory, a tie sa zo Saussurovho hľadiska zaraďujú na stránku **prehovoru**, teda konkrétnej realizácie, a nie na stránku **jazyka** ako systému.

Po druhé, aj keď prijmeme, že mýty poskytujú konečný súbor prvkov, vôbec to nemusí znamenať, že tento súbor je nositeľom nejakého “významu”, ktorý sa “komunikuje” prostredníctvom “kódu”. Komunikovať sa dá v podstate dvomi spôsobmi (Sperber & Wilson 1986): buď lingvistickou komunikáciou prostredníctvom zakódovaných významov, označujúcich a gramatiky, alebo manifestáciou určitých intencií. Práve Lévi-Strauss dokonale ukázal, že pre mýty je charakteristické práve to, že sú transformáciou iných mýtov, pri ktorej sa nedá preniknúť k významu:

“Neexistuje skutočné ukončenie mýtologickej analýzy, ani tajná jednota, ktorá by sa dala spoznať na konci úsilia o rozloženie. Témy sa donekonečna zdvojujú. Keď veríme, že sme ich konečne rozlíšili a udržali oddelené, konštatujeme, že sa rozplynuli kvôli nepredvídateľným afinitám. Jednota mýtu je teda iba náznaková a projektívna, nikdy neodráža stav alebo moment mýtu” (Lévi-Strauss 1964: 20).

Inými slovami, nikdy sa nedá dospieť k nejakému “významu” mýtu. Mýtický systém nie je určený ku komunikácii významov. Nejde teda o lingvistický systém, ale o systém úplne inej povahy. Lévi-Strauss chce tvrdošijne analyzovať lingvistickými metódami objekt, ktorý nie je jazykom, a nemá lingvistickú povahu. Lévi-Strauss si matne uvedomuje, že mýtus nie je jazykom, napriek tomu trvá na tom, že ide o akúsi lingvistickú entitu “iného stupňa”:

“...mýty sa samy zakladajú na kódoch druhého stupňa (kódmi prvého stupňa sú kódy, z ktorých sa skladá jazyk...” (Lévi-Strauss 1964:20).

Žiadne “kódy” druhého stupňa však Lévi-Strauss v *Mytologikách* nepopisuje: systémy transformácií nie sú kódmi – ide len o mätúci názov. Mýty sú manifestáciou symbolickej schopnosti ľudskej mysle, nie jazykom symboliky. Symbolická schopnosť ľudskej mysle sa nedá redukovať na lingvistickú schopnosť (Sperber 1975).

Vráťme sa však k ľudskej mysli. Problém Lévi-Strausovej koncepcie je, že jeho hypotézy o ľudskej mysli sú príliš chudobné. Často hovorí o “klasifikačnej tendencii”, o “opozíciách”, avšak nezaoberá sa podrobne psychologickými dôsledkami svojich hypotéz. Nikdy si nekladie otázku, aké mechanizmy by museli fungovať v ľudskej mysli, aby produkovala to, čo on objavuje v kultúrnych javoch. Tak ako mnohí pred ním jednoducho zastáva akýsi naivný preformizmus: ak majú mýty štruktúru opozícií a korelácií, tak práve preto, že takto je štruktúrovaná ľudská myseľ. To je však veľký omyl, teoretický i faktický. Pokiaľ ide o teoretické hľadisko, jestvuje mnoho možných procesov, ako sa dá dospieť k opozíciám a koreláciám, a doslovná analógia alebo zrkadlenie z mysle na kultúrne javy je iba jedným z nich, síce najjednoduchším, ale jednoduchosť neznamena automaticky existenciu. Pokiaľ ide o faktické hľadisko, mechanizmy mysle skúma kognitívna psychológia, a tá v nich nijaké štruktúry opozícií nenachádza. Ľudská myseľ je sústavou komplexných a zložito spolupracujúcich kognitívnych domén a modulov, a hoci dokáže pracovať aj s jednoduchými koreláciami a opozíciami, nie je to všetko a rozhodne nie sú jej princípom. Ako veľmi príhodne poznamenal Sperber:

“S odstupom je jasné, že ak si za cieľ štúdia položíme ľudskú myseľ – a prečo to neurobit’? – nie je *a priori* dôvod stanoviť formu a komplexnosť štruktúr, ktoré tam musíme odhaliť. Dnes ťažko pochopiť, ako sa mohlo myslieť, že mozog musí mať jednoduchšiu štruktúru ako napríklad ruka. Ak sa následne po Lévi-Straussovi odkláňame od empirizmu a snažíme sa lepšie pochopiť fungovanie ľudskej mysle, je potrebné zbaviť sa akéhokoľvek *a priori* v tom, čo je prípustné odhaliť. Paradoxne štrukturalizmus nepripúšťa dosť veľkú pestrosť ani komplexnosť štruktúr” (Sperber 1984: 135).

To je veľmi presné: prečo práve opozície a korelácie? A prečo iba ony? Iba preto, lebo sa s nimi ľahko pracuje? Lévi-Strauss upriamil pozornosť na ľudskú myseľ, ale predstavoval si ju priveľmi jednoducho. Je potrebné pokračovať v smere, ktorý vytýčil, ale oveľa pomalšie a opatrnejšie. Antropológia (a etnológia), pokiaľ si chcú uchovať vedecký charakter, musia oveľa viac spolupracovať s psychológiou. Majú totiž spoločný predmet: ľudskú myseľ. Psychológia skúma jej individuálne prejavy, antropológia skúma, ako sa tieto individuálne prejavy šíria v konkrétnych populáciách alebo kultúrach.

Práve toto je výzva, ktorú zanecháva štruktúralna antropológia. Mnohí túto výzvu ešte ani nezahliadli, čo im nebráni robiť cennú prácu opisu kultúrnych javov, hoci majú iba matnú predstavu o tom, k čomu sú alebo budú tieto opisy relevantné. A práve relevanciu im môže poskytnúť štruktúralna antropológia. Dá sa teda s trochou zveličenia povedať, že včerajšok štruktúralnej antropológie je zajtrajškom etnológii.

Literatúra

DOSSE, Francois 1991: *Histoire du structuralisme*, 2. zv., Paris: Découverte.

GEERTZ, Clifford 1973: *The Interpretation of Cultures*. New York: Basic Books

HÉNAFF, Marcel 1991: *Claude Lévi-Strauss*, Paris: Plon.

LEACH, Edmund 1970: *Lévi-Strauss*, London: Fontana.

LÉVI-STRAUSS, Claude 1958: *Anthropologie structurale*, Paris: Plon.

LÉVI-STRAUSS, Claude 1964: *Le cru et le cuit (Mythologiques I)*. Paris: Plon.

LÉVI-STRAUSS, Claude 1966 [1955]: *Smutné tropy*. Praha: Svoboda.

LÉVI-STRAUSS, Claude 1971: *Pojem štruktúry v etnológii*, v: *Národopisné informácie 2/III, Bratislava-Martin (15. kapitola z Lévi-Strauss 1958)*.

LÉVI-STRAUSS, Claude 1973: *Anthropologie structurale deux*. Paris: Plon.

LÉVI-STRAUSS, Claude 1998 [1962]: *Totemizmus*. Bratislava: Chronos.

MARCELLI, Miroslav 1982: *Štrukturalizmus ako alternatíva*, v: *Konfrontácie s pozitivizmom*. Bratislava: Pravda.

SAUSSURE, Ferdinand de 1971 [1917]: *Cours de linguistique générale*. Paris: Payot.

SPERBER, Dan & WILSON, Deirdre 1986: *Relevance: Communication and Cognition*. Oxford: Blackwell.

SPERBER, Dan 1968: *Le structuralisme en anthropologie*. Paris: Seuil.

SPERBER, Dan 1975: *Symbolisme en général*. Paris: Hermann.

SPERBER, Dan 1984: *Le savoir des anthropologues*. Paris: Hermann.

O vnímaní sviatočného času¹

Helena Tužinská

Vravíte -
čas plynie, beží...
bo nik z vás nerozumie,
že čas ostáva
kým vy ste tí, čo bežia...

F. Brentano

V tomto príspevku sa zamýšľam nad fenoménom času a sviatku ako som ho vnímala počas môjho štvormesačného pobytu v Indii na prelome rokov 1997/1998. K výberu témy ma inšpirovala “inakosť” vnímania času a na naše pomery časté sviatkovanie Indov rovnako ako pestrosť respondentov-priateľov-študentov z RMIC (Ramakrishna Mission Institute of Culture) v Kalkate v Západnom Bengálsku.

Ramakrišnov inštitút kultúry bol charakteristický svojou neutrálnosťou v akademickom, náboženskom aj politickom prostredí. Hustá sieť pobočiek kalkatskej centrály po celej Indii mala za cieľ humanitárnu, ale predovšetkým osvetovú a vzdelávaciu činnosť v štátom zanedbávaných oblastiach. Jednými z daností RMIC, ktoré sú vo všeobecnosti v Indii zriedkavosťou, boli vysoká organizovanosť, hygienickosť a bezpečnosť (zvlášť pre ženy). Práve tieto záruky poskytovali študentom a cestovateľom útočisko a možnosť sústredenia sa či už na štúdium, meditácie alebo ako cestovateľský východiskový bod. Okrem inštitútu s vlastnými vedeckými pracovníkmi (z veľkej časti sanskritológmi), verejnej knižnice a študovne, prednáškových sál (na jazykové a rekvalifikačné kurzy pre verejnosť) konferenčných miestností a jedálne, RMIC pozostával z oddelených samostatných krídiel, v ktorých boli ubytovaní mnísi, zahraniční hostia a napokon študenti.

Výskumnú sondu som realizovala zúčastneným pozorovaním a formou štrukturovaného rozhovoru s niektorými zo skupiny priateľov (do 15 ľudí) z asi 35 obyvateľov študentského krídla. Naša komunikácia sa na pôde Inštitútu mohla odohrávať iba postojácky a na chodbách (s výnimkou jedálne), pretože návštevy opačného pohlavia na izbe za zatvorenými dverami znamenali okamžité vyst'ahovanie a následne neodvolateľný zákaz vstupu do ubytovacích častí RMIC (s výnimkou manželov). Pod prísny dozorom strážnikov bola aj miera hlučnosti, kvôli nevyrušovaniu mníchov. V Inštitúte som bola najmladšia, študentka zo Slovenska (t. j. blízka Rusom a bývalému “východnému bloku”, neutrálna voči Indom, v mierne podradenej pozícii voči “západnému bloku”), neznalá inokrajných spôsobov prežívania času a sviatku (teda spôsob vysvetľovania bol odlišný ako v prípade rovnakej národnosti). Všetky tieto faktory spolu s používaním angličtiny ako dorozumievacieho jazyka determinovali tvorbu výpovede. Jej intímny a emotívny ráz bol spôsobený nielen témou, ale aj geografickou a kultúrnou vzdialenosťou od našich domovov.

¹ Podnetom pre napísanie tohto článku bola seminárna práca z roku 1998 v rámci kurzu “Vybrané problémy z duchovnej kultúry” – vedený Doc. PhDr. K. Jakubíkovou, CSc., na Katedre etnológie FiF UK, Bratislava.

Pre lepšie pochopenie citovaných výpovedí uvádzam stručnú charakteristiku informátorov s rôznorodým kultúrnym pozadím na začiatku.

1. **(AS)**, nar. 1966 v Kalkate, vydatá, doktorandka na Cornell University v USA, brahmínský pôvod, označila sa za nereprezentatívnu vzorku, kultúrne sa cíti bližšie vzdelaným vrstvám na západe, než k nižším kastám v Indii, politologička, v decembri 1997 na polročnom terénnom výskume v západnom Bengálsku.
2. **(CG)**, nar. 1978 na Sri Lanke, slobodný, študent Swarthmore College v Pensylvánii, USA, brahmínský pôvod, rodičia usadení v Hong Kongu, v decembri 1997 na dvojmesačnej dobrodružnej ceste po Indii, z toho mesiac dobrovoľník v Dome Matky Terezy.
3. **(LD)**, nar. 1969 v Sankt Peterburgu, študentka informatiky na Inštitúte metalurgie v Petrohrade, slobodná, teozofka, v decembri 1997 na mesačnej duchovnej púti v Indii.
4. **(MV)**, nar. 1972 v Sankt Peterburgu, ženatý, doktorand, sanskritológ na fakulte orientálnych jazykov Petrohradskej univerzity, v decembri 1997 na dvojročnom študijnom pobyte v Kalkate.
5. **(RA)**, nar. 1971 v Rajasthane, záp. India, študentka účtovníctva na Institute of Company Secretaries of India, vajšiovský pôvod, na RMIC žijúca 3 roky, v decembri 1997 skladala skúšky záverečného ročníka v Kalkate.
6. **(HM)**, nar. 1959 v Nemecku, doktorand – sociológ, v decembri 1997 na opakovanom dvojmesačnom politologickom výskume v Kalkate.
7. **(RC)**, nar. 1975 v Kalkate, slobodná, študentka nukleárnej fyziky na Kalkatskej univerzite, brahmínský pôvod, profesionálna cvičiteľka jogy a tanečnica kathak, bývajúca blízko RMIC, v decembri 1997 bakalárka na Kalkatskej univerzite.
8. **(IP)**, nar. 1964 v Moskve, slobodný, doktorand – sanskritológ na oddelení indo-európskych jazykov Moskovskej štátnej univerzity, v decembri 1997 na polročnom študijnom pobyte v Kalkate.

Na začiatku vysvetlím, z akého uhla pohľadu interpretujem výroky respondentov. Zaujímala som sa o rozdielne príklady vnímania času. Pod pojmom “čas” tu rozumiem fyzikálne merateľný jav, ktorý môže byť prežívaný bez ohľadu na jeho objektívne plynutie. Čas možno vnímať vedome, ozvláštniť ho rôznymi spôsobmi, možno ho však aj “poprieť”. Existujú rôzne formy odmietania vedomia o čase. Mukherjee upozorňuje na *stratu vedomia o čase pri spánku, snívaní, predstavách, snilkovaní, pri drogovaní, fajčení a pití alkoholu, pri pôrode a umieraní, pri milovaní, vysokých estetických zážitkoch, mystických skúsenostiach, meditovaní a plnom sústredení*, keď pre individuum je presné vnímanie času stratené, neexistuje...² Strata vedomia o čase môže byť iba mimovoľným sprievodným znakom vyššie menovaných aktivít, ale vo väčšine prípadov minimálne príjemným. Zaujíam sa o tie kultúrne formy “nečasovosti”, ktoré sú vnímané sviatočne. Nevnímanie času ešte samo o sebe síce neznamená sviatok, ale môže byť jednou z jeho charakteristík.

- **o čase a jeho strate**

² Pozri Mukherjee, R.: Time, Technics and Society. Sociology and Social Research, 27, 1943.

Sanskrit pozná viacero termínov pre pojem čas.³ *Dišta* znamená šťastné spojenie, *anehá* večne meniace sa, neporovnateľné a nedosiahnuteľné, *samaya* je správny čas pre vykonanie vecí. *Kal* = počítať, *kála* = čas, *káli* = čierna. Čas sa chápe ako všepohlcujúca čierna diera, čosi nehmatateľné a nepostihnuteľné. Večne krútiaca sa čakra, koleso. V cykle periodického zrodzenia, opotrebovania a rozpadu vesmíru sa podľa indického myslenia nachádzame v záverečnej fáze jedného z cyklov. Žijeme v “kali-juge, teda vo veku temnôt”,⁴ vo *veku času*. “...zatiaľ čo človek tradičných kultúr odmieta dejiny periodickým anulovaním Stvorenia a žije tak stále znova v mimočasovom okamihu počiatkov, indický duch vo svojom vrcholnom vzopätí hlboko opovrhuje touto reaktualizáciou raného času a dokonca ju odmieta, pretože ju už nepokladá za účinné riešenie problému utrpenia. (...) Čas už z toho prostého dôvodu, že je *trvaním, neustále zhoršuje kozmický stav a tým aj stav ľudský*.”⁵

Je však utešujúce, že po skončení tohto veku prichádza nový, čistý začiatok. “V lunárnej perspektíve” je smrť človeka rovnako ako periodická smrť ľudstva nevyhnutná, podobne ako sú nevyhnutné tri dni tmy, ktoré predchádzajú “znovuzrodenie” mesiaca. Smrť človeka a ľudstva sú nutné pre ich regeneráciu. Každá forma sa oslabí a opotrebuje, už iba preto, že existuje ako taká a že trvá; aby zas nadobudla svoju silu, musí byť znova pohltená beztvárnym, hoci iba na okamih; musí byť navrátená do prvotnej jednoty, z ktorej vzišla, alebo inými slovami musí sa vrátiť do “chaosu” (v kozmickej rovine), do “orgie” (v sociálnej rovine), do temnôt (sejba), do “vody” (v ľudskej rovine krst, v historickej rovine “Atlantída” atď.).⁶

Archaický človek riešil pocit z ohrozenia chaosom a ne-časom, ktorých návratu sa bál, rituálmi na obnovu času. Existujú aj dnes rituály na obnovu času? Kozmogonické mýty dokladajú snahu človeka vrátiť sa do lona prvopočiatku, kde sa všetko začína nanovo, kde sa opätovne určujú súradnice času i priestoru. Anuloval čas prostredníctvom archetypálnych činov bohov.

Akú formu majú dnešné anulácie času? Pri hľadaní odpovedí je dôležité mať na zreteli, že zaznamenané odpovede môžu byť (ako ma upozornila Z. Kusá) nie formou skreslenia rozprávačovej minulosti, ale spôsobom stvárnenia jeho budúcnosti; výpoveďou sa totiž utvrdzuje vo svojich postojoch a prispieva nimi k vlastnému zmysluplnému prežitiu. Prakticky nie je možné sledovať, nakoľko výroky respondentov zodpovedajú ich každodennej praxi, ale možno spoznať ich hodnoty.

Spôsob, ako možno vymedziť akúkoľvek kategóriu je buď pozitívny (opisom charakteristík vlastných danej veci), alebo negatívny (opisom charakteristík nevlastných danej veci). Spoločným rysom v nasledujúcich výpovediach je negatívne vymedzenie času, pričom respondenti odpovedali na otázku čo je čas.

- *Čas nie je nič, ak si nezávislý, ...rytmus prírody je pre nás veľmi dôležitý, ľudom pomáha, napríklad rozjímanie pri brieždení a zmrákaní je tvorivé, v súlade s prírodou. Keď zmýšľame egoisticky a ponáhľame sa, cítime a strácame čas. Keď necítiš čas, nestrácaš čas. Ak sme zdraví, sme v prirodzenom čase a zahrnutí v ňom sme prirodzene zohratí, nepotrebujeme naň myslieť, sme v súlade s jeho behom, mikrokozmos je s makrokozmosom zjednotený. Holá existencia, bytie samo, to je sväté, tam nie je čas. (IP)*

³ V európskych kontextoch sú známe dva pojmy pre čas. Grécke *chronos* je čas objektívny a neosobný, merateľný na časometri v chronologickej postupnosti. *Kairos*, najmladší syn Dea je bohom príležitosti a znamená čas aktivity v ľudskom cyklickom chápaní. Pozri Elliott, J.: The form of time, London 1982.

⁴ Eliade, M.: Mýtus o večnom návratu, s. 79.

⁵ Eliade, M.: Mýtus o večnom návratu, s. 78-79, zdôraznil autor.

⁶ Tamže, s. 61.

Možno si všimnúť spojitosť absencie vnímania času so sviatkom, alebo aspoň slávnostným pocitom, „prázdnym” bytím, napojením sa na „mimočas”.⁷ Keď cítime čas, strácame čas, jeho plynutie registrujeme a podriaďujeme sa mu. V tomto zmysle nezávislosť znamená slobodu od uvedomovania si tlaku času. V nasledujúcom výroku chcem upozorniť na kvalitatívny rozdiel zastavovania času v prípade milovania a opitia sa, keď je nepocitovanie času jemné a efemérne, kým v prípade veľkej zmeny vnútorného stavu sa zmieňuje otvorenie neba – medzi pravoslávnyimi kresťanmi symbol najvyššej milosti.

- *Čas sa zastavuje, keď sa milujeme. Aj pri opití sa. Je to tak jemné ako na hrane a cítiš to, až to úplne stratíš. Ale závisí veľa aj od konštelácie hviezd. Niekedy pociťujem silnú zmenu, pri vyrozprávaní sa (aj vnútornom), akýsi intenzívny interpersonálny kontakt, vtedy sa čas zastaví. Vtedy, keď sa spájam so zdrojom energie, vtedy akoby sa otvorilo nebo, vstupuješ do úplného neznáma, a to, to je pre mňa ozajstný „prazdnik”. (MV)*
- *Čas nepocitujem pri úplnej koncentrácii a hlbokkej meditácii. To je môj sviatok, v nerušenosti sa „napojiť”. (LD)*

Vo výrokoch sa často vyskytujú obrazné slovné spojenia, ktoré nie je možné presne definovať a materiálne skonkrétniť (napríklad *napojiť sa, spojiť sa so zdrojom*). Predpokladám, že ich funkciou je vyjadriť nepostihnuteľnosť „mimočasového stavu”. Pocit „mimočasovosti” nie je výsledkom určitej činnosti ako modlitba či tanec, ale *stavu sústredenosti* prítomnej v akejkoľvek činnosti či nečinnosti.

- *Čas sa mi zastavil v štúdiu, tak som sa sústredila, že som ho prestala vnímať. A ešte v chorobe, tam ho niet. (RA)*
- *Keď sa modlím, nevnímam čas, a pri tanci – to by som vydržala aj 24 hodín denne. Na mieste nezáleží, koncentrovať sa môžem aj v preplnenom autobuse, stačí jednota s Bohom, stretnutie duše s božím a to je sviatok. (RC)*

Nemení sa čas, ale jeho vnímanie.⁸ Nielen historicky,⁹ ale aj z rozhodnutia (resp. ľudskej potreby) neunifikovať čas, vzniká otázka, či a ako je v súčasnosti možné odolávať tlaku z času. „Dochvíľnosť a precíznosť, ktoré komplikovaná a rozpínava prírodnosť modernej industriálnej spoločnosti vtlača do ľudí, bezohľadne zužuje ich životy na úzkostlivo presný a nepružný rutinný proces... toto spôsobuje, že ľudské kontakty sú prechodné, úlomkovité a neosobné, ba až merateľné v jednotkách času.”¹⁰ Zdôraznením individuálnej voľby – možnosti vnímať diferencovanosť času – sa respondentka vymanila z tzv. všeobecného presvedčenia o podriadenosti času.

- *Všeobecne čas sú peniaze, ale pre mňa, čas je pocit. Cítiš ho. Každý čas má svoju dôležitosť a akonáhle to cítiš, vieš, čo je tvoja povinnosť. Keď to necítiš, si robot. Mysel nestačí, robím iba to, čo mi dovolí srdce. Všeobecne ľudia sú roboti, ale ty vieš, čo je pre teba dôležité, ale to je možné iba vtedy, ak vnímaš dôležitosť času. (RC)*

• o rytme času

⁷ Porovnaj negatívnu teológiu Majstra Eckharta in: Sokol, J. (ed.): Mistr Eckhart a stredoveká mystika. Praha 1993.

⁸ Pozri Vatsyayan, K. (ed.): Concepts of time, Delhi 1996, s. 190.

⁹ V 13. storočí v Európe cirkevné zvony prestali byť jedinými určovateľmi presnosti pre dedinského človeka. Mešania zaobstarali časostroj a s narastajúcim hospodárskym rozvojom čas sa stával peniazmi. Už nie Slnko, ani zvony, ale človekom zostrojený, hoci prírode prispôsobený stroj, určuje čas. V 14. storočí pribudla hodinová ručička, v 16. storočí minútová. Dnes sú dôležité aj stotiny sekundy. Pozri Vatsyayan, K. (ed.): Concepts of time. Delhi 1996, s. 150.

¹⁰ Pozri Mukherjee, R., c. d., s. 51.

*Čas je rozkúskovaný na množstvo dočasných činností,
ktoré sú znovuuusporiadané rytmom kultúry, a ten im dáva zmysel.*

E. Durkheim

Jednou z prekvapivých charakteristík každodenného života v Indii bola praktická nezaraditeľnosť do schém, a celková časová neohraničiteľnosť v striktnom slova zmysle. Na prispôsobivý indický čas, tzv. *Indian Stretchable Time*, sa bolo možné odvolať v prípade akéhokoľvek časového posunu. „IST”, čo v administratívnom styku znamenalo *Indian Standard Time*, teda jednotný čas naprieč kontinentom, bol humorným synonymom voľnosti a odľahčenia od závažných termínov. Vopred dohodnuté stretnutia boli nepresné, rávalo sa s toleranciou jednu, dve hodiny. Neexistovali časové harmonogramy autobusov mestskej dopravy, pošta sa otvárala medzi 10-11, obchody podľa príchodu a momentálneho rozpoloženia vedúceho bez väčšieho rozčúlenia zákazníkov. Ani začiatky osláv neboli jasne stanovené s výnimkou importovaných sviatkov ako je 24. december či 1. január. Indovia sa riadia aj lunárnym kalendárom a spln či nov nie je vnímaný tak exaktne a fixne dopredu ako číselné určenie dňa v solárnom roku. Preto som mala dojem, akoby sa sviatočnosť spontánne zjavovala – a to minimálne raz do mesiaca.

Hoci Indovia všeobecne používajú gregoriánsky kalendár, nielen staršia generácia, ale aj podnikatelia a mladí ľudia sa riadia podľa polohy Mesiaca a celkovej konfigurácie hviezd. Pri zoznamovaní pracovných či budúcich manželských partnerov je jednou z prvých otázok zostavenie osobného horoskopu a prispôbenie sa bohmi najpožehnanějšímu termínu.

Mesiac má svoje priaznivé a nepriaznivé vplyvy. *Šukla* je prvá polovica pribúdajúceho mesiaca, kedy je vhodné uzatvárať manželstvá, obchody, akcie. *Krišna* – tmavá polovica má za následok prípadný nezdar a neodporúča sa v nej podnikat' nič dôležité. Eliade upozorňuje, že "...ak slúži Mesiac k meraniu času, ak jeho fázy predstavujú – dávno pred solárnym rokom – omnoho konkrétnejšie – jednotku času (mesiac), tak predstavuje luna zároveň i večný návrat."¹¹ V nasledujúcej výpovedi je možné vidieť spätosť medzi všepohlcujúcou čiernou Kálí a príchodom svetla, uzávierkou dovtedajších činov a očistou.

- *Naše Diwali, najdôležitejší sviatok, nazývaný v iných regiónoch aj sviatok bohyně Kálí (Bengálsko), to je pre nás Nový rok, sviatok svetla, koncom októbra. Čas, keď sa kráľ Rama vrátil po 14 rokoch z temného lesa späť k ľuďom. A prišlo svetlo. Ľudia si odvtedy dávajú kahančeky pred dom, aby prišiel aj k nim, spálil ich temnotu a osvietil ich. Aj obchodníci si odvtedy menia účtovné knihy. Kalendárny nový rok je len oficiálny. (RA)*

India je kultúrne do veľkej miery determinovaná znalosťami účinkov polôh jednotlivých hviezd solárnej sústavy. Každý zo siedmich dní má názov podľa planéty dominujúcej danému dňu. Pondelku (*somvar*) zodpovedá Mesiac (*soma*), utorok – Mars, streda – Merkúr, štvrtok – Jupiter, piatok – Venuša, sobota – Saturn, nedeľa – Slnko. Nedeľa a "slnčný čas" prišla do Indie spolu s britskými kolonizátormi, ale až v 19. storočí zaznamenala administratívne uplatnenie. Pretože Hinduisti nepoznajú koncepciu dňa odpočinku, ani v súčasnosti nie je vnímaná s posvätnosťou.

V nasledujúcich odpovediach na otázku, aký význam má nedeľa, prípadne, ktorý deň je v týždni výnimočný a čím, vidieť kultúrnu a spoločenskú determináciu chápania dňa odpočinku, prípadne dňa svätenia.

¹¹ Eliade, M.: Mýtus o večnom návratu. s. 60.

- *Nedeľa (v Rusku) nie je dôležitejšia ako pondelok, špeciálny deň je pre mňa ten, v ktorý ma všetci nechajú na pokoji a ja sa môžem nerušene venovať meditácii a astrológii. (LD)*
- *Nedeľa (v Nemecku) nie je iný deň, ale na prácu v nedeľu sa teším, lebo sa možno lepšie sústrediť na prácu, je menej hluku, takže preto si radšej zoberiem dovolenku cez týždeň, keď iní robia a nie je tlačnica v lese. Špeciálne boli pre mňa aj štvrtky, keď som mal hodiny Jogy, a čítanie pondelňajšej novinovej prílohy. A rituálom je pre mňa ešte ranný čaj, alkohol a drogy, to je sviatok. (HM)*
- *(V Indii) Nedeľa je pre mňa dňom, kedy si umývam vlasy¹² a relaxujem, pretože úrady sú zatvorené. V USA je odpočinkovým dňom pre mňa sobota, nedeľa dňom upratovacím. (AS)*
- *(V Rusku) Soboty sú mi vzácne, vo vzduchu visí taký kľud... (MV)*
- *(V Rusku) Sobota a nedeľa sú dôležitejšie, lebo v sobotu sa začínam postiť až do nedeľňajšieho obeda. O dvanástej začnem jesť, na oslavu Krista, veď to je vzkriesenie. (IP)*
- *Soboty a utorky sú svätejšie dni v Indii, vtedy sa najčastejšie chodí do chrámov obetovať. Cítim TÚ radosť, a je to akoby povinnosťou pre mňa osláviť, jednak spoločenská norma, jednak náboženská. Nedeľa je pre mňa ako každý iný deň, iba keď som chodila do školy, bola zvláštna tým, že na nedeľu sme priam čakali. (RA)*
- *(V USA) Nedeľa je pre mňa ako každý iný deň, vzácny. Nebolo tomu tak v minulosti, keď som dospával opicu. Ale pretože pondelky sú "deadlines", deň "ničnerobenía" je skôr sobota, ale nič v náboženskom zmysle. Ale prečo deliť dni na sakrálna a profánne? Veď každý z nich je "svätý", ak si to uvedomíme. (CG)*
- *Každý deň je špeciálny, keď si to uvedomuješ. (RC)*

V princípe v predchádzajúcich výpovediach možno rozlíšiť tri rôzne prístupy k "nedeli". Respondenti "inakost" niektorého dňa v týždni určili v prvom prípade individuálnym rozhodnutím, resp. pripísaním vzácnosti nejakou im príjemnou aktivitou. V druhom prípade sa jednotlivec podriadi spoločenskej alebo náboženskej norme a svätí daný deň špeciálnym spôsobom. V treťom prípade ide v podstate o popretie vopred pripísateľného výnimočného statusu akémukol'vek dňu v týždni; zvláštnym sa stane až uvedomením si jeho vzácnosti.

• o sviatku

Vo sviatku sa sústredím na rozlíšenie zažitia "posvätna" v "strede" ako individuálnej skúsenosti a kolektívnej forme skúsenosti, ktorá podlieha spoločenským normám.

Pod pojmom sviatok rozumiem takú ľudskú aktivitu, pri ktorej je zažitie "posvätna" jednou z jeho nepostrádateľných súčastí. Rozdiel medzi individualizovaným spôsobom jeho prežitia a kolektívnym zdieľaním je v nutnosti dodržania spoločenských noriem. To, že sa človek pridá k sviatkujúcemu spoločenstvu však ešte nezaručuje, že "posvätno" zažije.

¹² V niektorých častiach Indie sa pri slávnostných príležitostiach natrú vlasy olejom. Vysoký lesk, hustotu a zdravie vlasov si bengálske ženy zabezpečujú nielen používaním špeciálnych bylenných extraktov, ale aj zriedkavejším umývaním (obyčajne dvakrát do mesiaca) v omnoho chladnejšej vode, než je u nás zvykom. (AS) a (RA) mi umývanie vlasov popisovali ako "rituál", ktorému je vyhradený špeciálny čas.

- *Predpokladá sa, že vo sviatok budeš šťastný. V nových šatách, v novej nálade, a keď mi tak nie je, aspoň to predstieram, aby som druhých neznepokojila, neovplyvnila. Ale zamyslím sa, čo to vlastne oslavujeme, a prečo, do hĺbky, nedá mi to ináč. (RA)*

Jeden z aspektov sviatku, ktorým je anulácia času, úzko súvisí s ľudskou potrebou sústredenia sa. Činnosti, pri ktorých strácame vedomie o čase sú často so sviatkováním spojené a ako "niečím zvláštne" môžu byť praktizované aj vo všednom dni, ktorý istým spôsobom zoslávnostňujú. Pomocou týchto činností sa človek sústreďí, čiže sa dostáva do "stredy" svojej bytosti, aby sa upokojil, upevnil a usadil, a tak znovunadobudol silu.

- *Nie je rozdiel medzi tým, ako oslavujem sám a ako s rodinou, je to vždy vo vnútri. Nejde o to ísť von a opiť sa, či niečo iné, ale o vnútorné zhodnotenie, spojené s vďakou a úctou, pravdou a novým poznaním – tak ticho sedím, sám, alebo aj s niekým a usmievam sa. (CG)*

"Stred" je teda zónou posvätnosti *par excellence*, zónou absolútnej reality. (...) Cesta je príkra a plná nebezpečia, pretože predstavuje v skutočnosti obrad prechodu od profánneho k posvätnému, t. j. od efemérneho a iluzórneho k realite a večnosti, od smrti k životu, od človeka k božstvu. Dosiachnutie "stredy" sa rovná posväteniu, iniciácii; po existencii, ktorá bola ešte včera profánna a iluzórna, nasleduje existencia nová, reálna, trvalá a účinná.¹³ Nech už akokoľvek "profánne" pôsobia činnosti, pomocou ktorých človek sviatkuje, nemení to na jeho potrebu a snahe dosiahnuť "stred" a obnoviť sa. Zo všetkých interview som mala pocit, že iba "bytie v strede", bolo jediným spoločným menovateľom pre sviatkovanie ľudí rôznych kultúr. V takom prípade nemuselo ani ísť o verejne známy sviatok, ale o pociťovanie sviatočnosti.

- *Keď som si plne vedomá života, všetko pociťujem ako sväté. (RC)*
- *Výška sviatku je podmienená aj výškou osobnosti. (RA)*
- *Rytmus pamätných dní je pre človeka veľmi dôležitý, a v súlade s prírodou, človek tiež musí tento rytmus zachovať. ...synchronizovať sa s kozmickými cyklami, s časom svätých, keď sa "otvára nebo", aby dostal prílev novej duchovnej energie. Ľudia oslavujú, lebo musia zachovať istý univerzálny rytmus, ale úroveň oslavy závisí od úrovne vedomia človeka. Ľudia to nemôžu pochopiť, ale beží to v nich. Myslím, že všetci ľudia potrebujú akési začiatkové body nula, štarty, a každý sa o to snaží ináč. Dosahujú tak nové dimenzie a cez oslavu sa snažia priblížiť k ich vlastnému ideálu, to je prasto ľudská potreba. (LD)*

"Nespracovaný produkt prírody či predmet upravený človekom získava svoju realitu, svoju totožnosť jedine potiaľ, pokiaľ sa podieľa na transcendentnej realite. Gesto nadobúda zmysel, realitu jedine a výlučne vtedy, keď reprodukuje prvotný úkon."¹⁴ Dnes, vzdialení od poznania týchto prvotných úkonov, ľudia stále hľadajú spôsoby, ako potvrdiť, prisúdiť bytie, plnohodnotne stvoriť – jav, vec, podujatie, udalosť, akúkoľvek formu. Často podstatnú úlohu v tomto procese zohráva medializácia a následná legitimizácia tým, čo a ako je sprostredkované TV, rozhlasom či tlačou, alebo inak chápanou autoritou. V tomto príspevku na základe práce so špecifickou (a nereprezentatívnou) vzorkou mladých ľudí si možno všimnúť rôzne iné druhy legitimizácie, poväčšine vychádzajúce z ideálnej predstavy a vlastnej skúsenosti.

- *Sviatok poskytuje priestor pre budovanie nových vzťahov a upevnenie, obnovu starých. Okrem toho, že je to očakávaná spoločenská norma, rada ju plním, lebo je to potrebné, sama to chcem. (AS)*

¹³ Eliade, M.: c. d., s. 18-19, zdôraznil autor.

¹⁴ Tamže, s. 10, zdôraznil autor.

- *Sviatkujem vždy vtedy, keď vidím ovocie môjho úsilia, vtedy sa vnútorne teším, alebo proste, keď vidím podarenú vec, pozastavím sa. Nemusí to byť dobrý zisk, ale osobné odhalenie, pokrok, nový objav v duchovnej oblasti. Ten samotný objav mi je odmenou a to oslavujem vo vnútri. To najhlbšie aj tak nemožno sláviť s inými, pretože s nikým nezdieľame tú istú skúsenosť, a tak ju ani celkom nemôže pochopiť. (CG)*

Okrem toho, že respondenti rozumeli pod sviatkom predovšetkým vnútorný zážitok, ďalším dôležitým prvkom bola nielen individuálna obnova, ale aj obnova rodinných, a spoločenských zväzkov. Upevnením vnútorných, jednotiacich prvkov sa zároveň vyznačia i znaky odlišné od okolia. Dodržanie tradície – “tak ako sme to vždy mali” – buduje vlastne pocit v človeku, či sa onen sviatok “udial, ako sa mal”, alebo nie, resp. do akej miery znovuupevnil spoločenstvo s jemu vlastnými hodnotami. Hoci je pravdou, že tradícia nikdy neopakuje “staré”, ale inovuje, predsa len sa pohybuje na základe istých vzorcov prijatých spoločenstvom.

- *Sviatky ťa budujú, emocionálna väzba s rodinou by sa bez nich rozpadla. Aj keď každý deň je špeciálny, sviatky udržujú kultúrne tradície a vzťahy, držia rodinu pospolu a navyše spôsobujú ľuďom šťastie. (RC)*
- *S druhými ľuďmi oslavujem, keď sú oni šťastní a ja vidím, že sa potrebujú s inými o to podeliť, tak sa pridám, ale vyberám si ku komu. (CG)*
- *Mám rád, keď sa zhromaždia ľudia a spolu oslavujú – tvoria spoločenstvo – a mám z toho všeobjímajúci pocit, keď je kam prísť a robiť sa, čo sa chce robiť. Ľudia v ten čas potrebujú byť spolu, ani nemusia chcieť, no spoja sa. (MV)*
- *Keď oslavujem, tak s niekým. (RA)*
- *Jednak slávim, lebo sa to očakáva, každý sa teší, a chceme si spraviť pohodu, a čosi špeciálne. Osobná recyklácia, obnova, je to užitočné a má to veľký význam. A ešte je to aj milé. Očakávania sú mojou súčasťou, ale tie splnené prinášajú radosť, znásobia sa. A okrem iného pravidelne predsa potrebujeme byť spolu, nejde ani tak o tú oslavu, ako vyslovene byť spolu. Ako mladšia som proti tomuto viac rebelovala. Dôvodom k oslave mi môže byť aj dobre vykonaná práca. (AS)*
- *Bol som rád, že som bol na Vianoce sám, krásne. Regenerácia. Priatelia oslavujú spolu aj kúpu novej veže, ale to nie je dôležité. Ja si vyberiem, koho navštívim a spravíme si dobrú večeru, ale to nie je oslava v pravom zmysle slova, tie sú zväčša dosť únavné a stresujúce, najmä matkina 60-tka. (HM)*

V niektorých výpovediach bola zmienka nie o sviatku, ale o oslave, ktorá je chápaná v niektorých prípadoch ako šťastne zvolený prostriedok bytia “spolu.” V poslednom prípade je veľká spoločnosť nevítanou alternatívou. Zdôraznená je aj banálnosť spoločnej oslavy pri príležitosti kúpy techniky. Rozdiel medzi oslavou a sviatkom teda je nie formálny, ale obsahový.

• o zmene priestoru počas sviatku

So zmeneným vnímaním času počas sviatku nevyhnutne súvisí aj zmena priestoru, vnútorného a vonkajšieho okolia človeka. Na jednej strane existuje v človeku predstava o ideálnom stave (napríklad domácnosti), na strane druhej sme v drvivej väčšine prípadov neustále v procese dosahovania tohto stavu, t. j. mimo neho. Tým sa z ideálneho stavu stáva niečo výnimočné. Na rozdiel od absencie vnímania času počas sviatku, priestor počas sviatku nadobudne kvalitu podľa istých predstáv, ktorá je vo všednom dni zriedka

realizovateľná. Rovnako ako sme vo sviatok mimo času, sme aj mimo všedného (večne k neupratanosti spejúceho) priestoru.

Pozoruhodné na nasledujúcich výrokoch je zdôraznenie “poriadneho”, “pravého”, a teda “ozajstného” – kde opäť možno vidieť návrat k pôvodnosti, druh regenerácie a “bytia v strede”. Maximálne vynaložená námaha prinesie úľavu pre dušu a vytvorí tak podmienky pre sviatkovanie – “nestarostenie sa” o to, čo napĺňa všednosť.

- *Všetko poriadne vyčistím, dám si viac záležať ako inokedy, do vnútra prinesiem kvety a keby som mala v USA čas ich kúpiť, zapálím si aj voňavé tyčinky. Zväčša pred sviatkami premiestnim nábytok a veciam dám ich pravé miesto, rearanžujem celý byt. Sviečky nezvyknem zapáliť, iba na Diwali, čo je sviatok znovuzrodeného, nového svetla. Na stôl položím špeciálny obrus a príbor a uvarím niečo výnimočné. (AS)*
 - *Všetko očistím, najlepšie ako vládzem, a navarím nejaké tradičné jedlo, robím to pre druhých. (LD)*
 - *Pripravíme si sviečky a dobrú muziku. Navaríme dobré jedlo, zapálime voňavé tyčinky. (MV)*
 - *Mama mi niečo špeciálne prichystá, vždy podľa môjho želania. Na sviatky všetko vždy vyčistíme. Dokončíme aj to, čo sa dlho odkladalo, najmä pred Novým rokom. (RA)*
- Priestor sa mení na základe ľudského pôsobenia, ktoré sa vo sviatočný čas neobmedzuje len na vonkajšiu, očami viditeľnú zmenu. Rôznorodosť nasledujúcich výpovedí sa spája v presvedčení, že posvätnosť priestoru je jeho potenciálnou vlastnosťou. Zodpovednosť za vytvorenie kvalitatívne odlišného priestoru má človek sám. Jednotlivé prístupy ako tento stav dosiahnuť sa odlišujú v aktívnom a pasívnom postoji.
- *Človek môže stvoriť priestor, ak má určenie, aký. Ak nemáš jasný zámer, nemôžeš ho stvoriť. Závisí na vzťahu. (RC)*
 - *Nie je dôležité, aké sviečky sú na stole, ...ja nemám rituály. A je mi jedno aj čo mám oblečené, všetko závisí od toho, ako sa v tej chvíli cítim a to závisí od úspechu. ...Niet reálne fixných svätých miest, ale napríklad, keď poriadne meditujem a cvičím Jogu, vtedy sa vytvára svätý priestor. A ešte plavárne sú sväté, keď sú prázdne. (HM)*
 - *Každý priestor môže byť svätý, ale prirodzene sú miesta, kde je čosi celkom negatívne a človek ich má obísť. Každé miesto svoj priestor vyžaruje. (MV)*
 - *Sviatočný čas ti dáva priestor. Vznikne niečo, čo ťa tlačí veci premyslieť. (AS)*
 - *Očistím si svoje vedomie, i svedomie. Dávam lásku a v osamelosti kladiem otázky, na ktoré dostanem odpoveď. (LD)*
 - *V ten deň idem do chrámu a prosím Boha o milosť. Tvárou v tvár. Nik o tom nevie. (RA)*
 - *Zem je naše miesto, a priestor je, keď si ľudia neubližujú, ale pomáhajú. Dnes veľa priestoru strácame. Aj duchovne aj materiálne. Preto, že sa ponáhľame. Nevieme kto sme, čo chceme a čo ozaj potrebujeme. (IP)*

• o postojoch k sláveniu sviatku

Nutnosť účasti na sviatku sa v niektorých prípadoch zredukovala len na nutnosť zaujatia postoja k sviatku. V prípade zaujatia negatívneho, alebo pasívneho postoja sa sviatok individualizuje, niekedy až rozdrobuje na mnoho “posvätných” chvíľ (obradná káva, zamyslenie). Neznamená to však, že každé pitie kávy alebo zamyslenie bude sviatočné. Respondenti výrazne rozlišujú osobnú rovinu, ktorá spočíva predovšetkým v sebakultivácii, od roviny spoločenskej, kde je v udržiavaní tradičných sviatkov výrazne pociťovaná sila komunity. V prípade aktivity na osobnej úrovni nemusia byť aktívni na rovine spoločenskej, neplatí to však naopak, pretože spoločné slávenie vždy zahŕňa aspoň

minimálnu duševnú zainteresovanosť všetkých zúčastnených. Avšak úplná absencia času na "bytie mimo času" speje k sebadeštrukcii.

- *Ak sa mi v osobnom a pracovnom živote nedarí, nič sa mi nechce oslavovať a ani neoslavujem. Ale reflektívna nálada sa dostaví aj tak. Prehodnocujem vzťahy, ciele. S priateľmi sa zabávam, ale sama mám sklon sa zamyslieť, premyslieť život, uzrieť nové perspektívy. Keď som nemala ani čas myslieť na to, ako sa cítim; ach, prosím, ani mi to nepripomínaj, musela som len pracovať (v USA), a neoslavovala som vôbec nič. Tento stav trval tak asi tri roky. Otravné. (AS)*
- *V "ten" deň (svojich narodenín) mám potrebu niečo extra spraviť, a hlavne sa zastavím, veľa vecí si uvedomím (vek, dosiahnuté a nesplnené, čo ma čaká), ...a nevadí mi, ak niekto na mňa zabudne, neočakávam žiadne veľké ceremónie, no také veľké sviatky ako Diwali a Holi mi je osamote veľmi nepríjemne. Nemám rada veľké oslavy, iba ak v kruhu svojich. Holi by som slávila aj s cudzími Indmi v USA, veď to je švanda. Sama ich neorganizujem, ale rada sa pridám. (AS)*
- *Forma sviatku je daná spoločnosťou, vyplynie z kultúry... Sláviť znamená deliť sa. Je to zároveň zmena minulosti, nový začiatok. V Indii počas sviatkov vnímam vzťahy nie ako jeden k jednému, ale v širšom kontexte; akože na Západe sa vydáš za osobu, kým v Indii vstupuješ do interakcie s celou širokou rodinou a to má svoje predpisy, požiadavky, povinnosti, musíš plniť mnohé roly. Tak aj počas sviatkov to akosi zreteľnejšie vypláva na povrch a to ma vtedy zamestnáva najviac. (AS)*

Determinovanosť postojov k sviatkom výchovou je preukázateľná v prípade, keď napriek silným rodinným tradíciám kalkatská respondentka dospievala v katolíckej internátnej škole v Himalájach.

- *Hoci som Indka, väčšinu detstva som prežila medzi katolíkmi a naším sviatkom nerozumiem. Pridám sa a som rada s rodinou, nechcem porušovať pravidlá, ale to nie je pre mňa sväté, čo pre nich, ani Durga Pooja, hoci som dostala 10 párov nových šiat. Aj keď som zo starej brahmínskej rodiny, slávim Vianoce, lebo tak som bola vychovaná v Loreto convent, katolíckymi mníškami v Daarjelingu, 10 rokov. Je to môj najväčší sviatok. (RC)*

"Ak sa dívame z patričnej perspektívy na život archaického človeka (redukovaný na opakovanie archetypových gest, teda na *kategórie*, a nie na *udalosti*...), vidíme, že i keď je zasadený do doby, nenesie jej bremeno, neohliada sa na jej nezvratnosť; skrátka úplne prehliada, čo je na vedomí času zvlášť charakteristické a rozhodujúce. Primitív, rovnako ako mystik alebo religiózny človek vôbec, žije nepretržite v prítomnosti. V tom zmysle možno religiózneho človeka označiť za "primitíva"; *opakuje* gestá niekoho *iného* a týmto opakovaním žije v ustavične mimočasovej prítomnosti."¹⁵ Respondentka, ktorá prišla do Indie s cieľom absolvovať duchovnú púť po miestach svojich učiteľov, zaujímala postoj k sviatkom v rámci učenia, ktoré praktizovala celý svoj život.

- *Oslavujem sviatky mojich Učiteľov (narodeniny Ramakrišnu, Vivekanandu, Svätej Matky, Ježiša Krista, Heleny Roerich, Nikolaja Roerich, deň zvestovania Agni Jogy ľudstvu), to sú pre mňa reálne oslavy. Tie cirkevné a národné – pre radosť rodičov a potrebu spoločnosti. Rusi oslavujú všetko bez výnimky, aj kresťanské, aj pravoslávne, aj štátne sviatky. Slávim v hlbokjej meditácii a koncentrácii na jednotlivého svätého, aby som pochopila, čo sa odo mňa v tej chvíli žiada, aby som porozumela esencii náuky veľkých učiteľov. Nemám rada verejné oslavy, ľudia len sedia okolo stolov a pijú a kecajú sprostosti. Narodeniny neslávim navonok, iba keď sa to odo mňa žiada, skôr sa zamýšľam nad sebou. (LD)*

¹⁵ Tamže, s. 60, zdôraznil autor.

Nasledujúci výrok môže rovnako reprezentovať nezávislú existenciu "sakrálneho" času, ako aj vieru v nezávislú existenciu "sakrálneho" času.

- *Nový rok bol pre mňa vždy dôležitejší než Vianoce, lebo ako dieťa som ich nikdy neoslavoval. Za komunizmu náboženstvo nikto "nepotreboval." Všetko bolo jasné. Ale ľudia aj tak cítili, že TO začalo. Hoci žiadne oficiálne dovolenky nedali, prazdník prišiel. Na Nový rok som mal pocit sakrálne, cítil som to, už ako dieťa, čosi veľké v srdci, hlboký pocit mysteriózneho. A veril som v magické sily. A my sme si predpovedali, čo príde cez horiace noviny, a kládli sme si vnútorné otázky, také, na ktoré bol práve vtedy Čas. (MV)*
- *Slávim všetky Vianoce (t. j. podľa gregoriánskeho aj juliánskeho kalendára), Nový rok, Veľkú noc, 1. máj, 9. máj, a učiteľove narodeniny. Postím sa a cvičím si trpezlivosť. Idea nezávislosti, rozumieš. Na sviatky sa rozprávky stávajú skutočnosťou. ...Po perestrojke oslavy nie sú tak veľké, nemôžeme toľkých pozvať, lebo je menej jedla, ale rodina sa stretne. Nejde o nič okázalé, tichá radosť. (IP)*

Ak sa všetko "výnimočné" stane dostupným, prestáva byť výnimočným. V prípade úplného materiálneho dostatku a duševnej nenáročnosti konzumný postoj k sviatku zredukuje všetky jeho atribúty. Neužitočnosť, nespočítateľnosť a neurčitost' regenerujú človeka jedinečným spôsobom, vo všednom dni zriedkavým. "Ambivalencia a polarita týchto epizód (pôst a výstrelky, smútok a radosť, zúfalstvo a orgie atď.) môžu len potvrdiť, že majú doplňujúcu funkciu v rámci jedného systému."¹⁶ V prípade absencie polarít zaniká napätie; zotretá rozdielnosť – ako šed' – znemožní sviatok ako taký.

- *V detstve som sa tešil na darčeky, na to vzrušenie pri rozbaľovaní, a čakani, či sa môj darček bude páčiť. A teraz – máme sklon byť tak bohatí, že čokoľvek potrebujeme, si rovno kúpime, pragmatický život. Ten pocit, že si čokoľvek kedykoľvek môžem zaobstarať spôsobuje, že mi nič nerobí takú "detskú" radosť. Vlastne nemám žiadne výnimočné príležitosti – či špeciálne veci. Absolútne odtrhnutý od kalendárneho či cirkevného roku. Keď som sklamaný, tak mi je zle, keď nie, tak mi je dobre a je sranda a je to jedno kedy, keď treba. Ale keď sa mi niečo výnimočné podarí, pozastavím sa. (HM)*
- *Narodeniny neoslavujem, vek nie je dôležitý a nie je to užitočné, keď sa ľudia znepokojujú, oberá ich to zbytočne o energiu. Veľké sviatky rád pozorujem, ale nejak ma to nevťahuje, no rád vidím iných šťastných. Dokedy som nebol v Indii, neslávil som vôbec nič, okrem toho, čo by mi mohlo nejako prinieť osobný prospech a keďže to sviatky všeobecne nenosia, robil som práve to, čo som potreboval. Vôbec, v Amerike som neurobil nič, čo by mi v budúcnosti neprinieslo úžitok a teraz mi je z toho nanič, ale bol som taký. Tieto Vianoce sláviť budem, s novými priateľmi a s voľnou myslou, vyskúšam to, čo som ešte nikdy neurobil a možno to bude šialené aj detské, ale teším sa na to, lebo teraz na to vnútorne mám, tie neuchopiteľné javy, veci, a vzťahy, v ktoré som nikdy neveril a ktoré nijako neslúžia prestíži, súťaži, či uspokojeniu rodičov. Nechcem oslavovať "isté" veci vo svojom živote, ale celý život. Nerobiť veci pre niečo, ale len pre to samotné, že jestvujú a pre tvorbu samotnú, pre kreativitu a pozitívnu energiu. (CG)*

Záver

Nežijú dvaja ľudia v tom istom čase ani priestore. Nielen rozdielne kontexty kultúry určujú mieru regulácie a vnímania času a determinujú individuálne predstavy o jeho zmysluplnom trávení. Čas človeka je síce merateľný hodinkami, ale pociťovanie jeho rýchlosti je

¹⁶ Tamže, s. 44

rozdielne aj podľa veku, skúseností, rytmu jeho vonkajšieho aj vnútorného prostredia. Potrebu pravidelnej obnovy informátori podložili podriadenosťou takým širším celkom, ktorých súčasťou sa cítili (rodina / spoločnosť / náboženstvo / duchovno / príroda / univerzum).

Sústredila som sa na tie príklady a príčiny rozdielných spôsobov vnímania času, ktoré respondenti vnímali sviatočne. Nie je žiadnym objavom, že stereotypná všednosť, ktorá je často zo strany hovoriaceho "nehodná" zmienky, je kompenzovaná farbistým vyličením zážitkov, ktoré hovoriaceho zasiahli jemu vzácnym spôsobom. Avšak potreba anulácie času, ktorú som ilustrovala mozaikou rôznorodých príkladov, nie je samozrejماً.

Javí sa mi, že jednou z možných foriem ako kompenzovať tlak z času je prežívanie sviatku. V masovej podobe sa redukuje na časté zabávanie a oslavy, pri ktorých nie je zaručená intenzita a dlhotrvajúci účinok nepocit'ovania času práve preto, že čím viac sa človek snaží niečo pre svoju "záchranu" urobiť, tým viac len pocíti tlak času. Na rozdiel od neustálych aktivít, ktorými sa človek snaží čas potlačiť, v *bytí* je čas nepodstatný, nevšimáný, kontemplatívny.¹⁷ Preto o čo menej človek vníma "mimo-čas", o to naliehavejšia je jeho potreba ho zažiť.

Literatúra

ADAM, B.: *Timewatch*, Cambridge 1995.

BALSLEV, A. N., MOHANTY, J.N.: *Religion and Time*. Leiden 1993.

BRENTANO, Franz: *Philosophical Investigation on Space, Time and the Continuum*. New York 1988.

SOKOL, J. (ed.): *Mistr Eckhart a stredoveká mystika*. Praha 1993.

ELIADE, M.: *Mýtus o večném návratu*. Praha 1993.

ELIADE, M.: *Posvátné a profánní*. Praha 1994.

ELLIOTT, J.: *The Form of Time*. London 1982.

FROMM, E.: *Mít nebo být*. Praha 1994.

GENNEP, A.v: *Prechodové rituály*. Praha 1997.

GUREVIČ, A.: *Kategorie stredoveké kultury*. Praha 1978.

GUREVIČ, A.: *Nebe, peklo, svet*. Praha 1997.

HASSARD, J.: *The Sociology of Time*. London 1990.

LORENZ, K.: *Takzvané zlo*. Praha 1992.

MALINOWSKI, B.: *Lunar and Seasonal Calendar in the Trobriands*. *Journal of the Anthropological Institute of Great Britain and Ireland*, 56-57, 1926-27.

MUKHERJEE, R.: *Time, Technics and Society*. *Sociology and Social Research*, 27, 1943.

VATSYAYAN, Kapila: *Concepts of Space, Ancient and Modern*, New Delhi, 1991.

VATSYAYAN, Kapila: *Concepts of Time, Ancient and Modern*, New Delhi, 1996.

¹⁷ Porovnaj Fromm, E.: *Mít nebo být?* Praha 1994.

Toronto blessing alebo Letničari medzi nami

Mária Pavlovičová

Kresťanstvo zohrávalo a dodnes plní v spoločenskom procese významný duchovný fenomén. Podstatou kresťanstva je prijať, dodržiavať a “zvestovať” – šíriť “zákon Kristov” medzi inoveriacimi, resp. neveriacimi. Tak ako v období rozmachu raného kresťanstva zvestovali “zákon Kristov” apoštoli Peter, Pavol a ďalší, tak aj v polovici 70-tych rokov 20. storočia v Spojených štátoch amerických vzniká nový kresťanský smer – “Letničari”.

*Kto sú to vlastne tí “Letničari”?*¹⁸

Vznik letničného hnutia sa spája s menom amerického pastora Davida Wilkersona, ktorý početný brooklynský gangsterský spolok “obrátil” a tí prijali Krista za svojho Pána. Bolo to v roku 1975.¹⁹ “Premenu mladých vyvrheľov na kresťanov pripisuje Wilkerson pôsobeniu Ducha svätého”.²⁰

Pôvodné zoskupenie “Letničiarov” tvorili americkí katolíci a protestanti, ktorých cieľom bola obnova cirkevného života.

Rovnocenným pojmom ako sme už spomenuli je aj pomenovanie “charizmatici”. Pojem charizma je gréckeho pôvodu a znamená dar, resp. Boží dar, milosť,²¹ “mimoriadny dar Ducha svätého udelený nie tak pre dobro jednotlivca ako skôr na budovanie a zveľaďovanie cirkvi...”.²² Aktivita “Letničiarov” spočíva vo vzývaní Ducha svätého, v modlení sa za telesné a najmä duchovné uzdravenie ľudí. Od roku jej vzniku v roku 1975 sa táto duchovná vlna rozšírila z USA do Kanady. Hlavnou “Letničiarskou mekkou” sa stáva hlavné mesto kanadskej provincie Ontario – Toronto.

Medzi jej “najvýznamnejších emisárov” patria napríklad: Kenneth Hagin, Kenneth Copeland, Benny Hinn, ale i novší ako John Amott a Claudio Freidson, ktorý v roku 1995 navštívil susednú Českú republiku.

“Toronto blessing” (slov. preklad Torontské požehnanie), resp. “Letničari” má, okrem svojho domovského epicentra v zámorí, centrá už aj na “starom kontinente” v Európe, napríklad v Anglicku, Francúzsku, v Českej republike, ale i u nás na Slovensku.

Ďalšími služobnými misijnými stanicami sú Južná Amerika, Ázia, Afrika.

V Európe si toto hnutie získalo veľké sympatie už v spomenutom Francúzsku, kde možno narátať okolo 10 takto orientovaných prúdov (napríklad Emmanuel, Júdsky lev).²³

Spomínaný prúd sa ďalej rozšíril do Anglicka. Jedným z niekoľko desiatok epicentier je aj južné predmestie Londýna – Croydon. Na tomto predmestí pôsobí jedna z odnoží “charizmatikov” – “New life Christian centre”. Tento zbor má okolo 1 000 členov, pričom primát v zbore tvoria pastori. Členovia tohto Kresťanského spoločenstva (ako sa medzi sebou jej členovia nazývajú, kým ostatné štátom uznané cirkvi ich prezývajú

¹⁸ Svet. náb. 1993:180.

¹⁹ Svet. náb. 1993:180; David Wilkerson je známy autor knižky: Dýka a kříž, ktorá vyšla knižne aj na Slovensku.

²⁰ Svet. náb. 1993:180.

²¹ Svet. náb. 1993:180.

²² Komorovský a kol., 1997:141.

²³ tamže, str. 180.

“Letničari”, resp. “Toronto Blessing”) sa medzi sebou v spoločenstve oslovujú bratia a sestry.

Niektorí horlivejší členovia spoločenstva sa starajú o chod zborových aktivít.

Pastori majú na starosti prácu medzi mládežou, starajú sa o chod biblickej školy a v neposlednom rade o chvály, modlitby, vzývanie Ducha svätého atď.

Okrem duchovných cvičení najmä neskôr narodená generácia sa venuje športovým aktivitám (napríklad futbalu, bedmintonu), kde športová hala je veľakrát spojená s priestormi modlitebne.

Významnou zložkou je výchova budúcich “služobníkov božích” v biblickej škole.

Biblickú školu navštevujú nadšenci z rôznych kútov Anglicka, ale i z bývalého východného bloku Európy (napríklad Bielorusko, Ukrajina, Čechy).

Pre “Torontské požehnanie” je charakteristická absolútna poslušnosť stúpencom hnutia k vedeniu hnutia, altruizmus vo všetkých jej podobách.

V plnej miere v tomto charizmatickom smere uplatňuje fundamentálny výklad Biblie a extrémne vzývanie Ducha svätého, pričom veľakrát dochádza k manipulovaniu jej prívržencov.

V tejto prvej časti článku sme chceli poukázať na novú charizmatickú vlnu, ktorá sa v plnej miere uplatňuje aj v našich podmienkach a práve z toho dôvodu druhú časť toho hodnotenia venujeme aktivitám “Torontského požehnanie” na Slovensku.

Charizmatici na Slovensku

Po roku 1989 sa jednotlivé štátom uznané cirkvi snažili o určitú “renesanciu” na svojej pôde, na druhej strane tak urobili i mnohé náboženské spoločenstvá – sekty, ktoré síce nemajú právoplatný podklad, ale zo strany štátu prestali byť perzekvované.

Snahou kňazov bolo podchytiť predovšetkým mládež vo veku 14 a viac rokov,²⁴ aby sa “grupovala” v tzv. mládežníckych skupinách. Mnohí z nich však po určitej dobe jednak z vlastného vnuknutia (“Boh im dal nové videnie”) a jednak pod vplyvom kamarátov, odchádzajú do nových zákonom neuznaných spoločenstiev ako sú napríklad Modrý kríž, “Torontské požehnanie”.

Ak si položíme otázku, či tento charizmatický smer skutočne vznikol až po roku 1989, jednoznačne musíme odpovedať záporne.

Dnes už jednoznačne možno povedať, že tento fundamentálny prúd prišiel na Slovensko z Čiech a Moravy.

V polovici 80-tych rokov 20. storočia sa postupne začal tajne šíriť medzi vysokoškólakmi na internátoch. Nebolo to však pravidlom.

Jedným z centrálnych miest, kde sa rozmohla aktívne “torontská vlna” bolo a naďalej ostáva mesto Nitra.

V spomínanom meste vzniká smer, ktorý sa spočiatku nazýval “Charizmatici”, “Letničari”, prípadne Kresťanské spoločenstvo. Naopak posmešným pomenovaním je pre nich pomenovanie “Halelujáci”. Príčina používania názvu je spojená s častým opakovaním slova Haleluja (gr. aleluja – chválospev) pri chválospevoch.

Jeden z jej pôvodných členov si zaspomínal ako sa dostal ku charizmatikom: “Ja som bol pôvodne evanjelik, ale keď som chodil do kostola tam to bolo také mŕtve, nedalo mi to nič. Všetko bolo podľa starých formálnych praktík, nič nového čo by ma oslovilo. Tu sa cítim slobodný. Tu som sa “obrátil a žijem s Kristom” (Informátor 31 ročný).

²⁴ Mládež, ktorá v rímskokatolíckej cirkvi absolvovala birmovku a v evanjelickej cirkvi a. v. konfirmáciu.

Väčšina klasicky orientovaných kňazov bez rozdielu vyznania ²⁵ sa s veľkou nevôľou pozerá na pojem obrátenie. Čo vlastne tento pojem skrýva? Obrátenie predstavuje náhlu zmenu v zmýšľaní, v chovaní, v postojoch jednotlivca na svet.

Kedy však dochádza u “Charizmatikov” – “Letničiarov” k momentu zvratu v ich zmýšľaní?

Psychológovia len veľmi ťažko vedia jednoznačne odpovedať na tento delikátny problém, aj keď mnohí z nich v minulosti, ²⁶ ale i dnes uskutočnili rôzne výskumy v uvedenej problematike.

Predstavitelia na to kompetentných disciplín (psychológovia, sociológovia, sociálni antropológovia) tvrdia, že k radikálnej katarzii, zmene postojov dochádza v kritických záťažových situáciách (napríklad smrť príbuzného, opustenie partnera, nevyliciteľná choroba, nehody v zamestnaní, v rodine, v škole). Azda najlepšie podstatu veci vystihujú nasledujúce výpovede jej členov: “Mala som nevyliciteľnú chorobu. Lekári mi nedávali veľa šancí na život, ale v jednej noci som pocítila, že ma Pán uzdravil a odvtedy viem, že patríť sem a nikde inde” (Informátorka 23 ročná).

“Veľakrát som sa zamýšľal nad tým ako ďalej. Otec bol alkoholik, matka nás opustila. Mňa vychovávala babka, ale po čase aj tá zomrela. Potom som stretol kamaráta M... a ten mi povedal: “Pod’ zavediem ťa niekde, kde už nebudeš sám a Pán Ti pomôže” (Informátor 33-ročný).

Uviedli sme len dva príklady z desiatok ďalších, ktoré sú si v mnohom podobné. Pritom nemožno opomenúť ani frustráciu potencionálneho kandidáta na charizmatický post, ktorý je v neustálom konflikte s rodinou, školou a so svojím okolím. “Mňa moji rodičia nemali radi, len môjho súrodenca. On bol všetko a ja nič. V škole som tiež neznamovala veľa. Tu je to iné. V prvom rade viem, že ma Pán miluje, jemu nezáleží, že aká som a mám tu bratov a sestry, ktoré mi pomôžu” (Informátorka 28-ročná). Práve spomenutá respondentka prežila ďalší šok zo strany rodiny, ktorá jej pôsobenie v “sekte” neakceptovala, a tak musela odísť od svojich rodičov. Doposiaľ žije izolovane od nich, hoci paradoxom je fakt, že žijú v jednom provinčnom meste, ale nepriznávajú sa k sebe.

Žiaľ, to je jeden z tragických obrazov novovzniknutých spoločenstiev. Faktom ostáva, že samotná spoločnosť pristupuje k takýmto prúdom veľmi chladne. Je to ovplyvnené nasledujúcimi faktormi:

- a) ide o nové ešte neoverené spoločenstvo, čo vzbudzuje všeobecnú nedôveru;
- b) nejde o štátom uznanú cirkev, čo v praxi znamená asi toľko, že ak chcem napríklad uzavrieť manželstvo som nútený absolvovať civilný obrad, ak niekto zomrie postup je podobný;
- c) jednotlivé štátom uznané konfesie sa s nevôľou pozerajú na tú skutočnosť, že najmä mladí členovia cirkví odchádzajú do siekt;
- d) mnohé charizmatické prejavy (napríklad hádzanie sa o zem, zvučné pleskoty, buchoty, ovácie, ktoré ešte v ďalšej časti popíšem) sú neadekvátne nie len z religiózneho, ale aj zo spoločenského hľadiska,
- e) v provinčných mestách (napríklad Nové Zámky, Banská Štiavnica, Levice) sa nadšenci spomínaného hnutia schádzajú aj v bytoch niektorého z členov, čo vyvoláva všeobecnú nevôľu u ostatných nájomcov bytových jednotiek. Dôvodom je veľakrát bezohľadnosť k susedom, najmä v nočných hodinách, kedy si skupinky zvučne pospevujú, tleskajú a prejavujú emocionálne nadšenie z nového poznania;

²⁵ Myslím, tým najmä rímskych katolíkov, evanjelikov a. v. a reformovanú cirkev.

²⁶ Benner, W. James.

f) horliví členovia fundamentálneho hnutia svoju vieru – obrátenie manifestujú aj na pracovisku, pričom mnohokrát s istou pýchou sa pozerajú na ostatných neveriacich, resp. inoveriacich kolegov.

“Pána oslavujem aj v práci, modlím sa, čítam si z Biblie” (Informátorka 28-ročná). Samozrejme nie je na tom nič zlé, ale práve u respondentky nastali trápne situácie, keď pri výkone svojej činnosti zákazníčku neobslúžila s vysvetlením: “Teraz sa modlím.”;

g) najbližší príbuzní sa s nevôľou pozerajú na svoju “obrátenu” ratolesť, ktorá síce poctivo číta Bibliu, ale okrem toho sa vzdáva akýchkoľvek svetských vymožeností, s odôvodnením “načo by som chodil do kina alebo pozeral telku, veď je tam len sex a násilie. Do divadla načo mám ísť medzi snobov, posilovňa je pre rambov.”

Rodina nechápe takéto konanie, čo vo väčšine prípadov vyústí do otvorených konfliktov a výsledok – “Doma ma vôbec nechápu. Oni sú veriaci, ich nepresvedčím. My však budeme spasení, lebo Ježiš žije, on je tu”.

Táto veta hovorí za všetko. My sme niekto, kým vy ostatní ste oproti nám menejcenní. Domnelá hypotéza spasenia vytvára v nich iluzórnu predstavu večného spasenia, kým ostatní jedinci môžu byť spasení len v prípade, ak sa pridajú k nim.

To je jedna zo skutočností, prečo vonkajšie okolie ich neprijíma z titulu zmeny identity, ktorú v prvom rade pociťuje jednotlivец a až potom okolie. V prvých fázach fiktívnej katarzie pociťuje novoobrátenec celkový vývoj novej identity kladne, pretože spoločenstvo sa stáva pre neho samého jediným zmyslom života, pričom ostatné hodnoty neguje.

Okolie v ktorom žije po uplynutí určitého času však zisťuje zmeny v správaní i konaní novoobrátenca, ktorý však stráca o okolie záujem, alebo naopak, prehnane sa snaží, niekedy až dotieravo presvedčať okolie o svojej pravde. Takýmto prejavom sa “obrátenu” jednotlivец dostáva do otvoreného sporu s vonkajším okolím.

V nasledujúcej časti popíšeme priebeh nedeľných a všedných stretnutí horlivých vyznávačov tohto dnes veľmi vychyteného smeru.

Veriaci – “charismatici” sa schádzajú týždenne raz na bohoslužby v prenajatej hale v centre Nitry.

Tieto bohoslužby vedie samozvaný kazateľ, za pomoci svojich horlivých spolupracovníkov.

Počas bohoslužieb sa spievajú väčšinou rockové nábožné piesne, ktoré sú doprevádzané gitarami, bubnami. Nezainteresovaný jedinec má veľakrát dojem, že už nie je na riadnych bohoslužbách, ale na rockovom koncerte.

Veriaci z publika tliekajú a vykrikujú – Ježiš žije, Ježiš je tu s nami, až sa dostávajú niektorí jej členovia do extázy. Mnohí nezainteresovaní návštevníci týchto “služieb Božích”, resp. seansí by sa nevedeli adaptovať do tohto prostredia. Týka sa to najmä skôr narodenej generácie, ktorá je silne poznačená tradičnými prvkami v tej-ktorej cirkvi.

Tento spôsob vyjadrovania inklinácie ku viere podľa slov viacerých informátorov nezodpovedá kritériám, ktoré sú charakteristické pre klasických kresťanov.

Podľa slov klasických vyznávačov kresťanstva, teda tých, ktorí vyznávajú jedno zo štátom uznaných náboženstiev je skutočnosť, že kresťania by mali byť “...tichí, pokorní a nie bubnovať verejne svoju vieru”.

Naopak, “obrátenu” kresťania tvrdia, že samotné písmo – Biblia je samo osebe faktom toho čo robia (napríklad Ž-47-1, Ž-81-2-3 4, Ž-91-1).²⁷

²⁷ Žalmy.

To je ešte len prvá fáza charizmatických bohoslužieb. Po spevoch a chválach nasleduje slovo kazateľa, ktorý svojimi výrokmi sa síce opiera o Bibliu, ale snaží sa navodiť atmosféru toho, že v zhromaždení účinkuje Duch svätý.

Niektorí účastníci začnú hovoriť cudzími jazykmi – ide o tzv. glosolálie, iní sa začnú smiať, kričať – upadnú do tranzu.

Na uvedené prejavy nemožno odpovedať jednoznačne, či skutočne tam pôsobí “vyššia sila”, alebo ide len o simulovanú situáciu. Jedna z priamych účastníčok povedala k spomínaným skutočnostiam: “Aj ja som bola na takom obrade niekoľkokrát v Nitre. Robilo sa tam všeličo. Keď dal hlavný kazateľ požehnanie, niektorí upadli na zem, iní sa strašne chichotali, ale tak čudne – bolestne. Aj ja som sa robila, že som padla na zem. No čo som mala robiť, ak by som to neurobila, tak by povedali že mám v sebe satana” (Informátorka 24-ročná). Toto svedectvo je jasným dôkazom slov Zdeňka Vojtíška, ktorý píše: “Tým, ktorým sa do tranzu nepodarilo upadnúť, alebo ani ho nepredstierali... budú tiež svedčiť o “duchovnom požehnaní”, čo by sa chápalo ako duchovná prehra, dôkaz duchovnej krízy, malej zbožnosti a malej viery” (Vojtíšek, 1995:95).

Takýto účinok požehnaní sa stáva akousi drogou pre jej členov, ktorá po niekoľkých týždňoch vyhasína.

Samotní kňazi vyjadrujú zhodne názor: “V takýchto zhromaždeniach nemôže byť Duch svätý, ide len o emocionálne vzplanutie a oddanú zbožnosť jej vodcovi, ktorý svoje ovečky manipuluje v celej svojej podstate.”

Niet pochýb, že jej členovia prijímajú aj čosi pozitívne, ale ich christologická a soteriologická stránka ostáva nenaplnená. Samotný pneumatizmus je značne zdeformovaný, čo je v rozpore s klasickými vierami.

Po kázni a tranze sa spievajú opäť religiózne piesne. Celý priebeh trvá asi dve hodiny. Po ukončení bohoslužieb ešte niektorí účastníci diskutujú s kazateľom alebo s ďalšími členmi o niektorej stati z Nového zákona, ktorá im nie je dostatočne jasná.

“Charizmatici” sa okrem spomínaných bohoslužieb stretávajú v priemere tri- až štyrikrát do týždňa na tzv. skupinkách. Skupinky sú rozdelené na menší počet účastníkov. Na jej čele stojí najschopnejší jednotlivec, ktorý má “dar jazyka” – teda dokáže presvedčať ostatných menej zdatných členov o pravde napísanej v Biblii. Skupinky navštevujú veriaci z rôznych vekových kategórií, 14–40-roční. Na skupinkách sa spievajú piesne z mládežníckeho spevníka, ktorý veriaci majú k dispozícii pričom ich niekedy doprevádza gitara alebo klavír. Po speve nasledujú spoločné modlitby. Na modlitbách členovia vyjadrujú priamy vzťah k Bohu skrz svoje prosby. Po modlitbách nasledujú chvály alebo opäť piesne. Členovia si popritom čítajú z Biblie a rozoberajú jednotlivé jej pasáže.

Podobne aj doma sa venujú štúdiu Biblie a modlitbám. “Domnievam sa, že modlitby a čítanie písma mi dá viac ako pozeranie televízie alebo venovanie sa svetským záležitostiam. Tie sú zbytočné. Dôležitý je vzťah s Bohom a to ako bude vo večnosti a nie ako je teraz” (Informátor 30-ročný).

Duchovná rovina u charizmatikov zohráva primárnu úlohu v ich živote. Je akýmsi základným merítkom v posudzovaní aj ďalších hodnôt. Jej členovia si nepotrebnú zhromažďovať veci, pretože tie nemajú v nebeskom živote zmysel. Taktiež svetské záujmy strácajú pravú podstatu všetkého, nie sú to trvalé hodnoty. “Človek sa niečomu venuje a potom ochorie alebo zistí, že to čomu sa venoval, nemá zmysel. Ale viera v Boha je jediné, čo sa nikdy nepominie. To je jediná istota” (Informátor 35-ročný).

Charizmatici odmietajú akékoľvek orientálne smery. Vyslovene ich negujú. Nie sú ochotní navštevovať seansy, jogu, karate, teakwondo, či podobné aktivity. Podobne odmietajú doma držať rôzne ozdoby - napr. sochu Budhu, ezoterické knižky, ezoterické

kazety, ale ani metalové, či rokové kazety, či CD-čka. Odmietajú počúvať Pink Floyd, Metallicu, či iné kapely.

S negatívnym ohlasom reagujú na mnohé tradičné zvyky aj v slovenskej kultúre a zvykosloví. Ako príklad uvádzam 1. november – “Všechsvätých”, ktorý je venovaný Pamiatke zosnulých. Aj keď je z dejín cirkvi známe, že ide o cirkevný sviatok “charizmatici sú presvedčení o tom, že ide o pohanský sviatok, ktorý má prapôvod v americkom, resp. anglickom Halloweene. V ich očiach ide o vyvolávanie a klaňanie sa zlým mocnostiam.

Podobne odmietajú aj zvykoslovné aktivity na Veľkonočný pondelok. Kúpačov, vinšovníkov buď stroho vypoklonkujú z bytu, alebo jednoducho ich nevpuštia dnu.

Problematickým bodom sú aj rodinné oslavy, ale najmä svadby. Svadba je veľmi diskutovanou problematikou, samotný akt budúci manželia absolvujú na mestskom úrade nakoľko ich kazateľ im nemôže dať legálne požehnanie. Dôvod je jasný. Nejde o zákonom uznanú cirkev. Budúci manželia z tohto hnutia odmietajú akékoľvek zvyky a hudbu na svadobnej veselici. Hudbu pripustia len vyslovene religióznu, ktorú im zaspievajú mladí členovia z ich zboru.

Ich striedmy život je akýmsi trňom v očiach ostatného sekularizovaného okolia, ktoré neprijíma ich filozofiu a náhľady na pozemský život a duchovnú podstatu.

Ale tak, ako je to aj v živote, aj v tomto “zbore” platí zásada, že nie je všetko zlato čo sa blyští a že ani nadsadená horlivosť sa vždy nevypláca, pretože tá môže mať aj negatívny dopad na jednotlivca, ako aj celé spoločstvo.

U niektorých členov po čase duchovná horlivosť vyhasne a postupne odchádzajú zo spoločnosti. Pozitívnym faktom je, že členovia neaplikujú na “odpadlíkov” určitú formu fyzického násillia. Inak je to už s istým psychickým tlakom vo forme prehovárania, získavania si ich rôznym spôsobom.

Mnohí jej pôvodní členovia pre nehody v zhromaždení po čase odchádzajú. Kam? Odchádzajú do sveta.²⁸ Neuniesli bremeno, ktoré im nadelili tí, ktorí hlásili lásku, šťastie a milosť. Paradoxom sa stala tá skutočnosť, že veľa “odpadlíkov” začalo holdovať “zakázanému ovociu”.

V závere si dovoľíme charakterizovať aspoň vo všeobecnosti tento novodobý fundamentálny prúd, ktorý prišiel spoza oceánu. Dilemou štátom uznaných cirkví ostáva či je tento prúd sektou, alebo nie?

Odpoveď je takmer jednoznačne kladná – áno je. Štátom uznané cirkvi zásadne odmietajú tento smer z titulu manipulácie mladých ľudí. Drvivá väčšina členov nemá viac ako 35-40 rokov a záujem o nových členov je výlučne len z radov neskôr narodených. Prečo? Psychológovia jednoznačne potvrdzujú fakt, že mladých vo veku 14-25 rokov je najlepšie formovať, dajú sa lepšie ovplyvniť, nakoľko hľadá – identifikuje sa s určitým prostredím. Tu sa mu tá šanca ponúka.

Charizmatické spoločstvo najmä z emocionálneho hľadiska je najlepším útočiskom pre tých, ktorí sa cítili v spoločnosti frustrovaní. Ale veľakrát opak je pravdou. “Náboženské cítenie sa stáva tým najhorším nástrojom vykorisťovania”.²⁹ Jej vodcovia to dobre vedia a tak aj korigujú svoj vzťah k tým, ktorých majú pretransformovať k tomu, aby sa stali “znovuzrodenými” a jedinými, ktorí budú spasení.

²⁸ Do sveta je to výraz obrátených kresťanov, ktorí si užívajú pôžitky, ktoré prináša zosekularizovaná spoločnosť ako sú napr. alkohol, drogy, mimomanželský sex, násillie, pornografia, cigarety, ale i nadávky .

²⁹ Svet. náb. 1993:247.

Samozvaní kazatelia nepodliehajú “kontrolným orgánom” a to môže (samozrejme nemusí) mať neblahé dôsledky na vývoj v zhromaždení. Sami odmietajú tvrdenie, že by boli sektou. “Sektár je vždy ktosi druhý”.³⁰

Ich presvedčenie vychádza fundamentalisticky z Biblie o falošných prorokoch, kde takmer všetci tí ostatní sú falošní, kým oni sú tí “pravi”.

Len čas ukáže ako sa tento smer – hnutie bude vyvíjať v ďalšom tisícročí, ale jedno je isté, že dotieravým vnucovaním svojich ideálov a predstáv si tento smer nenájde takú odozvu akú očakáva od ostatného sveta.

Literatúra

KOMOROVSKÝ, J. a kol.: Religionistika a náboženská výchova. Bratislava 1997.

KONIG, F. - WALDENFELS, H.: Lexikon náboženství. Praha 1994.

MARVAN, P.: “Toronto blessing” a jeho ovoce. Život víry, 4, Praha 1995, s. 93-94.

RAKOVSKÝ, B.: Skrytá ale pravá tvár siekt. Rozmer, 1, 1998 s. 11-13.

Stanovisko k Torontskému požehnaniu (Obežník Cirkvi Bratskej na Slovensku).

Svetové náboženstvá. Bratislava 1993.

VOJTÍŠEK, Z.: Budme k sektám spravedliví. Život víry, 4, Praha 1995, s. 95.

³⁰ Svet. náb. 1993:247

Povešť – jedna z naratívnych foriem osvojenia si priestoru

Hana Hlôšková

Cieľom príspevku je poukázať na vývin duchovného osvojovania si priestoru prostredníctvom naratívov o minulosti. Pokúsim sa tiež naznačiť súvislosti folklorizmu a identifikácie spoločenstva na úrovni moderného národa. Príspevok by mohol byť pohľadom na problém *priestoru* z hľadiska ústnej slovesnosti, lebo ako konštatuje V. Feglová: "...problém priestoru ako prírodnej, sociálnej a kultúrnej dimenzie sa v slovenskej etnografii riešil len okrajovo, v rámci agrárnej etnografie, sociálnych vzťahov a obradov" (Feglová, V., 1993:131). Súhlasím s autorkou, hoci musím pripomenúť, že i keď ide o špecifické problémy, z hľadiska ústnej slovesnosti boli spracované viaceré príspevky – o miestnych názvoch vo folklóre, o neúradných názvoch ai.

Východiskom môjho uvažovania je konkrétny povest'ový cyklus, ktorého dominantný motív je v medzinárodnej klasifikácii označovaný ako *spiace vojsko v hore* – D 1960.2 (Thompson, S.). Vychádzam z korpusu textov z územia Slovenska, viažucich sa k *hore*, ktorá ako folklórny a literárny topos má dlhú tradíciu. Dva základné významy obrazu *hory*: miesto rozhovoru Boha s človekom – miesto obradu, ale i miesto pokušenia a voľnosti sa tiahnú v literatúre, vo výtvarnom umení a v iných druhoch umenia až do súčasnosti. Posvätnosť a výnimočnosť *hory* sa od 19. storočia transformuje i do iných foriem mýtizácie – vlastenecké výstupy na hory, vizuálny symbol národa či štátu, turistické a športové "zdolávanie", hora ako miesto poznávania krajiny a miesto relaxu (chaty, reštaurácie, lanovky – s celým komplexom ritualizácie – pohľadnice, bedekre, naratívy viažuce sa k hore) ako symbol domoviny a krásy prírody vlastnej krajiny.

Pokúsim sa tiež určiť faktory, ktoré spôsobili životnosť cyklu o spiacom vojsku v hore v kolektívnom historickom povedomí na Slovensku až do súčasnosti, ako i charakterizovať významové dominanty tohto cyklu v jeho folklórnej podobe a v procesoch folklorizmu.

Vychádzam z textov, ktoré som zhromaždila excerpciou z literatúry a doteraz publikovaných prameňov (napríklad pri príprave štúdie o A. Kmeťovi), z archívnej dokumentácie terénnych výskumov (tzv. Wollmanov archív, VA SNS, TA ÚEt SAV), ako i zo súčasnej tlače. Materiál obsahuje nateraz vyše 80 záznamov, najstarší je z roku 1742 (Matej Bel: *Notitia Hungariae Novae*, IV., Viedeň, 1742), najnovší zo 7.3.2000 – fejtónová glosa v periodiku Pravda.

Osvojovanie si *priestoru* človekom a ľudskou skupinou zahŕňa okrem prvkov a procesov fyzického stotožnenia sa s priestorom (osídlenie, obrábanie pôdy, využívanie prírodných zdrojov, komunikácie) i duchovné osvojovanie si *prostredia*.

Kategória *prostredia* obsahuje viaceré charakteristiky: prírodnú, kultúrnu, sociálnu. V nich sa premietajú vzťahy človeka ako člena skupiny:

- a) k prírodnému prostrediu, ktoré ho obklopuje;
 - b) - k príslušníkom iných skupín, ktorí zdieľajú s ním to isté prostredie;
 - k príslušníkom iných skupín, ktorí obývajú susedný priestor;
 - k príslušníkom iných skupín, ktorí obývajú nesusediaci vzdialenejší priestor.

Informácie, ktoré vypovedajú o vyššie spomenutých vzťahoch človeka a prostredia sa v tradičných spoločenstvách odovzdávali prevažne ústnym tradovaním. "Priestor je

spoločnosť pomenovaných miest, práve tak ako ľudia sú hraničnými kameňmi v skupine“ (Lévi-Strauss, C. 1966:168). Ako uvádza V. Feglová: “Prírodný priestor zahŕňa oveľa väčšie spektrum kategórií ako to, čo nazývame geografické znalosti“ (Feglová, V. 1993:132). Skupina pomenúva miesta v prírodnom a kultúrnom priestore – prostredí (chotárne názvy, názvy lokalít či osád). Zároveň však prostredníctvom jednoepizodických zárodočných foriem naratívov alebo ucelených príbehov, ktoré sa viazali k určitým konkrétnym miestam, sa členovia spoločenstva (lokality, osady) orientovali v priestore. Nezriedka sa tieto dve formy prelínajú a výsledkom sú miestne povesti – vysvetľujúce napríklad vznik názvu lokality (Sitno – sitina = peklo) (ELKS I. 1995:355). Duchovné prisvojovanie si prírodného prostredia, ako i potvrdzovanie jeho faktického vlastníctva (polia, lúky, lesy) v ústnej slovesnej tradícii sa konkretizuje v žánroch tzv. nerozprávkovvej prózy: v démonologických, historických i miestnych povestiach, v orálnej histórii jednotlivých rodín a rodov.

Priestor ako kategória, ktorá spoluvytvára obraz minulosti nie je hodnotou geometrickou (W. Lysiak). V kontexte interpretácie minulosti spoločenstva sa priestor podľa princípu suicentrizmu vzťahuje k udalostiam, osobnostiam a činom toho-ktorého spoločenstva. Vlastné spoločenstvo zaujíma centrálné miesto – je v strede priestoru. V textoch sa nachádzajú zmienky o konkrétnych (domnelých či reálnych) ľuďoch z vlastného spoločenstva, ktorí boli aktérmi deja. I keď ide paradoxne o medzinárodne rozšírené látky, naratívy s touto tematikou boli vyjadrením lokálnej či regionálnej identity. Táto črta je jednou z kategoriálnych vlastností naratívov povest'ového typu – aktualizácia, cyklizácia a prisvojenie si všeobecných tém, medzinárodne rozšírených motívov do lokálne, regionálne, či etnicky príznakových repertoárov sa deje práve prostredníctvom fakultatívnych elementov v štruktúre textov (Sirovátka, O. 1992). Naratívy tohto typu sa rozprávali ako faktické informácie, ako informácie o priestore, ktorý spoločenstvo považuje za svoj. J. Kandert v súvislosti s funkciou znalostí o vlastnej minulosti vidiečanov konštatuje, že “slúžia na demonštrovanie prestíže miesta, ktoré obývajú“ (Kandert, J. 1999:81). Komplementárnou súčasťou historického povedomia spoločenstva boli a sú okrem naratívov o minulosti i materiálne stopy, ktoré slúžia ako svedkovia minulosti. Stavby, pamätníky, významné objekty, kríže, kaplnky, pramene, pamätne miesta v teréne ai. sú príležitostnými miestami reanimácie minulosti, ako predpoklad a zároveň ako výsledok kontinuity tradície. Jej súčasťou je aj inscenovanie replík historických udalostí (napríklad vojenské bitky) v reálnej či virtuálnej podobe.

Pozoruhodné prírodné útvary v teréne (napríklad solitérne skaly, prudké toky riek, jazierka, kopce nezvyklých tvarov a pod.), objekty vytvorené človekom (hrady, kostoly, kaplnky, kríže, medze a pod.) boli miesta, okolo ktorých cyklizovali motívy nezvyčajných udalostí, príbehov a osudov. Naratívy tohto typu boli súčasťou každodennej kultúry ako systém informácií o prostredí, ktorého znaky vedeli jeho užívatelia čítať, a zároveň si ho zvnútorňovať prostredníctvom akejsi mentálnej naratívnej mapy. Takýto typ vzťahu k prostrediu a orientácie v ňom fungoval vo vidieckom prostredí predovšetkým do obdobia modernizácie, urbanizácie, ale hlavne do zavedenia poľnohospodárskej veľkovýroby (Pocius, G. L. 1994).

Hora ako naratívny topos figuruje v rozprávačskej tradícii viacerých spoločenstiev a konkretizuje sa:

- 1) tematikou pokladov v hore (v jaskyni, v pivniciach zrúcanín hradu);
- tematikou spiaceho vojska (rytierov), ktorí čakajú na pokyn, aby v rozhodujúcej bitke (vojne) pomohli “svojim“;
- 3) tematikou lúpeživých rytierov;
- 4) tematikou iného sveta (konkretizovaná napríklad predstavou pekla).

Všetky tieto témy sú medzinárodne rozšírené (katalógy AaTh, Krzyzanowski), no v našom materiáli nerovnako početne zastúpené. Rozprávania sa viažu k týmto horám: Sitno, Osobitá, Kvetnica, Krasín, tzv. Maginhrad pri Skalníku. Z pasportizačných a iných sprievodných údajov pri týchto textoch možno usudzovať, že išlo o lokálne či regionálne špecifické rozprávania.

V tejto súvislosti nepovažujem za dôležité identifikovať zdroje týchto naratívov, za rozhodujúcu považujem recepciu – prijatie a ich ďalšie tradovanie v spoločensťve. Práve látka *o spiacom vojsku v hore* je totiž z hľadiska folkloristiky relatívne dobre spracovaná a tak vieme, že bola rozšírená u Keltov, Románov v rozprávaniach o kráľovi Artušovi a jeho rytieroch, v legendách o Karolovi Veľkom a rytierovi Rolandovi. V germánskom prostredí sa rozprávalo o hore Kyffhäuser, o Untersbergu pri Salzburgu, početné sú záznamy z Poľska, tešínskeho Sliezska, Čiech i Moravy (hory Blaník, Oškobrh, Svidník, Kotkovice, Turov ai.), známe sú tiež u Litovcov, Arménov, Peržanov i Indov. Výsledky doterajšieho komparatívneho a historického bádania tejto problematiky dospeli k záverom, že táto látka má korene vo *videniach – víziách*, z ktorých je v Čechách zaznamenané ako najstaršie Videnie Oldřicha z Rožmberka datované k roku 1417. V tomto proroctve i v ďalších sa ako deus ex machina zjavuje trestajúci alebo pomáhajúci muž alebo celé vojsko, ktorí vystúpia z hory Blaník. Uvažuje sa o nadviazaní na tradíciu, ktorú rozšíril koncom 12. storočia Chrétien de Troyes na základe staršej keltskej tradície v rytierskom románe o zmiznutom keltskom kráľovi Artušovi. Neskôr táto látka prostredníctvom kroník a ľudovej tradície sa aplikovala na iné osoby a k iným horám.

Český bádateľ Jan Hertl charakterizoval sémantické posuny v histórii tejto látky v českom a moravskom prostredí. Slovenská literárna história ani folkloristika zatiaľ nemá k dispozícii takýto vývinový rad. Na určité súvislosti môže poukazovať i skutočnosť, že rozprávka Fortunatus a jeho synové, v českej literatúre známa už od roku 1551, ktorá je nemeckého pôvodu, a spracoval ju V. M. Kramerius, bola známa i na Slovensku pod názvom Zdeněk ze Zásniku, aneb Rytíři v Blánickém vrchu zavřeny. Vyšla v Skalici, v tlačiarni Škarnicel v roku 1870. Zdroje slovenskej redakcie povest'ovej látky *o spiacom vojsku v hore* vyčerpávajúco charakterizoval J. Komorovský a konštatoval, že "Podľa všetkého povest' vznikla na podklade ľudového proroctva" (Komorovský, J. 1999:143). V ďalšom vývoji priberala táto tradícia v európskom kultúrnom areáli nové významové elementy, čo vyústilo do vzniku "nového folklórneho žánra, založeného na sociálnej eschatológii – eschatologickej legendy a povesti" (Komorovský, J. 1999:156).

Aj peripetiami vývinu slovenskej folkloristiky možno odôvodniť skutočnosť, že nemáme k dispozícii niekoľkostoročné vývinové rady jednotlivých žánrov a v nich tematických cyklov (Hlôšková, H. 1996:78-90). Až S. Czambela (i keď bol lingvistom, a nie folkloristom) na začiatku 20. storočia môžeme paradoxne hodnotiť ako "neapriórneho" zberateľa folklórneho materiálu). Dobové rozprávačské repertoáre spred 19. storočia teda môžeme prakticky len hypoteticky rekonštruovať. V prípade povestí sa kusé komentáre o kontexte a fungovaní týchto textov v 19. storočí dozvedáme len veľmi sporadicky od P. J. Šafárika, neskôr od S. Reussa, P. Dobšinského, Ľ. Reussa a predovšetkým od A. Kmeťa.

Keď slovenská etnológia konštatuje, že integrácia skupín obyvateľstva Slovenska na regionálnej báze zohrávala z hľadiska vývinu národného povedomia až do druhej svetovej vojny dôležitú úlohu, zároveň môžeme tiež konštatovať, že politicko-ekonomické príčiny spôsobili oneskorenú akceleráciu národných emancipačných snáh na Slovensku. Keď zase historiografia a dejiny filozofického myslenia konštatujú, že integrácia slovenského národného spoločensťva v 19. storočí prebiehala predovšetkým prostredníctvom vzdelaneckej elity na poli kultúry (Pichler, T. 1992), folkloristika k tomu dodáva, že i niektoré prejavy folklóru boli jedným z argumentov boja o národnú "svojbytnosť"

(Hlôšková, H. 1995). To samozrejme, nie je špecifikom slovanskej a už vôbec nie len slovenskej folkloristiky. Spoločným menovateľom sú mimovedecké (politické, ideologické) ciele predovšetkým tzv. malých národov v Európe v 19. storočí. Priestor, s ktorým sa v období budovania národných štátov to-ktoré spoločenstvo identifikuje – teda priestor vlastného štátu, vlastne na Slovensku absentoval/nebol zreteľne vymedzený. Pôsobenie štúrovcov znamená vo využívaní povestí prvú veľkú vlnu literárneho folklorizmu, ale s mimoliterárnymi funkciami. Okrem faktu, že Ľ. Štúr predkladá v roku 1841 na zasadnutí spolku Tatrin register vhodných tém a mien z národnej histórie, ktoré mali autori programovo spracovať v rôznych literárnych žánroch, celá tvorba takého význačného spracovateľa pôvodne folklórnych povest'ových látok, ako bol J. Kalinčiak, svedčí o uvedomelom a programovom prístupe k folklóru. Dnes tieto procesy bežne označujeme termínom *literárny folklorizmus*.

A práve "prijatie" folklórnych látok do systému folklorizmu znamená i začiatok procesu, v ktorom sa rozširuje ich *priestor*. Z pôvodne lokálne či regionálne viazaných naratívov sa stávajú jedným zo symbolov národnej identity či mentality. Jedna lokalizácia (Sitno) sa stáva zástupnou ako reprezentačný znak celého teritória. V raných záznamoch cyklu dominuje fakticita informácie a teda texty hovoria o konkrétnych ľudských situáciách, stvárnených podľa poetologických zákonitostí démonologickej či miestnej povesti. Vo folklórnej línii vývoja tejto tradície dochádza síce k aktualizácii vzhľadom na konkrétny historický kontext, ale ešte vždy vo väzbe na tradičnú lokalitu a región. Záznamy z terénnych výskumov ústnej slovesnosti v druhej polovici 20. storočia dokladajú životnosť tejto látky (Gašparíková, V. 1988). Záznamy z terénnych výskumov v Honte dokladajú, že na podklade princípu *aktualizácie* ako jednotlivý motív či púhu zmienku v rozvinutejšom texte ju rozprávači použili pri spomínaní na druhú svetovú vojnu (Pranda, A. 1986). Súčasťou procesu aktualizácie látky alebo motívu môže byť aj jeho *medzižánrová transformácia*. V tomto konkrétnom prípade sa povest'ová látka stáva motívom a súčasťou rozprávania zo života. Tento medzižánrový posun zároveň stavia na predpoklade, že látka či motív sú v kolektívnej pamäti známe a známa je teda aj ich sémantika. Práve znalosť sémantiky ich predurčuje na aktualizované použitie v sémanticky totožnom alebo podobnom kontexte. I keď sa oslabuje pôvodná viera v rozprávane, textové jadro ostáva v povedomí nositeľov.

Pri súčasných spracovaniach látky o spiacom vojsku v hore mám viacero záznamov z periodickej tlače, kde je tento motív použitý v kontexte aktuálnej politickej situácie prevažne v žánri fejtónu.

Záver

V naratívoch o minulosti spoločenstva sa kategória *priestoru* neoddeliteľne prelína s kategóriou *času* do jednotnej hodnoty integrujúcej spoločenstvo na jeho aktuálnom stupni identity a integrácie. Všetko, čo sa dotýka minulosti, deje sa tu a teraz.

Javy tradičnej kultúry, medzi nimi i miestne, démonologické a historické povesti prestávajú byť v procesoch folklorizmu nositeľmi lokálnej a regionálnej znakovosti a začínajú sa vnímať a reinterpretovať vo väzbe na národné spoločenstvo. Tým, že sa stali elementom kolektívnej historickej pamäti národného spoločenstva, duchovne vymedzili priestor, ktorý toto spoločenstvo považuje za *svoj*. Súčasťou tohto procesu je aj inštitucionalizácia kolektívnej pamäti, úzko súvisiaca s inštitucionalizáciou zabúdania, čo spôsobuje fakt, že každá aktuálna politická moc selektovaním, marginalizovaním či forsírovaním reinterpretuje predchádzajúce historické tradície alebo ich verzie (Lass, A. 1988:457 an.). Z repertoáru slovenských ústnych historických tradícií sa látka o spiacom vojsku v hore aktualizuje v súčasnosti predovšetkým:

- a) v politickej publicistike
používaním jednotlivých motívov v novom kontexte sa predpokladá jej všeobecná znalosť
b) konkrétna lokalita (vrch Sitno) symbolicky zastupuje geografický priestor štátneho celku, obývaného Slováckmi
c) v aktualizovaných textoch sa používa významová dominantna tradície – zásah zhora.

Značky

VA SNS – Vedecký archív Slovenskej národopisnej spoločnosti
TA ÚEt SAV – Textový archív Ústavu etnológie SAV
NO – Národná obroda

Literatúra

- Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska I., II, J. (Botík, P. Slavkovský eds.). Bratislava, Veda 1995.*
- FEGLOVÁ, V.: *Priestor ako antropologický fenomén. Slovenský národopis, 41, 1993, č. 2, s. 131-138.*
- GAŠPARÍKOVÁ, V. 1988: *Ústna próza. In: Hont. (Botík, J. ed.) Banská Bystrica, s. 597-636.*
- HLÔŠKOVÁ, H. 1993: *Funkcia povesti v diele A. Kmeťa. (Jasenák, L. ed.): Zborník Muzeálnej slovenskej spoločnosti. Martin, s. 76-102.*
- Povešť v kontexte bádania o ľudovej próze. In: K dejinám slovesnej folkloristiky. (Leščák, M. ed.) Bratislava 1996.*
- KANDERT, J. 1999: *Představy vesničanů o událostech z vlastní minulosti. In: Tradícia, etika a civilizačné zmeny. (Jakubíková, K.ed.) Bratislava, s. 79-86.*
- KOMOROVSKÝ, J. 1999: *Pramene ľudových eschatologických legiend a povestí. Slovenský národopis, 47, s. 141-159.*
- KOSOVÁ, M. 1986: *Slovesný folklór (náčrt vývinu a žánrovej skladby.) Národopisné informácie, 2, s. 5-49.*
- LASS, A. 1988: *Romantic Documents and Political Movements: The Meaning Fulfillment of History in 19th Century Czech Nationalism. American Ethnologist, 15, č. 3, s. 456-470.*
- Le GOFF, J. 1992: *History and Memory. New York.*
- LÉVI-STRAUSS, C. 1966: *The Savage Mind. Chicago.*
- LYSIÁK, W. 1991: *Czas i przestrzen kreacja ludowej wizji przeszlosci. Rocznik muzealny, Tom IV, Wloclawek, s. 249-256.*
- PICHLER, J. 1992: *The Idea of Slovak Language Based Nationalism. Bratislava. Rkp. štúdia.*
- POCIUS, G. L. 1994: *Folklore and Ecology. Some General Problems. In: Ecology and Folklore II. (Krawczyk-Wasilewska, W. ed.) Łódz, s. 7-13.*
- Spôsob života družstevnej dediny. (Pranda, A. ed.) Bratislava 1886. Záznam z obce Sebechleby, inf.: K. Kyselová (1925), mg-záznam: V. Gašparíková, 1977.*

SIROVÁTKA, O. 1992: Stabilní a variabilní složky pověstí. Český lid, 79, č. 4, s. 289-295.

Van GENNEP, A. 1997: Přechodové rituály. Praha.

THOMPSON, S. 1955-1958: Motif-Index of Folk Literature 1-5. Bloomington.

Príčiny zmien vo využívaní životného priestoru intravilánu a extravilánu obcí na území Tatranského národného parku (Tragédia spoločných pasienkov)

Hana Zámečníková

“Vedecký fenomén s týmto názvom (TSP) sa črtá kdesi na anglickom juhu roku 1833. Oxfordský profesor politickej ekonómie W. F. Loyd sa zrejme inšpiroval šľavnatou pašou pri ústí Cherwellu. Čo ho vlastne zarazilo? Hospodársky, či psychologický problém? Využívanie spoločného pastviska sa uberalo zaujímavým spôsobom: všetci podielníci vedeli, koľko kráv lúky uživia – a napriek tomu niektorí vyhánali na ne väčšie stáda, ako mali. Dojivosť síce klesla aj u takýchto chytrákov, ale škoda sa rovnomerne rozdelila medzi ostatných, takže akýsi relatívny zisk ostával. Aj tí najstatočnejší sa napokon do oných slepých pretekov pustili – výsledkom bolo, ako inak, vydrancovanie spoločnej pôdy. Osudovo nevyhnutne škodovali napokon všetci, hoci dobre vedeli, čo činia. Odvtedy víta Pavlovi Hruzovi hlavou (autor citátu), čo vívalo asi v hlave Karolovi Marxovi, keď na Loydovu štúdiu naďabil. Nie je predsa možné, aby pri vytrvalom excerptovaní v Britskom múzeu nedostal do rúk aj túto správu o nenapraviteľnom ľudskom egoizme. Podobné ťažkosti vyriešil, ako vždy K. M. elegantnou víziou: spôsob vlastníctva vraj človeka zmení, zospoločenšenie majetku prinesie nového človeka, aj z najväčších sebcov sa stanú altruisti. Stabilitu zaručí sebakontrola.“³¹ Použila som tento aktuálny citát v neprenesenom význame k téme, ktorej je venovaný tento príspevok.

Pôda, práca, vlastníctvo, sebestvo, či altruizmus sú ľudstvu dané od nepamäti. Ich jestvovanie vždy pôsobilo a ovplyvňuje fenomény ako sú DOMOV, ŽIVOTNÝ PRIESTOR a TRADIČNÁ KULTÚRA. Bytostne súvisia s človekom – biologickým, tvorivým a mysliacim tvorom. Táto podstata podmieňuje nekonečné množstvo variabilných prejavov, ktoré prebiehajú v čase a priestore. Je nereálne v tomto príspevku vymenovať faktory, ktoré sú v hre interakcií a dať vyčerpávajúcu odpoveď na príčiny zmien, ktoré sa odohrávajú v živote jednotlivca i celej spoločnosti. Fenomén vlastníctva je jedným z faktorov, ktorý principiálne vplýva na vývoj ľudstva v akýchkoľvek dobách a miestach na zemi. Jeho kreovaním sa vytvára akási chobotnicovito-meňavkovitá križovatka vzťahov a jednaní, ktorej chápadlá a výčnelky sa vždy dotýkali, prechádzali a ovplyvňovali životný priestor, domov a kultúru. Citát TSP uvádzam ako vtipný, bohužiaľ pravdivý prípad toho, čo sa stane, keď sa naruší rovnováha medzi MOJE a SPOLOČNÉ a čo sa stane, keď sa neprirodzene zasiahne do fenoménu VLASTNÍCTVA.

Prapotrebu človeka je, že musí jesť, odievať sa, mať kde spať a rozmnožovať sa. Neolitická revolúcia tento proces definitívne odštartovala.³² Zabezpečiť si a starať sa o základné potreby **je najbližším a najprirodzenejším VLASTNÍCTVOM človeka v konkrétnom, hmotnom zmysle slova.** Jednoducho to MUSÍ MAŤ, **musí to vlastniť.**

³¹ HRÚZ, P. 1999: Tragédia spoločných pasienkov. In: OS – Fórum občianskej spoločnosti, č. 4. Bratislava, Kalligram 1999, s. 2.

³² LEVI-STRAUSS, C. 1952. Race et histoire, UNESCO. Rasa a dejiny, 1999, Atlantis, Praha, s. 42, pozri ostatné kapitoly; POSPÍŠIL, L. 1978: The ethnology of Law. Cummings Publishing Company. Preklad: Etnologie práva, 1997, Set up, Praha, 144 s. S vlastníctvom úzko súvisia právne vzťahy vyvíjajúce sa od neolitu.

S plnením týchto základných predpokladov na život a zachovanie continuity súběžne prebieha i **proces duchovný, poznávací a tvorivý**. Je to druh vlastníctva v abstraktnom, nehmotnom zmysle slova a človeku je tiež daný. Sloveso "musí mať" je v našom prípade veľmi širokospektrálne. Vo vzťahu k vlastníctvu, je výstižnejšie ho nahradiť adjektívom "prirodzený". Čiže tieto dva druhy vlastníctva sú axiómy prirodzené, nevyhnutné, hlboko zakódované. Je to samozrejmosť, nad ktorou sa hlbšie zamýšľajú väčšinou len vedecké disciplíny.

Čo sa stane, ak sa prirodzený stav naruší? Čo sa stane, keď sa zasiahne do (veku-večitého) prirodzeného vlastníctva hmotného a do rozumovej, poznávacej a absorbčnej kapacity človeka, ktorá má tiež svoju hranicu a možnosti a patrí tiež k jeho prirodzenému vlastníctvu.

Tento iste nie objavný úvod som si dovoľila predniesť s vedomím naprostej pokory pred množstvom literatúry, ktorá sa touto tematikou zaoberá, pri všetkej úcte k našim i zahraničným autorom, ktorí sa problému venujú. Všetci sa stretávame na tej amorfnej križovatke a všetci sa snažíme nájsť z nej aspoň trošku prehľadnejšie a rovnejšie cestičky vysvetlenia a následného riešenia.

Pokúsím sa na príklade územia NP, uviesť a prezentovať vzťahy medzi človekom, sídlom a prostredím, v súvislosti so zásahom do jeho prirodzeného vlastníctva. Zásah vyvoláva neočakávané reakcie, ktorých však následky na DOMOV, ŽIVOTNÝ PRIESTOR A TRADIČNÚ KULTÚRU sú vysvetliteľné často až s odstupom času. Je to otvorený a neustále sa meniaci systém.

Hranicu NP neurčuje etnický ani politický aspekt. Je určená z hľadiska výskytu prírodných hodnôt s nadregionálnym a európskym významom. Termín NP je starý 100 rokov a prvá hranica TANAP-u bola zákonom stanovená pred 50 rokmi.³³ Teda pomerne mladá, nadstavbová inštitúcia, mladý zákon v porovnaní s prirodzenými, písanými i nepísanými zákonmi, ktoré musela ľudská spoločnosť aj na tomto území dodržiavať z jednoduchého dôvodu – aby prežila. 50-ročný NP leží na území, ktoré bolo trvalo osídľované od 13. storočia a ktoré sa formovalo pod vplyvom prírodných, etnických, historicko-ekonomických a administratívnych zákonov do medzi sebou odlišných regiónov: Orava, Liptov, Spiš a Spišská Magura.³⁴

Už v prvých písomných zmienkach a donačných listinách, sú hlavne severné časti týchto krajov charakterizované ako ťažko prístupné, zalesnené, močaristé a chudobné na úrodnú pôdu. Cez to všetko sa obyvateľstvo prispôbilo klimatickým a geografickým podmienkam. Špecifikovalo si zdroje a spôsoby obživy, charakter obydli a sídelných celkov. Vlastníctvo (kvalita i kvantita) prírodných a výrobných zdrojov ovplyvňovali prosperitu jednotlivca, dedín, miest a krajov, boli zdrojom vyvíjajúcej sa kultúry a individuálne i globálne pôsobili na životný priestor.

V druhej polovici 20. storočia dochádza k radikálnym zmenám. V intervale jedného desaťročia (40. roky), došlo na území historických krajov k radikálnym zmenám: opatrenia plynúce z konca vojny, nástup komunistickej ideológie, kolektivizácia, zoštátnenie majetku, a vznik nového útvaru – národného parku. Strata prirodzeného vlastníctva pôdy a výrobných prostriedkov, zavádzanie netradičných, nelogických až nefyziologických

³³ ZÁKON č. 11/1949 Zb. SNR zo dňa 18.2.1948 o TANAP-e

³⁴ Encyklopédia Slovenska 1977. Vyd. SAV, Bratislava, heslá: Orava, Liptov, Spiš, Sp. Magura; VOLOŠČUK, I. a kol. 1994: Tatranský národný park – biosférická rezervácia. Odiel II. Človek a príroda. Autori: I. Bohuš – história a vlastnícke vzťahy, J. Olejník – etnológia, M. Marenčák – architektúra, plánovanie, C. Greguš, R. Midriak a ďalší – lesníctvo, J. Haaková – umenie.... Vyd. S-TANAP-u, Gradus, Liptovský Mikuláš, s. 201-396.

spôsobov života, zamestnaní, výroby, absurdné snahy zotrieť rozdiel medzi dedinou a mestom, dovedla i tieto kraje do stavu, v akom sa dnes nachádzajú. V súvislosti s kolektivizáciou a vymierajúcim vzťahom k pôde, k prírodnému prostrediu a jeho zdrojom je potrebné si uvedomiť (pripomeňme si), kto najviac usiloval o zoštatnenie pôdneho fondu a kto najmarkantnejšie "využil výdobytky socializmu". Boli to poväčšine príslušníci takej spoločenskej vrstvy, ktorá pôdu nevlastnila a často nevlastnila ani primerané obydlie.

Strata pôdy – identity roľníka, nelogické spriemyslenie agrárneho Slovenska, spôsobilo drastické zmeny v hodnotových orientáciách tak, ako ich v rámci výskumu na Slovensku zoradil A. Pranda.³⁵ Ostali nám kubusové dediny, ktoré tvoria na pozadí rozoraných medzí, vysušených a odvodnených pozemkoch len zliate machule, podcenenie remeselnej výroby a manuálnej práce na dedine ako takej, náboženstvo sa tabuizovalo.

Na sledovanom území v tejto severnej časti Slovenska prebiehala kolektivizácia veľmi diferencovane, frakcionovane. O časť horských oblastí nebol záujem vôbec, následkom čoho sa buď tieto vyľudnili, alebo zotrvali pri tradičnom, ale už úpadkovom hospodárstve. Zmenilo sa rozdelenie a využívanie pôdneho fondu (na mnohých miestach, lepšie povedané, jeho nevyužívanie), ubudlo ornej pôdy.³⁶ Zmenila sa sociálna a demografická štruktúra obyvateľstva a jej ekonomické aktivity.

Ak porovnáваме Liptov, Oravu, Spiš a Spišskú Maguru vo vzťahu k strate prirodzeného vlastníctva a prirodzených väzieb vo využívaní intravilánu a extravilánu katastrov obcí a miest, javí sa práve Spiš s časťou centrálnych Tatier a národným parkom najviac rozporuplný. Znárodenie, vyvlastnenie a konfiškáty pôdneho fondu zjednodušili realizáciu Zákona o TANAP-e. O území začínajú rozhodovať štátne orgány, inštitúcie a ľudia, ktorí z minulosti na území väčšinou nič nevlastnili. Ani sebelepšie myslená ochrana prírody nenahradí neprirodzene narušené socioekonomické a kultúrne väzby pôvodného obyvateľstva. V historickom kontexte a s vlastníckymi vzťahmi sa územie vyvíjalo a využívalo od 13. storočia **vertikálnym smerom** z podhoria k horským dolinám a hrebeňom. Nie okolo Cesty slobody, ktorá prerezala masív na dve nelogické a neprirodzené časti.³⁷ Z roztrúsených a sezónne, nanajvýš pohotovostne obývaných tatranských osád sa umelo vytváralo akési mesto Vysoké Tatry, neskôr Smokovce a dnes opäť Vysoké Tatry.

³⁵ PRANDA, A. 1978: Formovanie nového systému hodnotových orientácií na súčasnej slovenskej dedine. Slovenský národopis, 26, č. 2, s. 235-247.

³⁶ ŠVORC, P. 1995: Poľnohospodárstvo na Spiši a jeho vývoj po roku 1945. In: Spiš v kontinuite času. Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie. FF v Prešove UPJ Šafárika v Košiciach, Österreichisches Ost- und Sudosteuropa Institut Wien. Zostavil P. Švorc., s. 222-231.

Rozloha TANAP-u: K 1.1.1949 bola celková rozloha NP 1086,51 km². Z toho vlastné územie 503,61 km² a ochranné pásmo 582,90 km². Po začlenení Západných Tatier v roku 1987 bola rozloha vlastného územia 741,11 km² a ochranného pásma 365,74 km². Spolu 1 106,85 km². In: Vološčuk a kol., s. 11.

VÚC, Územný plán pre Vysoké a Západné Tatry, Oravu a Spišskú Maguru. Košice, 1995, s. 29: "Pre rastlinú výrobu riešeného územia je charakteristický podiel trvalých trávnych porastov, ktoré tvoria 74,95 % poľnohosp.-pôdneho fondu. Ich výmera v rokoch 1970-1991 postupne vzrástla. Výmera ornej pôdy v týchto rokoch poklesla o 32 269 ha."

³⁷ Zápis o schôdzi "Přípravné komise pro zřízení národního parku ve V. Tatrách" v hotelu Praha v T. Lomnici ve dnech 12.-13.6.1936. s. 9-15, jednanie o cestách projektovaných v Tatrách, argumenty pre i proti predĺžovaniu a rozširovaniu Cesty slobody na východ a západ. Knižnica ŠL – TANAP-u, TK 7010, DOMIN, K., 1941? Návrh vládního usnesení o ochraně přírody v Tatrách se zřetelem k tatranské turistice. Knižnica ŠL – TANAPu, Tatranská Lomnica, TK 7009.

Atraktivita a dostupnosť prírodných krás, podporovaný CR, umožňujú separovanie a kumulovanie administratívy, výstavby a obchodu okolo Cesty slobody a **podcenenie funkčnosti vplyvu historických katastrov obcí** v Popradskej kotline. Liptov, Orava a Spišská Magura boli viac ušetrené módnym a tendenčným nárokom na využitie územia. Vertikálny smer – katastrálne, urbárske a vlastnícke vzťahy neboli narušené v takom rozsahu. Samostatnou kapitolou je tradičné pastierstvo, jeho vylúčenie z územia NP a hospodárske zákony využívania a obnovy lesného pôdneho fondu, vyplývajúce zo Zákona o TANAP-e.

Kto odišiel z územia centrálnych Tatier a Popradskej kotliny?

1. V čase krízy za I. ČR vyst'ahovalecťo tej vrstvy domáceho obyvateľstva, ktorého pôda neuživila. 2. Deportácia Židov v 1943 roku a vysídlenie Nemcov 1945-1946, zanechalo opustené hospodárstva, veľkostatky, nadpolovičné vyľudnenie podtatranských obcí.³⁸ Odchodom týchto dvoch etník nebol narušený len sektor poľnohospodárstva. V ekonomicko-hospodárskej a kultúrnej oblasti, predstavovala táto početná skupina obyvateľstva dôležitú zložku remeselných, obchodných a kultúrnych aktivít. 3. Prvá, socialistická vyškolená generácia odchádza do miest. Kubusové domy, postavené na rodičovských pozemkoch ostávajú prázdne. Deti sa vracajú len na návštevy a pre naturálie k rodičom, prípadne im to umožňuje začať i ukončiť štúdiá na VŠ...

Kto v tomto kraji ostal?

1. Spriemyselný kovorolnícky ľud historických dedín a mestečiek, ktorý záhumienkovým a kontingentovým spôsobom zotrúva na svojej dedovizni a nevie si predstaviť život bez chvostíka v chlieviku, bez sadenia zemiakov na 1. mája a tlačenia kapusty na jeseň. Dnes je to najstaršia žijúca generácia.

2. Generácia dnešných 40-50-nikov už bola vychovaná v zmenených podmienkach k vlastníckym právam a povinnostiam. Kolektivizáciu si pamätajú len z detstva, zvyšok z ústneho podania rodičov. Pôda nebola ich hlavnou životelkou. I keď pracovali v poľnohospodárstve alebo v lese, odmenou za prácu boli peniaze, až následne jedlo a ostatné. Nepracovali na svojom. Ale táto generácia a ich deti sa dostali po roku 1990, opäť k možnosti dedične alebo kúpou vlastníť ornú pôdu, les, časť katastra.

Ak vôbec prejavia záujem ako farmári, ich postavenie je nezávideniahodné. Pozri súčasné analýzy stavu poľnohospodárstva, pôdy a zamestnanosti na celom Slovensku. Z územia TANAP-u bola vrátená skoro polovica jeho rozlohy.³⁹ Neperspektívny stav a strata

³⁸ KOVAČEVIČOVÁ, S. 1997: Zraniteľnosť kultúrno-historických hodnôt. a) Deportácia Židov a vysídlenie Nemcov, b) Úbytok obyvateľstva, c) Úpadok morálky a estetického cítenia, d) Preťaženosť krajiny, e) Novodobá devastácia duševného života i krajiny, f) Neusmernená výstavba. In: Hrnčiarová, T. et al. Ekologická únosnosť krajiny na tri benefičné územia. Projekt GEF, MŽP Bratislava, ÚKE SAV Bratislava, III. časť, s. 56-57; KOVAČEVIČOVÁ, S. 1999: Spišskí Nemci a Slovensko. OS, č. 6, s. 32-35; LAUČÍK, P. 1998: Napríklad Levoča. OS, č. 12, s. 37-40; GINDL, E. 1999: Voľačo tu po nás navždy ostane. OS, č. 7, s. 19-24. Pozri spresnenie počtov Nemcov In.: OS, 1999, č. 8, s. 50 (Ladislav Mokry); ŠVORC, P. 1995: Tamtiež: z Novej Lesnej odišlo 95 % obyv., z Mlynice 95 %, vo Veľkej Lomnici, Huncovciach, Starej Lesnej 90 % ...; SPISZ – SPIŠ ZIPS – SZEPEŠ 1998: Katalóg k výstave v Biala Synagoga w Sejnach, máj-august 1998. Galéria medzinárodného centra kultúry v Krakowe, (multietnický a kultúrny Spiš), 163 s.

³⁹ Rozborové štandardy ŠL-TANAP-u, Tatranská Lomnica. Po roku 1989 a reprivatizačných zásahov do územia NP, je stav nasledovný: Správa TANAP-u, od 1994 roku Štátne lesy TANAP-u vydali na základe legislatívnych predpisov a pokynov ministra vlastnícke a užívacie práva k 31.3.1999 v 1490 prípadoch, čo činí fyzicky odovzdaného PF 48 425 ha. Z toho: súkromný lesomajitelia – 2 568 ha, spoločenské útvary (urbáre) – 35 158 ha, cirkev a kongregácie – 169 ha, mestá a obce – 10 530 ha.

prirodeného pudu vlastníť pôdu ovplyvňujú aj tých posledných majiteľov rodičovských a urbárskych pozemkov. Posudzujú ich z pohľadu stavebnej parcely, atraktívneho strategického miesta s výhľadom na Tatry alebo ako zdroj drevnej hmoty. Sú hodnotené vo vzťahu k CR, vidieckej turistiky, lyžiarskych tratí.

Kto prišiel?

1. Po odsunu neslovenských etník (1943-1946) sa doosídlili opustené roľnícke a remeselnícke domy v dedinách a mestách južných svahov Tatier opäť zväčša pauperizovaným obyvateľstvom z horských oblastí Spiša, Gemera a Liptova, ktorí nepoznali zásady života predchádzajúcich majiteľov. V niektorých obciach úplne prevládlo rómske etnikum (Výborná, Rakúsy).

2. Za prácou do priemyslu, cestovného ruchu, obchodu, hoteliérstva a pohostinstva sa sťahuje obyvateľstvo zo Spišskej Magury, Zamaguria a Oravy.⁴⁰

3. Z Čiech, južného a západného Slovenska sú dôvody prist'ahovania viaceré: zo zdravotných dôvodov, k obdivu ku krajine a horám a túžba bývať a pracovať v atraktívnom prostredí.

4. Dlhodobejšie prechodné pobyty kvôli zamestnaniu v zdravotníctve, kúpeľníctve a v službách súvisiacich s turistickým a cestovným ruchom.

Aký posun (strata) nastal v súbore duševných, poznávacích a vedomostných kapacít človeka?

VTR v krátkom čase a s neúmerne vysokým nárastom techniky, dostupných zdrojov informácií a "lákadiel" pre človeka v súvislosti s jeho vlastnosťou MUSÍ MAŤ, ho vlastne nepriamo obrala o prirodzené vlastníctvo. Jedinec to fyzicky i duševne nie je schopný využiť a spracovať tak, aby nedošlo k porušeniu rovnováhy, čo musí skutočne mať, a čo mať nemusí. Rýchlosťou, akou sa naakumulovalo poznanie človeka sa "**narazilo na múr času**"⁴¹ a peniaze zohrávajú najdôležitejšiu úlohu. Životaschopnosť už nezávisí na pôde – jedle a peniazoch, ale opačne: **akejkoľvek práci – peniazoch – a až potom jedle**, ktoré sa tak, ako aj odev, nábytok a všetky vymoženosti kúpia v obchode. Voda sa pustí z vodovodného kohútika a teplo zavedením plynu. Strata prirodzeného hmotného i duševného vlastníctva v krátkom čase a na malom území radikálne zmenila celý komplex tradičnej kultúry a socioekonomických väzieb. Súčasný spôsob života zapríčinil stratu a

Téma je v súčasnosti veľmi aktuálna. Uvádzam len tematický blok, ktorému sa venovali autori na stránkach mesačníka OS – Fórum občianskej spoločnosti. Aktuálne údaje sú zverejňované aj v Hospodárskych a krajových novinách, v čiastkových štatistických hláseniach;

KRAJČOVIČ, A. 1959: Vývoj vlastníckych pomerov v oblasti Správy TANAP-u s krátkym prehľadom najdôležitejších udalostí od r. 1918. In.: Zborník prác o TANAP-e, r. 3 vyd. Osveta, Martin, s. 210-250; BOHUŠ, I. 1969: Vývoj vlastníckych pomerov v oblasti TANAP-u v rokoch 1209-1918. In.: Zborník prác o TANAP-e, r. 11, vyd. Osveta Martin, s. 559-571.;

Poznámka: autor spracoval tému ako výskumnú úlohu. Čiastkové a záverečné správy sú uložené v Knižnici ŠL-TANAP-u;

BUCHTA, S.1998: Slovenský vidiek: stres z budúcnosti. OS, č. 6, s. 20-23; BUCHTA, S. 1999: Nové trendy: vidiek a poľnohospodárstvo. OS, č. 2, s. 22-23; LUCKÝ, F. 1998: Sága slovenského roľníka. OS, č. 10, s. 16-20; VANOVIČ, J. 1998: Rekviem alebo aleluja? OS, č. 12, s. 13-15; DANGLOVÁ, O. 1997: Podoby chudoby vo vidieckom prostredí južného Slovenska. Slovenský národopis, 45, č. 1, s. 5-25; LAPKA, M. – GOTTLIEB, M. 1999: Rolník a krajina – Kapitoly ze života soukromých rolníků. ÚEK A VČR, České Budějovice, vyd. Slon, rkp. 91 s. tab, graf. V tlači.

⁴⁰ OLEJNÍK, J. 1967: Zmeny spôsobu života v oblasti Vysokých Tatier pod vplyvom turizmu. Kand. disert. práca. Knižnica S-TANAPu, Tatranská Lomnica, 244 s.

⁴¹ Rozhovor MONORY, A. M. – TILLMANN, J. A, s VIRILLIO, P. 1997: Na prelome tisícročia. OS, č. 6, vyd. Kalligram, Bratislava, s. 27-30.

doslova ochudobnil o pudové, nevedomelé reakcie človeka na životne dôležité väzby, ako je priama závislosť na prostredí v ktorom žije, priestor, ktorý využíva a prírodné zdroje, ktoré k tomu potrebuje.

Dostávame vysvetlenie neosobného vzťahu k pôde, lesu, vode, živočíchom i rastlinám, prečo potrebujeme diaľnice a rozširujeme cesty, prečo je železničná doprava nevyužitá, prečo sa zmenilo funkčné a dispozičné riešenie vidieckej architektúry, prečo sa stále intenzívnejšie zahmotňuje prírodné prostredie, prečo sa rodinný život z veľkých kuchýň presunul k obrazovkám televízorov a deti sa zavreli v detských izbičkách k počítačom.

Dostávame odpoveď na frekventované vety: *“Ved’ máme školy, na pole driať nepôjdeme“*; *“Predám pole, aspoň budem mať nejaké korunky“*; *“Starosta obce ponúka ornú pôdu na výstavbu luxusných chát, ktoré sa môžu využívať celoročne“*; *“Na prirodzené mokrade a rašeliniská navezieme odpad z dediny“*; *“Je lepšie, keď ešte nemáme územný plán, aspoň si môžeme robiť čo chceme“*; *“Zeľň vám tam necháme, ved’ z golfového ihriska bude väčší zisk, ako zo zemiačniska, aj tak tam bola len lúka a púpavy“*; *“Nebude voda, nevádi, dotiahneme ju z Garajok“*; *“Padla kalamita? Konečne, bude mať urbár zasa nejaké korunky.“* Len jeden mladší muž konštatoval: *“Škoda, stratili sme kus hory.“* Reakcia na bývanie v manzardách: *“Ved’ povala je pre holuby a na sušenie prádla, nie na stále bývanie.“* (Tu sa ešte pud sebazáchovy celkom nestratil) Ako vnímajú prírodné zdroje rómski občania? *“Sucho je, paňi, sucho, aj v lese... ňebude úroda, ňebude...“* Myslím, si: *“Akáže úroda, pole nemáte, zemiaky si nakopete od susedov,“* mlčala som. Po chvíli staršia Rómka dodala: *“Ňebude ani úroda v lese, nebudú hubi, malini ani čučoriedky...“*

Ako príklad porušenia prirodzených ľudských väzieb vo vzťahu k vlastníctvu uvediem citát z Urbanisticko-architektonickej štúdie novovznikajúceho sídelného komplexu. Spôsob takého myslenia, navyše ponúkaného a predávaného ľuďmi, ktorí za stav krajiny nesú tiež zodpovednosť, je na zamyslenie.

“Filozofia riešenia: každý občan sa musí postarať o svoje bývanie, nie však každý má možnosť vytvoriť si adekvátne podmienky pre realizáciu dobrého bývania. Dnes je prezentovaná potreba profesionálne vytvoriť vhodné podmienky pre splnenie túžob po dobrom a zdravom bývaní aj ľuďom, ktorí majú dostatok finančných prostriedkov, alebo vedia využiť rôzne zdroje (stavebné sporiteľne, hypotéky) na to, aby si mohli dovoliť dať si postaviť dom podľa svojich predstáv...”

Cieľ projektu: vybudovať atraktívny, zdravý, bezpečný, kludný, zelený obytný komplex porovnateľný s obytným komplexom v zahraničí. Predpokladáme, že budúci obyvatelia budú vedúci manažéri veľkých akciových spoločností a úspešní podnikatelia z Popradského regiónu, prípadne iní záujemcovia uvažujúci o výstavbe víkendového, či dovolenkového domčeka v malebnej lokalite...”

Doplním len toľko: malebná lokalita je ochranné pásmo národného parku, zastavané lúky a pasienky v katastri historickej obce, ktorá v 40. rokoch zaznamenala veľký odsun nemeckého obyvateľstva. Budúci obyvatelia sú skutočne “úspešní” potomkovia roľníkov a kovorolníkov zo Spišskej Magury, Oravy, Liptova a Podtatranských dedín. Predstava ich bývania je obdobná architektúre Strmého vršku pri Bratislave.⁴²

Úmyslom témy referátu nebolo navodiť pesimistický pohľad. Téma sa môže obrátiť a sledovať celý proces na príklade “samozásobiteľského správania sa vidieka”⁴³ na atavizmoch, ktoré ľudia nestratili ani v kubusových domoch, ani v luxusných 12x50 metrových vilách. Sú tiež súčasťou tvorby domovov, priestoru a kultúry. Nás ale nútia

⁴² LUKÁČOVÁ, L.: Tajomstvo Strmého vršku. Plus 7 dní, 5.10.1998, s. 24-28.

⁴³ BUCHTA, S. 1998: Slovenský vidiek: stres z budúcnosti. OS, č. 6, s. 20-23;

uvádzané príčiny poučiť sa z minulosti a hľadať riešenia ako pomôcť, usmerniť, prípadne zastaviť nárast takých prejavov, ktoré v zásadných princípoch ohrozujú životný priestor, domov človeka a celé životné prostredie. Prezentovala som ich v minulosti na inom mieste.⁴⁴

Miera straty prirodzeného vlastníctva je teda jedným z preukazných činiteľov, ktoré ovplyvňujú jednanie a prejavy človeka v súvislosti s využívaním a pretváraním prostredia, ktoré potrebuje pre svoju existenciu. Z pohľadu uvedeného aspektu je možné vysloviť názor k rozdielu medzi Liptovom, Oravou, Spišskou Magurou a centrálnymi Tatrami v rámci územia národného parku. Prvá skupina sa javí prirodzenejšou svojím spôsobom života v danom prostredí, na rozdiel od centrálnych Tatier, ktorých vývoj pre dané prostredie sa javí neprirodzeným. Uvedomujeme si relatívnosť hodnotenia prirodzený a neprirodzený. Hlavne vo vzťahu k činnosti človeka a tradičnej kultúry. Ale v súvislosti s principiálnou otázkou zachovania života na Zemi a rýchlosťou, akou človek využíva a mení svoj domov a celé životné prostredie, nás oprávňuje vysloviť aj tvrdšie hodnotenia.

⁴⁴ ZÁMEČNÍKOVÁ, H. 1997: Etnológia a národný park. Etnologické rozpravy, 1-2, s. 79-87; Nepublikovaný referát "Využitie etnológie pri poznávaní vzťahov medzi ľudským sídlom a prírodou", Možnosť využitia štatistických techník mnohomerných metód, ako sú: faktorová analýza, metóda hlavných komponent alebo diskriminačná analýza, ktoré nás môžu doviesť k determinácii veľmi významných, či menej významných faktorov produkovaných človekom, ktoré ovplyvňujú a menia jeho spôsob života a prostredie. Levice, 20.10.1998.

Tradičná kultúra obcí Levického okresu v materiáloch dotazníkového výskumu Školského inšpektorátu v Leviciach z rokov 1926-1929

Ján Dano – Katarína Holbová

V poslednom období sa dostáva do rúk širokej verejnosti v knižnej podobe doposiaľ nepublikovaný archívny materiál alebo materiál z terénnych výskumov etnologického charakteru. Významné z tohto pohľadu sú najmä publikácie vydané v edícii *Pramene k tradičnej duchovnej kultúre Slovenska*.⁴⁵ Na naše potešenie takto spracované a roztriedené informácie sa stávajú výbornou pomôckou a prameňom poznania pri štúdiu jednotlivých javov ľudovej kultúry.

Tekovské múzeum v Leviciach má vo svojom archívnom fonde materiál z dotazníkového výskumu, ktorý organizoval v rokoch 1926-1929 Školský inšpektorát vo Zvolene, prostredníctvom Školského inšpektorátu v Leviciach. Touto akciou sa mali získať podklady pre pripravovanú vlastivednú monografiu *Veľkožupy Zvolenskej*.⁴⁶ Prostredníctvom tohto výskumu sa zozbierali informácie zo 67 obcí, ktoré v tom čase patrili do Levického a Želiezovského okresu.⁴⁷ Údaje k jednotlivým **obciam zozbierali a**

⁴⁵ V edícii *Pramene...* vyšli doteraz: **Pramene k tradičnej duchovnej kultúre Slovenska**. (Obrady, zvyky a povery – 1939.) Zostavili M. Leščák – V. Feglová. Bratislava 1995, 288 str.; **Slovenské svadby**. (Z dotazníkovej akcie Matice Slovenskej – 1942.) Zostavil M. Leščák. Bratislava 1996, 312 str.; **Pohrebný kancionál Jozefa Macha**. Zostavila Z. Vanovičová. Bratislava 1997, 142 str.; **...šecki sa pekníe do jednieho...** (Zbierka piesní Ľudmily Jágerovej z Likavky.) Zostavila A. Jágerová, Bratislava 1997, 100 str.; **Zabudnuté priadky** (K tradičnému spoločenskému životu mládeže na Slovensku.) Zostavil D. Luther, Bratislava 1999, 163 str.

⁴⁶ Fond originálov spracovaných opisov jednotlivých obcí je evidovaný v archíve Tekovského múzea v Leviciach pod č. 59/99. Výzva župného školského inšpektora k učiteľom na zbieranie údajov o obciach Pohronskej župy za účelom spracovania *Vlastivedného zborníka župy XVIII*, bola publikovaná spolu s dotazníkom v *Úradných novinách župy XVIII*. (Zvolenskej) v r. 1926.

⁴⁷ Originál zoznamu obcí je uvedený v obrazovej prílohe príspevku. V nasledovnom zozname sú uvedené obce v rovnakom poradí ako v origináli. Popri terajšom názve obce uvádzame v zátvorke jej názov v pôvodnom zozname. Jazyk, v ktorom sú jednotlivé elaboráty spracované, označujeme: slovenský jazyk – (s), maďarský jazyk – (m).

1. Nýrovce – časť **Agov** (m), 2. **Bátovce** (s), 3. **Bielovce** (m), 4. **Bohunice** (s), 5. **Bory** (m), 6. **Čajkov** (s), 7. **Čankov** (s), 8. **Čata** (m), 9. **Domadice** (Dalmat) (s), 10. **Zbrojníky** (Fedvernek) (m), 11. **Jabloňovce** – časť (Dolný Almáš) (s), 12. **Dolná Seč** (m), 13. Hronovce – časť **Domaša** (Garamdamas) (m), 14. **Tekovský Hrádok** (Dolný a Horný Várat) (m), 15. **Drženice** (s), 16. **Hontianska Vrbica** (Hont. Darmoty) (m), 17. **Jabloňovce** – časť (Horný Almáš) (s), 18. **Devičany** – časť (Horný a Dolný Prandof) (s), 19. **Horná Seč** (m), 20. **Žemberovce** – časť (Horné Žemberovce) (s), 21. **Horša** (s), 22. **Nová Dedina** – časť (Hronská Nová Ves) (s), 23. **Hronské Kľačany** (s), 24. **Hronské Kosihy** (s), 25. **Lok** (Hronský Lok) (m), 26. **Rybník nad Hronom** (Hronský Rybník) (s), 27. Nová Dedina – časť **Gondovo** (Hronský Šalmoš) (s), 28. **Šalov** (Hronské Šarluhy) (m), 29. Hronovce – časť **Vozokany nad Hronom** (Hronské Vozokany) (m), 30. Tekovské Lužany – časť **Hulvinky** (m), 31. **Jur nad Hronom** (m), 32. Hronovce – časť **Čajakovo** (Lekýr) (m), 33. **Lontov** (m), 34. **Málaš** (m), 35. **Kalná nad Hronom** (Malá Kálnica) (m), 36. **Malé Kozmálovce** (m), 37. Levice – časť **Malý Kiar** (m), 38. **Šarovce** (Malé Šiarovce) (m), 39. Želiezovce – časť **Mikula** (m), 40. **Mýtne Ludany** (m), 41. **Nový Tekov** (m), 42. **Ondrejovce** (m), 43. **Pohronský Ruskov** (Oroska) (m), 44. **Kukučínov** (Oros nad Hronom) (m), 45. **Pastovce** (Pastuchovce) (m), 46.

spísali učitelia cirkevných aj štátnych ľudových škôl. Zo spracovaných materiálov len 25 je v slovenskom jazyku, čo tvorí iba 37,3 % z celého fondu. Práve tieto obce patria do tej časti Levického okresu, kde v priebehu celého 20. storočia malo prevahu obyvateľstvo slovenskej národnosti.⁴⁸

V Tekovskom múzeu sa nezachoval pôvodný dotazník či návod, podľa ktorého sa zbierali údaje o obciach, ale jeho obsah možno pomerne presne vydedukovať priamo zo spracovaných materiálov o jednotlivých lokalitách. Dotazník bol rozdelený do dvoch samostatných častí, časť A obsahuje 19 kapitol, časť B tvorí len jednu tému, opis histórie miestnej školy. V zozbieranom materiáli je táto druhá časť neraz rozsiahlejšia ako celá časť A, venovaná obci. V časti venovanej obci sú témy usporiadané do nasledovných kapitol: I. Obec celkove, II. Podnebie, III. Obyvatelia, IV. Povaha pôdy, V. Rozloha obce, VI. Stavby, VII. Zamestnanie, VIII. Horopis, IX. Vodstvo, X. Premávkové pomery, XI. Dejinné pamiatky, XII. Prírodné zvláštnosti, XIII. Život ľudu, XIV. Prírodné krásy, XV. Sociálne a humanitné zariadenia, XVI. Verejné zariadenia, XVII. Iné zvláštnosti, XVIII. Národné povedomie, XIX. Prevrat.

Rozsah jednotlivých elaborátov ku konkrétnym lokalitám je rôzny. Od strohých, 1-4 ručne písaných strán (napríklad Rybník, Zbrojníky), až po rozsiahle minimonografie obce (napríklad Horné Žemberovce, Domaša – časť Hronovce). Vo výnimočných prípadoch sú z jednej lokality popisy od dvoch respondentov (napríklad z katolíckej a evanjelickej školy alebo zo slovenskej a maďarskej školy). Údaje o javoch tradičnej ľudovej kultúry sa nachádzajú spravidla roztratené vo všetkých kapitolách opisu, okrem kapitoly XVIII. a XIX. Výsostne národopisný materiál obsahuje kapitola XIII. – Život ľudu. V našom príspevku, vzhľadom na jeho rozsah, sa zameriame len na materiál v slovenskom jazyku.

Prehľad o charaktere informácií v rámci jednotlivých kapitol z analyzovaných 27 elaborátov je nasledovný.

I. – Obec celkove: údaje o zástavbe z 22 obcí, z toho v 1 obci aj nákres, ako jednotlivé zmienky sú údaje o pasienkoch (2), o vinohradníctve (1), povest' o vzniku obce (1).

II. – Podnebie: termín začiatku kosby a žatvy uvedený v 21 obciach, pranostiky v 15 obciach, ako jednotlivé zmienky sú začiatok jarných prác (2), zvyk pri kosení obilia (1), o pestovaných plodinách a spôsobe ich sadby (1), o ochrane pred búrkou (1).

III. – Obyvatelia: údaje o štruktúre obyvateľstva podľa pohlavia, národnosti a konfesie sú z 22 obcí, o zamestnaní z 10 obcí, ako jednotlivé zmienky sú údaje o vyst'ahovalectve (3), o cigánskej kolónii (1), o spôsobe dedenia (1), o jednodetnom systéme (1).

IV. – Povaha pôdy: zloženie pôdy sa uvádza v 21 obciach, druhy pestovaných plodín sú z 22 obcí, spôsob obrábania pôdy uvedený v 8 obciach, štruktúra katastra v 7 obciach, ako jednotlivé zmienky sú údaje o starých mierach (1), o predaji plodín (1).

Pečenice (s), 47. Podlužany (s), 48. Svodov (Sádovce) (m), 49. Ipeľský Sokolec (Sakálaš) (m), 50. Kubáňovo (Setich) (m), 51. Starý Hrádok (s), 52. Starý Tekov (s), 53. Tlmače (s), 54. Turá (Túra) (m), 55. Sikenica – časť Trhyňa (Trgiňa) (m), 56. Levice – časť Kalinčiakovo (Varšany) (s), 57. Krškany (Veľké Krškany) (s), 58. Kalná nad Hronom (Veľká Kálnica) (m), 59. Veľké Kozmálovce (s), 60. Sikenica – časť Veľký Pesek (m), 61. Tekovské Lužany (Veľké Šarluhy) (m), 62. Šarovce (Veľké Šiarovce) (m), 63. Vyšné nad Hronom (m), 64. Zalaba (m), 65. Zbrojníky – časť Pežerňa (osada Pežerňa) (s), 66. Želiezovce (m), 67. Žemliare (m).

⁴⁸ Holbová, K. – Dano, J.: Mikroregióny Levického okresu v 20. storočí. Etnologické rozpravy, 1997, č. 1-2, s. 106-122.

V. – Rozloha obce: spôsob dedenia majetku spomenutý v 15 obciach, označenie starých mier z 10 obcí, označenie hraníc pozemkov a katastrov v 8 obciach, ako jednotlivé údaje charakteristika katastra (4), pestované plodiny (1).

VI. – Stavby: stavebný materiál sa uvádza v 17 obciach, pôdorysná dispozícia domu v 14 obciach, vnútorné zariadenie – nábytok sa spomína v 12 obciach, ako jednotlivé zmienky sa nachádzajú zvyky pri stavbe domu (3), o hygiene (3), spôsob vykurovania (1).

VII. – Zamestnanie: ako hlavné zamestnanie sa uvádza obrábanie pôdy v 20 obciach, z toho v 10 obciach sa priraduje k tomu aj chov dobytka, ako jednotlivé zmienky sú jarmoky (2), podomoví obchodníci (1).

VIII. – Horopis: údaje o pasienkoch sú zo 7 obcí, jednotlivé zmienky sú o pestovaní viniča (1), o mlyne (1).

IX. – Vodstvo: údaj o močení konopí v potoku je z 9 obcí, o praní na potoku v 9 obciach, o brodení koní v 7 obciach, jednotlivé zmienky sú o mlynoch (3), o rybolove (1), povesť o vodníkovi (2).

X. – Premávkové pomery: spojenie obce s okolím – cesty, železnica, pošta, telegraf sa uvádzajú v 21 obciach.

XI. – Dejinné pamiatky: len jednotlivé zmienky tvoria historické povesti (2).

XII. – Prírodné zvláštnosti: údaje o pestovaní plodín, chove dobytka a koní sú z 8 obcí.

XIV. – Prírodné krásy: len jednotlivé zmienky o chove dobytka (1), o vinohradníctve (1).

XV. – Sociálne a humanitné zariadenia: informácie o nákupných, potravinových alebo úverových družstvách sú z 10 obcí, ako jednotlivé zmienky sa spomínajú urbariát (2), hasičský zbor (1), Slovenská liga (1), Roľnícka beseda (1), Kresťanský čitateľský spolok (1), hostinec (1).

XVI. – Verejné zariadenia: hasičský zbor sa uvádza v 6 obciach, jednotlivé zmienky sú o nočných strážnikoch (3), obecnom zriadení (2), o čižmárskom cechu (1).

XVII. – Iné zvláštnosti: len ako jednotlivé zmienky sa spomínajú významné osobnosti obce (2), text ľudovej piesne (1).

Kvantitatívne zastúpenie zhodných alebo nových informácií uvedených v jednotlivých kapitolách popisu obce sa zmení, keď sa rovnakým spôsobom budú analyzovať aj elaboráty charakteristík obcí v maďarskom jazyku. Táto úloha presahuje rámec nášho príspevku.

Z 27 obcí len pri opise troch chýba XIII. kapitola – Život ľudu. Údaje prevažne o materiálnej kultúre sú obsiahnuté vo vyššie analyzovaných kapitolách. Len ľudový odev sa spomína aj v XIII. kapitole, a to z 11 obcí. Teda obsahom kapitoly Život ľudu je temer výlučne duchovná kultúra. Štruktúra informácií v tejto kapitole je nasledovná:

- 1. Rodinný život** – organizácia a štruktúra rodiny sa spomína v 21 obciach.
- 2. Spoločenský život** – život mládeže v 11 obciach, priadky a páračky v 11 obciach.
- 3. Rodinné zvykoslovie** – svadobné zvyky opísané z 11 obcí (podrobne v 6 z nich), zvyky pri narodení a úmrtí sú z 9 obcí.
- 4. Výročné zvyky** – fašiangy spomenuté v 4 obciach, vianočné zvyky v 5 obciach, ako jednotlivé zmienky sú spomenuté zvyky na Ondreja, na Mikuláša, na Luciu, na Veľkú noc, na Jána Krstiteľa (všetky len z 1 obce).
- 5. Pracovné zvyky** – len ako jednotlivé zmienky, zvyky pri žatve (4), pri pečení chleba (1), pri chove husí (1).

6. **Eudové liečenie** – spomenuté len v 2 obciach.
7. **Folklór** – len ako jednotlivé zmienky sú uvedené detské hry (1), porekadlá (1).
8. **Jazykové zvláštnosti** – miestne nárečie sa spomína v 6 obciach.

Keď hodnotíme vyššie uvedené informácie z XIII. kapitoly, najpodrobnejšie opisy sa týkajú priebehu tradičnej svadby (v Bátovciach, v Čajkove, v Devičanoch, v Drženiciach, v Podlužanoch a v Žemberovciach). Pomerne podrobne je opísaný tradičný odev z Čajkova a Gondova.

Podrobnosť a hodnovernosť informácií, ktoré poskytujú charakteristiky jednotlivých lokalít, závisia od viacerých faktorov. Napríklad skutočnosť, či opisovaný jav ľudovej kultúry bol ešte v aktívnej fáze svojej existencie alebo aj samotný respondent – učiteľ sa o ňom dozvedel už len sprostredkované, nie z osobnej skúsenosti. Ďalším faktorom je vzťah konkrétneho dedinského učiteľa k tradičnému spôsobu života obyvateľov obce, kde pôsobil. Nazdávame sa, že závažnou podmienkou hodnovernosti týchto údajov je dĺžka pobytu učiteľa v obci, o ktorej dával informácie. Túto podmienku nám objasňuje druhá časť elaborátov, venovaná dejinám miestnej školy, kde je obvykle uvedený chronologicky usporiadaný zoznam učiteľov, spravidla od 19. storočia do 20. rokov 20. storočia. Z uvedeného vyplýva, že celý materiál získaný akciou Školského inšpektorátu vo Zvolene v rokoch 1926-1929 treba kriticky vyhodnotiť práve z hľadiska objektívnosti zhromaždených údajov. Nedá sa totiž vylúčiť určitá miera subjektivity pohľadu respondenta.

Presvedčení sme, že tento materiál je zaujímavý nielen pre nás, etnografov Tekovského múzea v Leviciach a pre poznanie tradičnej kultúry len jedného regiónu Slovenska. **Jeho význam je oveľa širší, napríklad aj pre poznanie a porovnanie interetnických vzťahov na území Slovenska v konkrétnom historickom období.** Z toho dôvodu je našou ambíciou a cieľom celý tento archívny fond (teda aj časť písanú v maďarskom jazyku) rovnakou metódou analyzovať a spracovať do podoby publikácie.

Veríme, že sa nám náš cieľ v dohľadnom čase podarí dosiahnuť a knižne spracovaný etnologický materiál rozšíri v úvode spomenutú edíciu Pramene. **Publikovanie tohto materiálu určite rozšíri aj pohľad na vývoj národopisnej vedy v medzivojnovom období, keď dedinskí učitelia patrili medzi významných informátorov, zberateľov, ale aj etnografov.**

Obrazová príloha

2. Výzva župného školského inšpektorátu na spoluprácu učiteľov pri zbieraní materiálu k spracovaniu Vlastivedného zborníka župy XVIII. (Pohronskej), uverejnená v Úradných novinách župy XVIII. z roku 1926.
3. Originál sprievodného prípisu k zásielke zozbieraných elaborátov opisovaných obcí.
4. Originál sprievodného prípisu k zásielke *d'alších* zozbieraných elaborátov *a informácia o nespracovaných obciach*.
5. Pôvodný zoznam obcí, v ktorých bol v rokoch 1926-1927 zozbieraný materiál pre Školský inšpektorát v Leviciach. Poradie obcí je zhodné s číslovaním na mape.
6. Mapa obcí, v ktorých bol v rokoch 1926-1929 zozbieraný materiál pre župnú monografiu.

Charakter migrácií a ich odraz v lokálnom spoločenstve Veľkých Ripňan a Radošiny.

Zuzana Beňušková

Úrodné oblasti v okolí Nitry poskytovali zamestnanie a obživu nielen miestnemu obyvateľstvu, ale boli zdrojom pracovných príležitostí aj pre ľudí z iných oblastí. Je to optimálny priestor pre výskum horizontálnej sociálnej mobility a jej dôsledkov na spôsob života. Ako celoroční poľnohospodárski robotníci boli na veľkostatky a majere najímaní bíteři a na sezónne práce sem prichádzali ďalšie skupiny obyvateľstva. Po rozpade veľkostatkov v polovici 20. storočia sa uvoľnená pôda stala novým domovom pre prisídlencov zo severozápadného Slovenska – z Oravy, Kysúc, okolia Žiliny, myjavských kopaníc, Čiech, ako aj reemigrantov z Dolnej zeme. Sociálna otvorenosť prostredia poznačila aj tradičnú kultúru. Stretávali sa tu prvky z viacerých kultúrnych oblastí, stierali a modifikovali miestnu kultúru tak, že v priebehu 20. storočia sa stala nezreteľnou a tým pre národopisné výskumy tradičnej kultúry málo atraktívnou. Výskumy, ktoré sa v okolí Nitry zrealizovali boli zamerané najmä na technológie a organizáciu poľnohospodárskej výroby. Statické opisy lokálnych tradícií prinášajú monografie obcí na Perkovskom potoku v susednej doline.⁴⁹ Aspektom prisídlenia bola v poslednej dobe venovaná pozornosť zo strany etnológov, psychológov i historikov.⁵⁰ Ako sa sociálna otvorenosť prostredia prejavila v dynamike vývinu materiálnej a duchovnej kultúry, sociálneho života a folklóru je predmetom grantového výskumného projektu zameraného na výskum Radošinskej doliny nachádzajúcej sa medzi Nitrou a Piešťanmi.⁵¹

Výskum sociálnych pozícií imigrantov sme lokalizovali do najväčších obcí severnej časti Radošinskej doliny spadajúcej do Topoľčianskeho okresu – Radošiny a Veľkých Ripňan (každá obec má približne 2000 obyvateľov). Obe obce majú funkciu spádových obcí pre menšie lokality Radošinskej doliny v Topoľčianskom okrese – Malé Ripňany, Biskupovú, ale aj pre blízke lokality mimo toku potoka Radošinky. Skúmané obce boli a sú administratívne bezprostredne prepojené s menšími lokalitami: súčasťou Veľkých Ripňan sú od roku 1976 Behynce, do Radošiny od roku 1976 administratívne patrili Bzince a Orešany, pričom Bzince sem patria dodnes a Orešany sa v roku 1993 oddelili. Obe obce patria do Topoľčianskeho okresu, sú matričné a majú samostatné rímskokatolícke farnosti. Do radošinskej farnosti patria aj Behynce a Bzince a do veľkoripňanskej farnosti patria Malé Ripňany Obsolovce a Lužany. V oboch obciach sú základné školy. Veľkoripňanskú navštevujú aj deti z Malých Ripňan, Biskupovej, Merašíc a Lužian. Deti z Behyniec navštevujú školu v Radošine.

Obe obce patrili v minulosti k ekonomicky prosperujúcim. Veľké Ripňany mali v 15. a 16. storočí štatút zemepanského mestečka a v prvej polovici 20. storočia boli považované za "panskú" obec. Radošina je podhorská obec, v ktorej boli prosperujúce biskupské majetky,

⁴⁹ Králik, J. - Ordoš, J.: Sulany. PEREX, Bratislava 1991. Tí istí: Čermany, PEREX Bratislava 1992, Tí istí: Sulany. PEREX, Bratislava 1993.

⁵⁰ Napríklad Etnologické rozpravy 2/1999, príspevky M. Jágerovej, M. Paríkovej, E. Naništovej.

⁵¹ Ciele výskumu a charakteristiku regiónu približuje autor a vedúci projektu J. Čukan v článku Metodologické východiská k etnologickému výskumu Radošinskej doliny v Slovenskom národopise 48, 2000, č. 2, s. 185-194.

najmä vinice. Od roku 1908 ťažila aj zo železničnej dopravy, ktorá spájala oblasť od Považského Inovca cez celú Radošinskú dolinu s Nitrou. V súčasnosti ekonomicky obce spája poľnohospodárske družstvo Radošinka, ktoré v roku 1973 zlúčilo družstvá obcí Radošina, Veľké Ripňany, Malé Ripňany, Behynce, Biskupovú a Lužany. Najväčšie hospodárske dvory sú vo Veľkých Ripňanoch a v Radošine. Vo Veľkých Ripňanoch sídli niekoľko menších firiem zamestnávajúcich najmä miestnych obyvateľov, v Radošine má nadlokálny význam firma Diotec a Šľachtiteľská stanica. V roku 1991 pracovalo v poľnohospodárstve takmer 40 % obyvateľov Veľkých Ripňan a 28 % obyvateľov Radošiny. Veľká časť obyvateľstva však dochádza za prácou do blízkych miest. Vo Veľkých Ripňanoch v roku 1991 pracovalo mimo obce 48,4 % a v Radošine až 70 % obyvateľov. Z etnického hľadiska sú obidve obce takmer homogénne Slovenské. Z obyvateľov, ktorí sa hlásia k inej než slovenskej národnosti sú najviac zastúpení Česi, ktorí tvoria asi pol percenta obyvateľov (12 a 10 osôb).⁵² V porovnaní s minulosťou sa za posledné polstoročie etnicky zmenili Veľké Ripňany, kde významnú zložku do konca 2. svetovej vojny tvorilo nemecké obyvateľstvo.

NEMCI

S informáciami o nemeckom etniku v skúmanom priestore sa stretávame predovšetkým v súvislosti s obcou Čermany, Nemci však žili v menšom zastúpení aj v ďalších obciach Topoľčianskeho a Nitrianskeho okresu. Vo Veľkých Ripňanoch, sa k nemeckej národnosti v roku 1919 prihlásilo 10 % obyvateľov (122 ľudí) a v Malých Ripňanoch susediacich s Čermanmi 12 % (72 ľudí),⁵³ čo je z obcí Radošinskej doliny najväčší počet Genéza príchodu Nemcov do Veľkých Ripňan v polovici 19. storočia nie je celkom jasná, avšak úzko súvisí s Čermianskou. Nie však iba v tom zmysle, že by Veľké Ripňany boli dosídľované Nemcami sekundárne z Čermian, ale príchod Nemcov bol súbežný. Zo zoznamov nemeckých kolonistov sa dozvedáme, že do Veľkých Ripňan prišlo 24 rodín čo znamenalo takmer 100 ľudí, ktorí sa v rokoch 1857–1880 vystaňovali zo severovýchodného Nemecka. Dve z nich však smerovali ďalej do blízkych Merašíc a ďalšia rodina do Orešian, kde sa usídlil väčší počet Nemcov z tejto kolonizácie.⁵⁴ Neskôr sa do Veľkých Ripňan dosídlili aj Nemci z Čermian – v rámci uzatvárania manželstiev medzi obyvateľmi oboch obcí a tiež skupovania pôdy. Pôdu Nemci kupovali ako dôsledok svojej hospodárskej prosperity, avšak impulzom bolo aj zachovávanie majoritného princípu dedenia, ktoré si priniesli zo svojej pôvodnej vlasti.⁵⁵ V prvej polovici 20. storočia sa s Nemcami v Radošinskej doline stretávame v pozícii ekonomicky najprosperujúcejšej vrstvy dedinského obyvateľstva, vlastnili pozemky a obchody, živnosti, poľnohospodárske stroje. V Radošine bola začiatkom 20. storočia len jedna nemecká rodina, ktorá podľa mena zrejme pochádzala z Čermian. Nemecká komunita vo Veľkých Ripňanoch nemala také silné zastúpenie v počte obyvateľov ako v blízkych Čermanoch. Bola tu však nemecká škola a nemčina sa v prvej polovici 20. storočia vyučovala aj v slovenskej škole, takže aj Slováci tento jazyk ovládali. Popri štyroch slovenských krčmách sa v Ripňanoch nachádzala aj krčma nemecká, ktorú navštevovali aj väčší gazdovia – Slováci. Bola v centre obce v poschodovom dome Nemca Heuera, ktorý

⁵² Obce a mestá v číslach. Okresné oddelenie Slovenského štatistického úradu Topoľčany. November 1991.

⁵³ Sčítanie ľudu 1919. Veľké Ripňany. ŠObA Nitra-Ivanka.

⁵⁴ Žilinec, J.: Nemci v Čermanoch. (K ekonomickému a sociálno-kultúrnemu postaveniu Nemcov v Čermanoch.) Záverečná bakalárska práca, Katedra folkloristiky a regionalistiky FHV VŠPg v Nitre, 1996. Školiteľ: Viera Feglová.

⁵⁵ Žilinec, J.: c. d. s. 19.

tu mal aj obchod a časť gazdovstva. O jej lepšej kvalite svedčí aj skutočnosť, že ju nazývali aj kaviarňou a hrávať do nej chodili Cigáni zo Sulian.

Život nemeckej komunity vo Veľkých Ripňanoch sa pretrhol na sklonku 2. svetovej vojny. Skôr než vstúpili do platnosti Benešove dekréty s ustupujúcim nemeckým frontom sa snažili uchýliť do bezpečia aj nemeckí obyvatelia. Spolu s čermanskými Nemcami sa organizovane presídlili do Sudetských Čiech, kde vyčkali koniec vojny. Po ich návrate do obce ich však čakali skonfiškované majetky obsadené slovenským chudobnejším obyvateľstvom. Zostali len tí, ktorí žili v miešaných slovensko-nemeckých manželstvách, ostatní sa po rôznych peripetiách presťahovali do iných lokalít, alebo emigrovali.⁵⁶

Nemeckú históriu Veľkých Ripňanov dnes dokladajú nápisy na náhrobných kameňoch na cintoríne a v obci niekoľko opustených domov, ktoré sa architektonicky odlišujú od gazdovských domov Slovákov (nemecké rodiny nebývali v dlhých domoch, našli sa však aj výnimky). V blízkosti železnice stojí opustený zdevastovaný kaštieľ s tabuľkami pripomínajúcimi, že tu v nedávnej minulosti sídlilo zdravotné stredisko. Obec chcela budovu prerobiť na dom opatrovateľskej služby, no v rámci reštitúcie sa jej vlastníčkou stala Nemka žijúca na Slovensku, ktorá však do nehnuteľnosti neinvestovala. Na konci Handlovskej ulice je ďalší rozpadávajúci sa dom s hospodárskymi budovami, ktorý patril rodine Krogmannovcov. Neosídlený je aj Heuerov dom so zadbými výkladnými oknami. Syn majiteľa krčmy a obchodu žijúci v zahraničí si tu tiež vysporiadava pozemok. Nemecká minulosť má však vo Veľkých Ripňanoch aj inú podobu. Do roku 1999 tu pôsobil katolícky kňaz, ktorého matka bola nemeckého pôvodu a na nemecké cirkevné komunity mal úzke väzby. Výsledkom jeho pôsobenia je vybudovaná nová moderná fara, ktorá slúži farníkom aj ako centrum voľného času, a stará fara prebudovaná na farskú reštauráciu – prvú a zrejme jedinou na Slovensku. Súčasťou spoločenského života tejto farnosti je v posledných rokoch aj obyčajové podujatie importované zo západnej Európy – posviacka áut na sv. Krištofa.⁵⁷ V starej fare krátko fungovala aj cirkevná materská škola. Súčasťou pôsobenia tohto kňaza bolo aj založenie katolíckeho Karpatonemeckého spolku Maximiliána Hella. V rámci tohto spolku prišla v roku 1998 do obce učiteľka nemčiny z Thuringenu, ktorá vyučovala bezplatne nemčinu v škole, materskej škole, a večer dospelých. Učila aj v Čermanoch, kde ju vozili miestni obyvatelia. Na Nemecko orientované aktivity však mali u obyvateľov Veľkých Ripňanov nielen pozitívny ohlas, spôsobili rozpory medzi príslušníkmi farnosti. Napätá situácia viedla až k výmene farára. Dosaď žije v Ripňanoch niekoľko obyvateľov nemeckého pôvodu, ktorí sú okrem spomenutého cirkevného spolku aj členmi spolku Ortsgemeinschaft Tschermann und Umgebung⁵⁸ a celoslovenského Spolku Karpatských Nemcov.

ŽIDIA

Popri Nemcoch boli Židia v skúmaných obciach ďalšou hospodársky dominantnou sociálnou skupinou. Patrili im veľkostatky a obchody. Bírešské ženy chodili najmä počas šábesu do židovských rodín posluhovať. Vo Veľkých Ripňanoch mala v roku 1919 ortodoxná židovská náboženská obec 79 členov a v Radošine až 291. Vo Veľkých

⁵⁶ Informátorka (E. S., 1933) spomína: *"Bolo mi ľúto keď utekali. Aj Nemci, aj Židia. Prišli sa rozlúčiť. Istý Franc tak povedal môjmu otčovi: – Jozef, musíme utekať. Nemci prehrali vojnu. Ty si tu pri svojej rodine, ale my či prideme do Nemecka, nevieme. – A neohlásili sa viac"*.

⁵⁷ Farská reštaurácia a moderná fara sú ozdobou obce.

⁵⁸ Spolok vydáva časopis Tschermaner Rundbrief a organizuje družobné návštevy s Nemcami z pôvodných sídiel.

Ripňanoch patril k najbohatším obyvateľom veľkostatkár Samuel Fuchs, ktorý mal veľkostatky v časti Vieska a tiež v Kapinciach. Roku 1904 dal vystavať synagógu s rituálnym kúpeľom a bytom pre rezníka a jeho manželka darovala pozemok na cintorín, ktorý je zachovaný dodnes.⁵⁹ Aj ďalšie dva majere, v strede obce a v časti Mancicke, patrili Židom - Kevešovi a Šimkovi. V roku 1942 boli ripňanskí Židia deportovaní a nikto z nich sa nevrátil. Spomienky na nich zostali v pamäti najstaršej generácie.⁶⁰ Synagóga bola odkúpená súkromným občanom a rozobraná.

V Radošine boli Židia sústredení najmä v časti Hlavina. Tu stála synagóga. Majere nemali, ale vlastnili polia a pasienky.⁶¹ Senný urbár bol židovsko-sedliacky, kým lesný urbár spravovalo biskupstvo. V medzivojnovom období sa však Židia čoraz viac orientovali na obchod a služby a znižovali počty dobytku. Vlastnili vobci dve krčmy (Berger a Kuhn), obilný sklad, potraviny, mäsiarstvo, obchod s obuvou, konfekciou, organizovali spracovanie konopí.

Po roku 1939 židovské majetky prevzal štát a prácu na nich organizoval správca majetku a adjunkt. Po deportáciách Židov bola ich pôda skonfiškovaná, časť z nej, tzv. Lanferove role obhospodaruje poľnohospodárske družstvo. Zvyšky židovského cintorína, nachádzajúceho sa v blízkosti starého kresťanského sú zdevastované. Zo židovského obyvateľstva zostali len potomkovia zo zmiešaných manželstiev.

RÓMOVIA

O imigrácii do jadra obce možno hovoriť aj u obyvateľov rómskeho pôvodu, nejde však o pracovné migrácie. Rómovia síce bývali v chotároch oboch obcí aj v minulosti, avšak oddelene od ostatného obyvateľstva. Vo Veľkých Ripňanoch bola rómska osada v časti Hliník, kde bolo asi 20 domov. V prvej polovici 20. storočia sa zaoberali najmä výrobou tehál aj pre okolité obce, ženy chodili žobrať.⁶² Majoritné obyvateľstvo s nimi vychádzalo dobre a prostredníctvom krstov boli s Rómami viacerí obyvatelia duchovne spríbuznení. V Radošine sídlili Rómovia v časti Dolina nazývanej aj "Pri cigáňoch", kde žilo 9 rodín. V období socializmu sa z osád presťahovali do starých domov v obci, časť radošinských Rómov odišla do Čiech. V Radošine zostal v pôvodnej osade v jedinom dome jeden obyvateľ. Medzi rodinami rómskeho pôvodu sú veľké rozdiely v sociálnej adaptácii. Oficiálne sa z oboch obcí k rómskej národnosti prihlásili v roku 1991 len 4 obyvatelia Radošiny.

VYSTAHOVALECTVO ZA PRÁCOU DO CUDZINY

Z Radošiny v 1. polovici 20. storočia odchádzalo veľa chlapov za prácou aj do zahraničia – do Francúzska, Nemecka, USA, Kanady a Argentíny.⁶³ Pracovali v poľnohospodárstve, ale aj v baniach. Chodievali v 5-6 členných skupinách. Viacerí sa domov nevrátili a mnohé radošinské rodiny majú príbuzných v zahraničí. Vystažovalctvo vo Veľkých Ripňanoch

⁵⁹ Barkány, E.–Dojč, L.: Židovské náboženské obce na Slovensku. Vesna, Bratislava 1991, s. 205.

⁶⁰ "V obci zostali len lekárnik Traubkatz a dentista Berkovics. Títo boli v roku 1944 zatknutí a Berkovics bol za pokus o útek pred očami obyvateľov obce popravený Hlinkovou gardou." (E. S., 1933)

⁶¹ "Žid nikdy nezapriahol kone"(H. R., 1912).

⁶² Králik, J. - Ordoš, J: Čermany. PEREX, Bratislava 1992, s. 68. Radošina. (1277–1993). Radošina 1993, s. 20.

⁶³ Radošina. (1277–1993). Radošina 1993, s. 20.

bolo minimálne. Chlapi chodili na sezónne práce najmä do Nemecka, podobne ako v mnohých obciach v okolí Nitry, v zahraničí trvalo nezostávali.⁶⁴

POĽNOHOSPODÁRSKI ROBOTNÍCI

Poľnohospodárski robotníci boli zamestnaní najmä na majeroch. Vo Veľkých Ripňanoch boli štyri majere a v Radošine jeden veľký biskupský majer.

Vo Veľkých Ripňanoch boli majere v rukách Židov. Poľnohospodárski robotníci, ktorí nemali vlastný dom v obci, mali možnosť bývať v domoch pre bírešov - "bírešniach", ktoré obývali spolu so svojimi rodinami. Súčasťou majera v časti Vieska bol kaštieľ a okolo noho stálo niekoľko bírešských domov. V časti Mancicke zasahujúcej do chotára Merašíc bol dlhý bírešský dom pre 10 rodín. Jeho majiteľ bol príbuzensky spätý s vlastníkom majera v Dvoranoch nad Nitrou, preto si tieto dva majere podľa potreby vymieňali ľudí i stroje. Pre ubytovanie sezónnych robotníkov slúžila miestnosť vzdialená 1 km od majera. Prichádzali sem robotníci z Čavoja, Prievidze, Valaskej Belej, Orešian, Šalgoviec a Tekoldian. Tretí majer bol v centre obce a jeho súčasťou bol tiež bírešský dom pre približne 5 rodín. Pozemky patriace Nitrianskemu biskupstvu obrábali bíreši, ktorí obývali dlhý dom v blízkosti fary zvaný Špitál, kde žilo asi 10 rodín. Bírešmi boli predovšetkým domáci obyvatelia, ktorí nevlastnili svoje pozemky. Okrem práce na majeri si bíreši z majera v obci privyrábali driapaním peria a pradením.

Radošinský majer patrila Nitrianskemu biskupstvu a nachádzal sa na konci obce smerom na Piešťany. Dosiaľ sa na túto časť povie "*idem do majera*". Lokalita od križovatky v obci smerom na Nitru bola označovaná ako Malý majer, aj ten bol však súčasťou Nitrianskeho biskupstva. Bol významným zdrojom pracovných príležitostí a spája sa so životom podstatnej časti najstaršej radošinskej generácie. Zameriaval sa najmä na živočíšnu výrobu (voly, kravy, ovce) a pestovanie viniča, repy, tabaku a jedlých gaštanov. Dopestované ovocie a zeleninu vozili furmani pravidelne v noci do Nitry na biskupstvo a do cirkevných škôl. Biskupstvo vlastnilo aj lesy a gáter, kde pracovali lesní robotníci. V kaštieli patriacom katolíckej cirkvi a na farskom hospodárstve tiež zamestnával obsluhujúci personál, medzi ktorým boli aj imigranti z okolia.⁶⁵ Pracovnými pozíciami a funkciami na biskupskom majeri si obyvatelia Radošiny získavali status rešpektovaný aj v mimopracovnom živote.

Bíreši najviac pochádzali z Radošiny, ale v obci sa vyskytli aj prisťahovalci z Moravy (napr. rodiny Hauptvogelovci, Blahušovci, Bartošekovci). Na veľkom majeri boli bírešské domy. Po ich zbúraní si bývalí zamestnanci veľkého majera a biskupských lesov postavili domy v priľahlej časti obce a čiastočne sa rozptýlili po obci kde skúpili staršie opustené domy. Lokalita medzi miestnym úradom a Šľachtiteľskou stanicou (Nálepková ulica) je teda urbanisticky podmienená existenciou majera a medzi jej obyvateľmi je najviac bývalých poľnohospodárskych, ale aj lesných robotníkov. Aj časť obce zvaná Funduše vznikla na roľiach, ktoré sa po zániku majera rozparcelovali o rozdelili bývalým majerským robotníkom. Bírešské byty boli tiež na farskom dvore. Vypomáhať sem chodili aj ďalší obyvatelia obce (napr. ženy dojili). Bíreši obývali tiež tzv. chudobinec, dnešný dom dôchodcov.

Do oblasti Radošinskej doliny a susednej Perkovskej doliny chodievali na sezónne práce poľnohospodárski robotníci z okolia Myjavy, Starej Turej, Senice.⁶⁶ V skúmaných obciach

⁶⁴ Porovnaj: Falt'anová, Ľ.: Podmienky zamestnanosti v 1. polovici 20. storočia na Slovensku (Na príklade Svätoplukova). Slovenský národopis, 46, 1998, 4, s. 437–458.

⁶⁵ Falt'anová, Ľ.: c. d. s. 454.

⁶⁶ Králik, J. - Ordoš, J.: Sulany. PEREX, Bratislava 1993.

však nenachádzame väčšie skupiny obyvateľov, ktoré by sa tu usídlili v rámci týchto pracovných migrácií, zrejme aj v dôsledku odlišného konfesionálneho prostredia. Partnerské vzťahy miestni obyvatelia nadväzovali skôr s robotníkmi z Hornej Nitry, ktoré mali povest' šikovných a veselých dievčat. (Napríklad vo Veľkých Ripňanoch na Mancickom majeri boli tri privydaté Hornonitrianky.)

HORNIACI

Názvom "Horniaci" označujú miestni obyvatelia prisťahovalcov zo severnejších regiónov Slovenska, ktorých možno rozdeliť na dve skupiny: 1. privydatých a prižených obyvateľov, 2. presídlené rodiny.

Prvá skupina horniakov súvisí so sezónnymi prácami, sú to najmä ženy-žnice, ktoré prichádzali z hornej Nitry a vydali sa za gazdovských synov. Boli medzi nimi aj ženy nemeckého pôvodu. Druhá skupina horniakov sú prisťahované rodiny z Kysúc, Oravy a Liptova. Vo Veľkých Ripňanoch sú viaceré rodiny zo zátopových oblastí Riečnice a Harvelky, ďalej z Novej Bystrice, Zázrivej a Novoti. Napriek relatívnej otvorenosti spoločenstva obce boli spočiatku vnímaní ako cudzí prvok. Aj dnes vedia obyvatelia obce vymenovať prisťahované rodiny, avšak považujú ich už za svojich. "To akoby do izby prišiel cudzí. Ale zapadli." (Ž. 1937). Napriek tomu, že presídlenie značne podmieňovali príbuzenské väzby, t. j., že cieľovú lokalitu si vyberali podľa toho, že už tu mali niekoho z rodiny, adaptácia presídlencov v novom prostredí bola sprevádzaná rozličnými pocitmi, v závislosti od toho, čo ľudia v pôvodných sídlach zanechávali, čo očakávali a aj od adaptability jednotlivcov.⁶⁷ Konfesionálne sa od miestneho obyvateľstva nelíšili, všetci sú rímskokatolíci. Odlišujú sa rečou – "zaťahovaním", piesňovým repertoárom, niektoré staršie ženy nosením šatky uviazanej bokom a sú považovaní za väčších bitkárov než domáci. Symbolom presídlencov sú ihličnaté stromy. Na Božie telo zdobia horniaci jeden zo štyroch oltárov ihličnatými stromami, ktoré prinášajú zo svojich rodísk. Radi ich vysádzajú aj okolo svojich domov. Napr. informátorka, ktorá so slzami v očiach spomínala na rodnú Harvelku priznala, že ihličnaté stromy, ktoré má v predzáhradke v rodisku ukradla, pretože jej ich nedovolili legálne vziať. Dovolenky trávajú presídlenci často v rodných regiónoch, kde majú príbuzných. Zúčastňujú sa tiež výročných stretnutí rodákov spojených s omšami v Riečnici a Harvelke.

Aj Radošina bola miestom usádzania sa ľudí zo severných regiónov, i keď má menej ornej pôdy než južnejšie obce Radošinskej doliny. Biskupský majer poskytoval veľa pracovných príležitostí pre sezónnych robotníkov z Oravy, Kysúc a Hornej Nitry - z Valaskej Belej, Lehoty pod Vtáčnikom, Veľkej Čausy. Sezónárky bývali spoločne vo vybielenej maštali. Viaceré sa do Radošiny privydali.

Lokálne spoločenstvo Radošiny sa javí voči vonkajším vplyvom uzavretejšie. Prisťahovalci majú prívlastok "pristaš" a pripisované sú im negatívne diania v obci: "V Bzinciach je väčší poriadok, je tam menej pristaše", "Horniaci, to je iná mentalita". Za socializmu mali v Radošine nepísané pravidlo, že až po 12 rokoch bývania vobci sa prisťahovalec stáva riadnym občanom obce a môže kandidovať na starostu. Medzi predsedami Miestneho národného výboru však figurovali aj takí, ktorí neboli radošinskí rodáci a prisťahovali sa zo severnejších regiónov. Za "pristašov" – sú dnes považovaní

⁶⁷ Svedčia o tom aj rôzne výroky informátorov z Veľkých Ripňan: – "Žebráci by sme boli, keby sme sem neboli prišli." (M, 1929) – "Cítla som sa ako otrokyňa. Nikto si ma nevšimal." (Ž, 1928) – :Keby som prišla o päť rokov skôr, bola by som šťastnejšia.: (Ž, okolo 70 rokov). Samotní presídlenci konštatujú, že spočiatku boli považovaní miestnymi obyvateľmi za "sprostých horniakov".

Ľudia, ktorí sa prisťahovali nie viac než pred 10 rokmi. Uvedená charakteristika "pristaše" však nie je všeobecne známa a rozdiely medzi vnímaním pôvodných a prisťahovaných obyvateľov sa stierajú.

IMIGRANTI Z ČIECH

Medzi obyvateľmi Veľkých Ripňan sú najmä v strednej generácii viacerí, ktorí pochádzajú z Čiech.⁶⁸ Dominuje najmä okres Žatec–Louny a severné okresy Čiech a Moravy. Kontakty medzi Veľkými Ripňanmi a Žatcom súviseli s pestovaním chmeľu a odberateľsko-dodateľskými vzťahmi s českými partnermi. Pestovateľské skúsenosti nachádzali Ripňania v Čechách, pretože chmeľnice sa v okolí Ripňan zakladali až v povojnovom období. Spolupráca so Žatcom pokračovala aj po rozdelení Československa. Po roku 1995 však boli vo Veľkých Ripňanoch chmeľnice zlikvidované, pretože sa stali nerentabilnými. Ďalším sezónnym zamestnaním v Čechách, pri ktorom si nachádzali tamojších partnerov boli repné kampane kde chodili Ripňanci "odvekov" (už v medzivojnovom období) a chodia na ne dosiaľ. Na brigády chodili pravidelne tri partie po šiestich chlapoch. V rámci Radošinskej doliny však boli aj ďalšie opakované väzby na Českú republiku. S mestom Louny ju okrem chmeľu spájala aj porcelánka v Čábe – časti Nových Sadov.⁶⁹ Do Čiech za prvej československej republiky odchádzali muži aj ženy do služby, po druhej svetovej vojne viacero obyvateľov pracovalo v stavebných podnikoch v Ostrave a to najmä z Biskupovej.⁷⁰

ĎALŠIE PRACOVNÉ MIGRÁCIE

Blízkosť viacerých miest v okolí Veľkých Ripňan a Topoľčian je príčinou viacsmernej pracovnej migrácie vo vzťahu dedina a mesto. Radošinci obchodovali najmä v Piešťanoch (sedliacke produkty) a v Nitre (majerské produkty), Ripňanci sa orientovali tiež na Topoľčany a na Hlohovec. Do Nitry chodili radošinské dievčatá slúžiť. Po druhej svetovej vojne v súvislosti s urbanizáciou a preskupením poľnohospodárskeho obyvateľstva do priemyselnej sféry a služieb sa dochádzanie obyvateľstva za prácou do všetkých uvedených miest zvýšilo.

NOVODOBÉ IMIGRÁCIE

Do roku 1989 jednoznačne prevládalo vysťahovalectvo zo skúmaných lokalít nad prisťahovalectvom. Ľudia spravidla odchádzali nielen za prácou ale v nedávnej minulosti aj za samostatným bývaním do miest. Dochádzka za prácou mimo obce je aj v súčasnosti vysoká, avšak riešenie bytového problému hľadajú čoraz viac v obci, a to nielen domáci obyvatelia. Kúpou staršieho domu si riešia svoj bytový problém najmä mladé rodiny z miest. Aj stavebné pozemky sú tu lacnejšie než v meste. Radošina je zázemím Piešťan a z Veľkých Ripňan sa dá bez problémov dochádzať za prácou do Piešťan, Topoľčian, Hlohovca i do Nitry. Do obcí sa vracajú aj rodáci v dôchodkovom veku, ktorí svoj produktívny život prežili mimo obce a v súčasnosti nachádzajú pokojné miesto v zdedených alebo kúpených domoch. Nízke príjmy si ľudia prisťahovaní z mesta kompenzujú vlastnoručným dorobením ovocia a zeleniny.

⁶⁸ V matrike sobášených je v rokoch 19851–986, 1995–1999 desať manželských párov, ktorých aspoň jeden rodič pochádza z Čiech, pričom štyria sú zo Žatca.

⁶⁹ Čukan, J.: c. d. s.

⁷⁰ Vlastivedný slovník obcí na Slovensku. Heslo Biskupová. Bratislava 1977, s. 167. Tiež informácie F.K. z Biskupovej, narodeného 1910.

		Prist'ahovaní/Vyst'ahovaní
Veľké Ripňany	1970	– / 82
	1991	31 / 57
Radošina	1970	– / 31
	1991	15 / 20

Pohyb obyvateľstva vobci podľa štatistických údajov zo sčítaní ľudu, domov a bytov vrokoch 1970 a 1991. (Podľa materiálov SŠU).

V Radošine sú ďalšou kategóriou dosídlencov chalupári, ktorí tu prebývajú síce len sezónne, ale prispievajú k úprave a údržbe starších domov v obci. Evidovaných ich je tu približne 30.

Špecifickú formu imigrácie predstavuje charitatívna organizácia Komunita Kráľovnej pokoja sídliaca v zrekonštruovanom kaštieli, ktorý je spolu s niekoľkými hektármi pôdy dosiaľ vlastníctvom Nitrianskeho biskupstva. Zariadenie slúži chlapcom z celého Slovenska, ktorí ukončili pobyty v detských domovoch. Poskytuje im ubytovanie a stravovanie, chlapci sa podieľajú na chode inštitúcie. Sociálne zariadenie je dimenzované na 25 chovancov a 10–15 členov Komunity, ktorí sa o nich starajú. Mnohí chovanci sú rómskeho pôvodu. Obyvatelia Radošiny ich z videnia poznajú a majú s nimi pozitívne skúsenosti.

Všetky značrnutých foriem migrácií ovplyvnili sociálno-antropologický obraz lokálnych spoločenstiev oboch obcí a presahujú rôznymi spôsobmi z minulosti do prítomnosti. Ich poznanie je predpokladom ďalšieho výskumu sociálnych vzťahov, prejavov duchovnej a materiálnej kultúry. Pracovné imigrácie spravidla predstavovali určitú pozitívnu kvalitu, ktorá sa prejavila na kultúrnej mape Slovenska. Do sveta sa vydávali ľudia schopní, pracovití, s dávkou podnikateľského ducha. V tomto prípade išlo najmä o nemeckých imigrantov, ale čiastočne aj o prist'ahovalcov z moravsko-slovenského pomedzia, a "horniakov". Zároveň ide o sociálny pohyb obyvateľstva, ktorý je v mnohých ohľadoch vrámci širšieho nitrianskeho regiónu podobný a podmieňuje charakter jeho kultúrnych prejavov. Príznačná je pre ne multikultúrnosť nielen v zmysle etnickom, ale najmä regionálnom (čo je príčinou v úvode naznačeného rozpačitého prístupu etnológie k výskumu tohto priestoru). Takýto charakter kultúry je príznačný pre úrodné nížinaté oblasti západného Slovenska a presahuje do Maďarska a Rakúska.⁷¹ V rámci jednotlivých krajín a subregiónov má však určité špecifiká, ktoré môže odhaliť práve sústredený regionálny výskum.

This work was supported by VEGA, the Grant Agency for Sciences (Grant No. 1/6122/99)

⁷¹ LebensBilder Meierhof. Photogeschichten von Menschen und Maschinen der Dörfer. Mitteilungen aus dem Institut für Volkskunde der Universität Wien, Heft 11. Wien 1999.

Vzt'ah Nitranov z Radošinskej doliny k rodisku

Jaroslav Čukan

Podstatná časť obyvateľov slovenských miest, predovšetkým zo sídlisk vybudovaných v 2. polovici 20. storočia, vzhľadom na pôvod v dedinskom prostredí (resp. iné rodisko než miesto terajšieho bydliska) ťažko nachádza odpovede na otázky súvisiace s domovom. Považujú zaň 1. byt a sídlisko, na ktorom žijú v kruhu svojich rodín, 2. svoje rodisko alebo miesto kde prežili svoje detstvo, 3. lokalitu kde žijú ich rodičia, blízki, 4. miesto kde majú svoj rodičovský dom a môžu sa tam kedykoľvek vrátiť.

V prvom prípade vychádzajú z reálnej situácie. Posledné tri odpovede možno chápať jednotlivo, každú osobitne, ale vzhľadom na ich úzke prepojenie aj ako jedno všeobecné vyjadrenie, obsahujúce aspekt emocionálny a zároveň aj hmatateľný, materiálno-existenčný. V rovine vertikálnej tu nachádzame väzbu na čas (minulý a aj budúci) a v rovine horizontálnej na priestor geografický (dom, obec a jej okolie) i sociálny (príbuzní, susedia, lokálne spoločenstvo). Špecifické osudy, skúsenosti a súčasný spôsob života konkrétnych ľudí spôsobili relevantnosť jedného, viacerých alebo všetkých uvedených (prípadne aj iných) faktorov. Takéto chápanie domova, s ním súvisiace vedomie, psychické a materiálne väzby, určitým spôsobom spájajú v mestskom prostredí ľudí s podobným osudom – pôvodom – statusom. V rámci mnohonásobnej (napríklad etnickej, konfesionalnej, profesijnej, generačnej, sociálnej) polarizácie spoločenstva mesta teda vystupuje do popredia ďalšia dôležitá okolnosť prirodzeného (spoločenského) diferencovania (a rovnako aj zjednocovania) a vytvárania antitézy ja/my – oni v intenciách pôvodu z konkrétnej lokality, mikroregiónu, regiónu, alebo aj bez takéhoto vnímania (jednoducho – patrí k tým, ktorí sa sem prisťahovali ako ja).

Nastolená problematika je nepochybne súčasťou výskumu spôsobu života a kultúry v dedinskom aj v mestskom prostredí a vyžaduje si špecifické spôsoby zhromažďovania pramenného materiálu i jeho spracovania.

Až do 50. rokov 20. storočia tvorili prevažnú väčšinu obyvateľov Radošinskej doliny roľníci. V menšine boli remeselníci, ktorých práca súvisela s poľnohospodárstvom, hlavne kováči a mlynári, ale aj tkáči (hlavne Malé Zálužie a Nové Sady), obuvníci, krajčíri, stolári, murári (Radošina) a iní. Remeslo svojím významom prekročilo rámec vlastnej obce len v prípade väčších lokalít (Zbehy, Nové Sady, Veľké Ripňany a Radošina). Len málo občanov odchádzalo celoročne pravidelne za živobytím mimo svoju obec ako napríklad železničiari, ktorí však tvorili početnejšiu skupinu len v Lužiankach, Zbehoch a Radošine. Mikroregión bol do kolektivizácie charakteristický skôr prijímaním sluhov i sezónnych poľnohospodárskych robotníkov na veľkostatky aj ku gazdom s väčšou výmerou pôdy zo severných, menej úrodných oblastí Slovenska. Sezónarstvo prerastalo do trvalej imigrácie, ktorá pretrváva dodnes, pričom k najpodstatnejším faktorom usadenia v konkrétnej obci patrí z pohľadu imigrantov konfesionalná štruktúra prijímajúceho lokálneho spoločenstva.

Po kolektivizácii poľnohospodárstva, socializácii živností a v súvislosti s rozvojom priemyslu, školstva a bytovej výstavby v Nitre sa hlavne v 70. a 80. rokoch 20. storočia

odst'ahovali mnohí jednotlivci i celé rodiny do okresného mesta, kde získali zamestnanie, nové byty a vo všeobecnosti lepšie možnosti sebarealizácie. V týchto súvislostiach nie je našim cieľom analýza príčin odchádzania ľudí zo svojej obce do mesta, ale fakt, že z ekonomicky prosperujúcich a generačne vyvážených dedín sa postupne stávajú lokálne spoločenstvá prestarnuté, kde sa rodáci žijúci v meste vracajú len príležitostne.

Zaujalo nás, aký vzťah majú bývalí vidiecki obyvatelia k svojmu rodisku, prečo a ako často sa tam vracajú, akú rolu v tomto vzťahu zohrávajú rodinní príslušníci, predovšetkým manželskí partneri. Naše otázky sa týkali aj objasnenia pojmu domov a stretávaní sa rodákov v Nitre. Vzhľadom na obmedzený priestor nevyužívame v našom príspevku získané údaje v plnom rozsahu.

Postoje a názory sme zisťovali prostredníctvom štandardizovaného rozhovoru v roku 1999. Považujeme za dôležité pripomenúť špecifickú okolnosť, že sme sa rozhodli len pre informátorov-rodákov z Nových Sadov a Malého Zálužia, zväčša bývalých spolužiakov a kamarátov, s ktorými sa poznáme od detstva. Výskum prebiehal v ich domácnostiach alebo v reštaurácii. Všetci boli ochotní, ani jeden neodmietol rozhovor, hoci s niektorými sme sa stretli prvýkrát aj po viacerých rokoch. Odpovede sa pokúsime zovšeobecniť a niektoré z nich podávame v plnom znení.

1. Ako často chodíte do dediny, odkiaľ ste prišli do Nitry?

Väčšina informátorov prichádza z Nitry do svojho rodiska *pravidelne* každý týždeň nezávisle od počasia a ročného obdobia. Niektorí cestujú v zimných mesiacoch minimálne raz do mesiaca a od jari do jesene častejšie. Podstatné pritom je, či ešte žijú rodičia, či potrebujú pomoc a či v dedine žijú nejakí príbuzní, ktorí môžu rodičom v núdzi pomôcť.

K ovdoveným rodičom sa snažia prichádzať deti aj so svojimi rodinnými príslušníkmi pravidelne na víkend, ale v prípade potreby aj v týždni. Rodiča si zvyknú vziať, hlavne v zimných mesiacoch, na niekoľko dní, alebo aj na dlhšiu dobu k sebe do Nitry.

Ak sú ešte rodičia sebestační, neodkázani na pomoc detí, tieto sa snažia prísť minimálne raz za dva týždne, pričom aspoň raz-dva razy v týždni sa telefonicky informujú, aká situácia je doma. Návštevy sú intenzívnejšie v letných mesiacoch. Je zaujímavé, že rodiny s malými deťmi cestujú domov častejšie, lebo staršie deti majú už rôzne vlastné záujmy, svoj program, ktorému sú nútení prispôbiť sa aj rodičia. Je tiež dôležité, či je človek slobodný a žije sám, alebo má manželského partnera a odkiaľ. Ak sú obaja manželia z tej istej dediny, cesty do rodnej obce sú pochopiteľne častejšie.

V prípade zaneprázdnenia, choroby a podobne mnohí posielajú na návštevu k rodičom vlastné deti. Vnuk starým rodičom podľa potreby pomôže s prácami okolo domu a v záhrade a získava vzťah k rodisku svojich rodičov. Dedko alebo babka aj sami odkážu – *pošli chlapca, keď ty nemôžeš*.

V prípade, že rodičia už zomreli, sú príchody do rodiska oveľa zriedkavejšie. Ak je *rodičovský* dom predaný, neraz sa obmedzujú len na návštevu cintorína.

2. Aké sú dôvody Vašich príchodov do svojho rodiska?

Najčastejším dôvodom príchodov do rodiska je návšteva rodičov - *mamu kuknut*. Ak aj nie je iný dôvod, návšteva rodičov je sama o sebe dôvodom dostatočným. Len málokedy však ide naozaj iba o návštevu, lebo raz je pokazený šrotovník, inokedy nie je v poriadku vodovod, alebo tečie záchod, treba natrieť plot, opraviť dvere na chlieve. Sú to opakujúce sa nutné práce v dome, na dvore, na poli alebo v záhrade bez ohľadu na ročné obdobie. Podobne aj príležitostná potreba priniesť z lekárne lieky, navariť a oprat' v chorobe, kúpiť

kurence a doviezť pre ne zmesku. *Som najstarší, treba sa postarať, keď sa neopedínujú* (muž 1951, M. Zálužie).

Od jari do jesene mnohí prichádzajú robiť do záhrady – pomôcť rodičom, alebo na svoje. V poslednom prípade si v pivnici nechávajú uloženú zeleninu, zemiaky, ovocie, víno a príchody domov zároveň znamenajú aj dopĺňanie mestskej špajzy. Po smrti rodičov zostávajú na dvoroch sliepky, zajace a treba ich prísť nakrímiť aspoň dva razy v týždni, no nebolo by to možné bez pomoci susedov alebo príbuzných.

Ak je dôvodom len návšteva, uskutočňuje sa spravidla v sobotu. V prípade choroby, súrnych prác v záhrade alebo na družstevnom – ak je prídel, je potrebné prísť aj v týždni.

Dôvodom príchodov do rodiska sú pravidelne sa opakujúce udalosti v kalendárnom roku: hody na Michala, návšteva hrobov na sviatok Pamiatky zosnulých, či stavenie májov. Vo všetkých týchto prípadoch ide o stretnutia s príbuznými, no rovnako aj so susedmi a inými členmi lokálneho spoločenstva. Možno k nim priradiť aj pohreby v obci, najmä zosnulých susedov a kamarátov a príležitosti súvisiace so životom rodiny a príbuzenstva: spoločné oslavy narodenín a menín rodičov a súrodencov, ale aj kmotrovcov, bratrancov, švagrov, príležitostne sviatok krstu, birmovky alebo konfirmácie, svadby.

Staršia mládež využíva príležitosť navštíviť starých rodičov v dedine, najmä ak sa koná diskotéka, tanečná zábava, v Nových Sadoch stretnutie dorastu evanjelickej mládeže, alebo iné spoločenské podujatie.

Na citový vzťah k rodnej dedine poukazujú odpovede typu: *Idem tam kvôli mame, ale aj kvôli Zálužiu. Stretnúť sa, porozprávať, pobehať po járkoch, na rybník, na cintorín. Do záhrady už nie, to má sestra* (žena, 1948, M. Zálužie).

Ak už v dedine nežijú rodičia alebo blízki príbuzní, príchody sú zriedkavejšie a takmer zanikajú vo chvíli predaja (alebo straty z iných dôvodov) rodičovského domu. *Čil tam ideme len na hroby a volakoho stretnúť. Do domu už nechodíme, je to predané. Radšej ani nejdem okolo. Sme to predali, lebo to nemalo význam. Stále sa tam nedalo byť, zarástlo to ze zelinu. Tak sme to predali* (žena, 1952, N. Sady).

3. Sú Ti niekedy záväzky k domovu na ťarchu?

Špecifikom poľnohospodárskeho prostredia sú sezónne práce, ktoré musia byť vykonané neraz v krátkom čase. Práve takéto práce na vlastných pozemkoch, na pôde rodičov alebo na družstevnom sú častým dôvodom príchodov obyvateľov mesta do rodných obcí. Na termíne najrôznejších nutných prác okolo domu sa môže rodina v dostatočnom predstihu dohodnúť a zariadiť sa, no družstevná cibuľka, sadenie zemiakov alebo lámanie kukurice odklad jednoducho neznesú – alebo treba dodržať agrotechnické termíny, alebo treba byť medzi prvými. To je zákon, pravidlo. Podobne je to aj v prípade náhleho ochorenia rodičov vo vyššom veku, najmä ak žije už len jeden z nich – v núdzi pomáha ten, kto je najbližšie.

Je pozoruhodné, že prevažná väčšina respondentov nevníma “povinné nástupy” negatívne, ale v intenciách chápania svojich rodičov – ako fakt, nad ktorým sa nerozmýšľa. Ešte stále reagujú ako členovia lokálneho spoločenstva, poznajúci jeho normy a hodnotové orientácie. Vyjadrujú generáciami kódovanú a po celý vlastný život vstevovanú úctu k rodičom. Cítia potrebu konformity svojej i svojich rodičov. Zároveň je to možné chápať, evidentne výraznejšie v evanjelickej a bohatšom Malom Záluží, aj ako otázku rivality, súťaživosti, udržania si svojho statusu, predkami dobývanej pozície medzi susedmi a v lokálnom spoločenstve. *Všetko by som spravev. Mna by to bolelo, keby som nemohol. Vymením si smenu. My sme nikdy nečakali. Prišli sme. Ždy sme došli. Nikdy sa nestalo, aby sme boli poslední* (muž, 1955, M. Zálužie).

Keď zavolajú, treba íct. To sa nedá nič robiť. Nehnevám sa, robím to pre rodičov. Aj prídel. Mosíš. Bol by si najhorší človek (muž, 1951, M. Zálužie).

Len zanedbateľné množstvo informátorov si dovolilo povinné nástupy kritizovať. Boli to výlučne muži i ženy s vysokoškolským vzdelaním, ktorí sú nútení plniť pracovné povinnosti doma alebo na pracovisku aj mimo rámca pevnej pracovnej doby, sú v riadiacich funkciách, teda nie vždy sú páni svojho času a objektívne nemôžu prichádzať na každé zapísanie. Ich postoj k vynúteným príchodom domov je v nejednom prípade, zdá sa, jasne vyprofilovaný konfliktami s rodičmi a súrodencami, ktorí podobne zaneprázdnení obyčajne nie sú a ťažko chápajú, čo je v mestskej bytovke také sùrne, aby sa kvôli tomu nedalo ísť na roľu.

Celý život sme boli prispôsobení rodičom. Zavolali a išli sme. Teraz by som to už nedovolila. Príde Veľká Noc. Okná musia byť poumývané. Nikoho nezaujímalo, že ja doma umyté nemám (žena, 1948, M. Zálužie).

Nároky rodičov na povinný príchod detí za účelom vykonania konkrétnej práce neraz hraničia so psychickým vydieraním, ktoré nezriedka nepriaznivo vplýva dokonca aj na rodinný život mestskej rodiny.

Čo robíte pôbode? Na celej ulici sme už len my čo sme ešte nezačali kopat krumple. Susede prišli šecci, zachvílu mali hotové. Devat ich bolo. Keď nemáš čas, tuším si mosíme zavolať cigána (muž, 1954, N. Sady).

Pomerne často sa stretávame s názorom, že deti z mesta prídu do dediny a odnášajú, čo si rodičia dorobili a dochovali. V súvislosti s vyššie uvedenými nástupmi nás informátori upozornili aj na analogické pozývanie pre rôzne produkty záhrady a hospodárskeho dvora, ktoré sú v konečnom dôsledku ekonomicky stratové.

Máme kopy vajíc, dôjdite si zát. Čo s nima máme robiť, keď čil tak nesú? Dobejni. Kolkí by išli radi a nemajú ge komu (žena, 1956, N. Sady).

Po smrti rodičov mnohí dom so záhradou predávajú práve kvôli nedostatku času a ekonomickej nerentabilnosti cestovania.

Záhrada bola len na oštaru. Veľká bola, narobili sme sa tam jak kone. Celý týžden robíš a ešte aj v sobotu. Keby človek v týždni po troške mohôv porobiť, to by bolo iné. Už sme to nevládali. Keby to bolo volade tu bližší... Predali sme to šetko (žena, 1952, N. Sady).

4. Ako chápeš pojem domov?

Súčasný životný štýl obyvateľov mesta, hlavne sídlisk, ale aj úplne odlišný spôsob života v panelových poschodových domoch a v rodinnom dome s vlastným dvorom a záhradou, sa rozhodujúcou mierou podieľajú na pretrvávajúcich hlbokých väzbách s rodičovským domom a s obyvateľmi obce. Mnohí jednoznačne považujú za svoj domov rodný dom, kde ešte žijú rodičia, dvor, záhradu a celú dedinu, z ktorej sa do mesta prisťahovali, ale zároveň aj svoj byt v Nitre.

Mám určite dva domovy. Zakial rodičia žijú, mám domovy aj tam aj tu. Tu je moja rodina a tam sú moji rodičia. Lebo domov je, kde bývaš, aj kde si sa narodev. Aj tam si doma ždy. Aj keď tam nemám trvalé bydlisko, mám čo povedať k tomu, čo sa v Ulačku robí. Aj rodičia aj dedina aj Cigáni čo robá (muž, 1955, M. Zálužie).

Predchádzajúce slová v podstate potvrdzuje aj nasledujúci informátor, ktorý po smrti rodičov vlastne prvý domov stratil a zostal mu už len ten v meste: *Domov mám tu. Nitra je môj domov, tu teraz bývam. Tu mám svoju rodinu. Tam už nemám otca ani mamu, dom už neni náš. Mama odišla na penzión a stratil som ten domov* (muž, 1953, N. Sady).

Približne polovica bývalých obyvateľov Malého Zálužia a Nových Sadov tvrdí, že má domov len jeden. Je to v prvom rade rodičovský dom a miesto prežívania svojho detstva. Domov je teda stotožňovaný aj s obdobím detstva a mladosti.

Od augusta sme sa tešili na hody. Hody budú, mama už začala vypekat. Na Vianoce všetko je teraz vysvietené, ale neni to ono. Chodili sme pod okno spievať, krsným sme chodili, mama okná umyla, orechy sa čistili, išli sme do kostola. Celá rodina sme sa stretli v kostole. Išli sme domov, všetci sme sa postavili, ruky sme si podali. Toto všetko je domov. Keby som išiel tu susedovi zaspievať Čas radosti, myslel by si, že nemám na pomaranč... (muž, 1955, M. Zálužie).

Mám len jeden domov a v Nitre trvalé bydlisko. Tu je teplo, ale neni to domov. Kde som od malička vyrastal, to je rozhodujúce. Ploty, garáž, letná kuchyna, líčenie – všetko som robil ja. To je rodičovský dom a to je domov. Keď ho predám, budem ako bezdomovec. Nebudem mať nič (muž, 1952, M. Zálužie).

Nasledujúca odpoveď akcentuje dedičstvo práce, majetok ako zhmotnenú lásku a úctu k rodičom: *V paneláku je to domov, lebo sú tu deti. To je ich domov. Ale toto nie je niečo, na čo by som mohla byť hrdá. Toto sme my neurobili, nepostavili. Doma naši ten dom postavili, tam robili. Keby som tam aj nikoho nemala, vždy by to bol môj domov* (žena, 1954, N. Sady).

Posledná skupina informátorov považuje za svoj domov dedinu. Neuvádza výslovne svoj rodičovský dom, ale obec ako celok – priestor a spoločenstvo.

Domov je všetko, čo máš najradšej. O Nitre by som to nikdy nepovedala. Mám len jeden domov. Malé Zálužie. Tuto som v živote domov nemala. Tu len zaopatrujem deti. Všetci starí boli otcovia, staré ženy matky. To bola všetko jedna rodina. Tá cibulka, robili sme všetci, to bolo šťastie. A potom sa okúpať do rybníka... (žena, 1948, M. Zálužie).

Mám len jeden domov. Sú to Nové Sady. Tam som sa narodil, hrávali sme sa, robili. To je oranie, pasenie kráv, pajta, chlievy, gepel, záhrada. Spomienky na rodičov, kostol, známi ľudia. Tu mám len byť, ale to je umelý domov (muž, 1933, N. Sady).

5. Vrátil by si sa bývať domov do dediny?

Odpovede na túto otázku sú na rozdiel od predchádzajúcich ešte rôznorodejšie. Jednoznačný význam mali záporné, logicky zdôvodnené odpovede, ktoré najlepšie reprezentuje táto: *Nevrátev by som sa. Z Chrenovej je to bližší do roboty* (muž, 1951, M. Zálužie).

Treba však konštatovať, že podobných priamych odpovedí bolo málo. Prevažovali také, kde človek síce cíti, že by rád býval doma, ale zároveň si uvedomuje, že obdobie detstva sa už pominulo a vrátiť sa tam natrvalo je nemožné. Svoje zamietavé úvahy sám od seba reálne zdôvodňuje rôznymi vysvetleniami. *Áno, vrátila by som sa, lebo už mám odrastené deti. Ale chýba tam lekár, obchody. A odykla som si skoro ráno vstávať do roboty. Keby bolo dobré spojenie...* (žena, 1950, M. Zálužie).

Išiel by som, keby som nemal nijaké finančné problémy. Ale deti by stratili mnoho. Majú tu kamarátov, ja tu mám robotu, všetci by sme moseli dochádzať... (muž, 1953, N. Sady).

Podobne vyzneli aj vyjadrenia tých, ktorí by sa síce vrátili, ale len do rodičovského domu, do svojho, do vlastného. Zároveň však dodávajú, že je to už nemožné, lebo dom už pre seba získať nemôžu.

Ďalšia skupina odpovedí sa zhoduje v tom, že do rodičovského i iného domu v dedine by sa ich autori určite radi vrátili, ale museli by tam mať komfort ako v mestskej bytovke – a to sa nedá.

Najmenej početná skupina rodákov žijúcich v Nitre je pripravená vrátiť sa domov, a sami si nachádzajú aj podstatné argumenty: *Ano, volakedy sme nemali ani vodovod ani plyn. A bývali sme tam. Bytovku nehám jednému synovi. Jeden z rodičov zomre, bude potrebovať niekoho okolo seba. Nikdy by som sa nezmierev, keby sme to predali. Kde by sme sa stretávali? Kde by sa stretávali naše deti?* (muž, 1955, M. Zálužie).

Tí ktorí nechápu pod pojmom domov predovšetkým len rodičovský dom, by sa vrátili aj do iného domu v dedine. *Nebol by to rodný dom, ale domov určite. Byť tam a mať svoje. O tom snívame* (žena, 1954, N. Sady) .

6. Stretávaš sa s niekým zo svojej dediny?

Intenzita stretávania so svojimi rodákmi závisí od viacerých faktorov. Ako najpodstatnejšia okolnosť vystupuje do popredia individuálna potreba stretávať sa – *neni taký týžden, aby sme si neposedeli*. Iní sú založení menej spoločensky – *nestretávame sa pravidelne s nikým, len čisto z rodiny. Ale aj to málo. Miloš mi je bratranec a za tie roky som bola raz u neho* (žena, 1948, M. Zálužie).

V prípade spoločného pracoviska majú rodáci možnosť stretávať sa prakticky denne v práci a ak v blízkosti seba bývajú, neraz aj spolu do zamestnania a z práce cestujú. Neznamená to však, že častejší kontakt automaticky súvisí s blízkosťou obydli. Podstatné sú záujmy, vzdelanie, vek a pôvod manželského partnera. Ak je aj on z Malého Zálužia, respektíve z Nových Sadov alebo inej obce v okolí, záujem o kontakty sa znásobuje a sú pravidelnejšie. Súrodenci, bratrance a sesternice sa navštevujú aspoň niekoľkokrát do roka, ale ani to nie je pravidlom. Skôr ich deti sa navzájom doučujú matematiku, nemčinu, spolu sa hrajú počítačové hry, vymieňajú si kazety, spoločne cestujú k starým rodičom. Keďže obyvatelia Malého Zálužia sú väčšinou evanjelického vierovyznania a v Nitre majú možnosť navštevovať len jediný kostol, tento sa stáva miestom najčastejšieho stretávania sa rodákov, ale aj ich príbuzných, kamarátov a známych z Čabu, zo Sily, Nových Sadov, Kotrbála a Carovín. Počas významných cirkevných sviatkov a predovšetkým na konfirmáciu do kostola prichádzajú aj so svojimi príbuznými, ktorých majú v Nitre na návštevu. V tejto súvislosti možno dokonca konštatovať, že v niektorých prípadoch *človek príde do kostola aj preto, aby tu stretol volakoho od nás*.

Niektorí naši informátori stretnutia s rodákmi priamo nevyhľadávajú. Jedinými kontaktmi sú náhodné stretnutia na ulici, v obchode, autobuse, na stanici alebo vo vlaku cestou domov.

7. Čo máš tu v Nitre cenné z domu?

Pri odpovediach na túto otázku informátori v niektorých prípadoch evidentne stotožňovali dedinu a domov s detstvom, ktoré tam všetci prežili. Nielen prinesené dekoratívne, ale aj úžitkové predmety postupne nadobudli funkciu symbolu detstva a domova. Zvlášť badateľné je to u mužov. *Mám takú jednu ruskú Smenu. To je fotoaparát môjho detstva. A triccadroče červené trenírky. Keď nikdo neni doma, cítim sa v nich dobre. Vráta ma do mojich starých časov. Červené trenírky s bielym pásikom. Také pionierske. Ale ešte ich natáhnem. Fotoaparát, trenírky a nožík. To mám talizman z detstva* (muž, 1955, M. Zálužie).

Podobný význam stotožnenia domova a detstva má aj nasledovná odpoveď: *z domu mám žehličku, tranzistor a magnetofón z detských čias. Na ten starý magnetofón nedopustím. A mám aj harmoniku. Nehrá, ale ja ju nevyhodím. To mi mama kúpila. Neznášal som ju, lebo ma mama nútila na nej hrať. Ale nevyhodil by som ju* (muž, 1952, M. Zálužie).

Z trojrozmerných predmetov boli ešte spomínané poháre po babke, staré husle po strýčkovi, čertov uzol a starecká palica, kladivko, sekera, rýľ a motyka od otca. Okrem niektorých ďalších drobností spomínali ženy časti kroja a výšivky od mamy, vyšívané obrusy od mamy a svokry a v jednom prípade kroniku Malého Zálužia. Je zaujímavé, že takmer s každým spomenutým predmetom sa viaže meno niekoho blízkeho, čím nadobúdajú pre vlastníka osobitnú cenu, nenahraditeľnú hodnotu. Mám z *domu mlynček na mäso*. *To neni mlynček, to je kus komory* (žena, 1954, N. Sady).

Každý jeden zdôraznil, že si starostlivo opatruje a vo chvíľach samoty, ale aj so svojimi blízkymi, prezerá staré fotografie. Fotografie starých rodičov, rodičov, zo školy a z detstva.

8. Čo Ti v Nitre najviac chýba z toho, čo si mal doma?

Nepochybne najčastejšou odpoveďou boli slová *dvor, hydina, včeličky, záhrada, kvetinky, rybník, družstevný smrad, ticho a klud*. Všetky v istom slova zmysle predstavujú hodnoty odlišné od charakteristík spôsobu života v mestskom prostredí a zároveň obsahujú aj určité aktivity. Informátori však spomínali aj absenciu konkrétnych pracovných činností v mestskom byte, ktoré názorne vyjadruje nasledovná odpoveď: *V Nitre nemôžem pliest košíky. Doma bola dielnička. Tu robím bordel, je tu moc teplo a nemám ani prútiky* (muž, 1952, M. Zálužie).

Len zriedka sú prisťahovalci v meste spokojní s medziľudskými vzťahmi. Väčšina preto spomenula, že v Nitre im chýbajú ľudia z dediny. Ani jeden nespomenul nejaké priame spory a nedorozumenia, ale všeobecne im v bytovkách chýba srdečnosť, bezprostrednosť a družnosť, s ktorou sa stretávali doma. *Najviac mi chýbajú dobré duše. V Záluží pri nich musím byť aj pochovaná...* (žena, 1948, M. Zálužie).

Tu každý zabuchne dvere a hotovo. Tu sa susedia vymenia a už sú druhí. Ani tu sa nehneváme, ale ani sa nemáme prečo s nimi hnevať, lebo sa nevidíme aj mesiac. A doma babka susedová ždy skríkne cez plot. V Záluží ešte aj Jano-Cigán na mna kričí – sused, serus (muž, 1951, M. Zálužie).

Chýba mi príroda, zábavy a máj a kostol. Kostol kvôli zvyku a kvôli ľuďom. Tu je to cudzie, nie je to ono. Chýbajú mi známi a kamaráti, tu na to neni čas (muž, 1953, N. Sady).

Chýba mi aj klopkanie dažďa do ríny. Ten zvuk – to je symbol. Keď tam prídem a prší, to je príjemné. Chvála Bohu, prší. Taký zvuk by som privítala aj tu. Chýba mi aj suseda Černická. FBI, klebety. Chýba mi ako sme pásli na potoku husi a večer na gedre ako sme ich dopásali, to mi chýba. A to ma ovplyvnilo na celý život a to naše decká nezažili. Ja na husi spomínam, mám ich strašne rada. Aj kozu keď vidím. To mi chýba (žena, 1956, N. Sady).

Občas mi je líto, že som tu a nie tam. Ale niečo mi hovorí, že sa tam raz vrátim. Ale neviem, či je to reálne (žena, 1950, M. Zálužie).

Obyvatelia Nitry pochádzajúci z Malého Zálužia a z Nových Sadov už nežijú vo svojej obci, ale evidentne k nej patria, lebo tak to sami cítia. Informátori z Malého Zálužia, ktoré je konfesiónálne rovnorodé a počtom obyvateľov menšie lokálne spoločenstvo, majú tendenciu rodnú obec viac idealizovať. Vo vzťahu k rodisku sa v najrôznejších situáciách riadia skôr citmi, psychickými argumentmi ako reálnymi faktami. Napriek priestorovej blízkosti a najrôznejším intenzívnym medzilokálnym kontaktom sú v hodnotových orientáciách, povahových črtách i ďalších parametroch spôsobu života a kultúry medzi oboma lokálnymi spoločenstvami značné diferencie. Čiastočne sa prejavujú aj vo vzťahu Nitranov z týchto obcí k svojmu rodisku.

Literatúra

BITUŠÍKOVÁ, A.: Miesto domova v živote súčasného človeka. Etnologické rozpravy, 1999, č. 2, s. 7-11.

DARULOVÁ, J.: Domov v mestskom prostredí. Etnologické rozpravy, 1999, č. 2, s. 12-18.

NANIŠTOVÁ, E.: Koncept domova u presídlencov z regiónu Oravskej priehrady: retrospektíva po 40-tich rokoch. Etnologické rozpravy, 1999, č. 2, s. 30-38.

Reflexia spôsobu života v dobovom rodinnom časopise (na príklade analýzy rodinného časopisu Slovenka)

Andrea Šalingová

V našom príspevku vychádzame v prvom rade z predpokladu, že i populárne časopisy – ako špecifický druh masmédií – sa môžu po kritickej analýze stať zdrojom vedeckého poznania dobových reálií a jedinečnej atmosféry obdobia, v ktorom vznikali. Samotná štruktúra časopisu, obsahové zameranie článkov, historickej dobe adekvátny novinársky slovník, stylistická úprava textu a ďalšie detaily zanechávajú po opätovnom čítaní náladu doby svojho vzniku. K atmosfére z čítania sa viažu konkrétne informácie, tematická náplň článkov, ktorá vypovedá o každodennom živote jeho čitateľov, súčasníkov časopisu. V obsahovej náplni sa prelínajú dve základné prúdenia informácií: príspevky redaktorov a reakcie a podnety čitateľov. Obe vrstvy sa navzájom inšpirujú, podnecujú, spolupracujú na zachovaní aktuálnosti a dynamiky časopisu. Informácie zverejnené v časopise sa stávajú majetkom čitateľov. Ak sa rozhodnú svoj postoj k nim zverejniť, časopisy vytvárajú priestor na ich ohlasy. Diskusie čitateľov sú vzácnymi dokladmi dobových nálad, problémov, názorových zmien radových občanov, i keď je potrebné zohľadniť aj existenciu a stupeň cenzúry v konkrétnom historickom období.

Jednou z hlavných úloh časopisu je prinášať nové informácie o aktuálnom dianí v spoločnosti. Časopisy sa snažia zachytiť aktuálne trendy, no súčasne však môžu spolupracovať s dominantnou vrstvou aj na vytváraní, vsugerovaní ideálneho obrazu spoločnosti, ktorý sa líši od reálneho stavu, v ktorom čitatelia žijú. Témou diskusií v takomto type časopisu nie sú len celospoločenské problémy, ale aj problémy súkromného, rodinného charakteru. Časopis často aspiruje na označenie, „*další člen rodiny*“, „*priateľ rodiny*“ (aspoň tak ho niekedy označujú čitatelia vo svojich ohlasoch). Programovo k jeho úlohám patrí rozvíjanie vedomostí čitateľov, ich obohacovanie o nové skúsenosti, prispievanie k zmenám ich myslenia, rozširovaniu obzorov. Radí a pomáha čitateľom riešiť ich osobné problémy, sprostredkováva rady odborníkov a pod.

Všetky sledované skupiny informácií, ak ich z odstupom času dokážeme podľa ich charakteru a výpovednej hodnoty správne interpretovať, slúžia na vytvorenie mozaiky vtedajších vzorov správania, hodnôt, názorov. V rôznych historických obdobiach sa časopisy dostávali pod rôzne sféry vplyvu. V dobe trhového hospodárstva sa časopisy riadia dopytom trhu. Snažia sa dosiahnuť čo najvyšší náklad, často strácajú na obsahovej kvalite a získavajú komerčný, až bulvárny charakter. V iných historických obdobiach sa médiá môžu stať nositeľom trendov, informácií, ideí, ktoré definovala momentálne vládnuca skupina. Stávajú sa nositeľom zámeru, prostriedkom pri plnení plánu istej vplyvnej skupiny. Ich úlohou je sprostredkovať a propagovať požadované informácie nenásilnou formou. Pri analýze časopisu je dôležité poznať a zohľadniť všetky spoločensko-politické vplyvy, historické podmienky, v ktorých časopis existoval.

Pri výbere časopisu vhodného na analýzu je dobré zvážiť niekoľko smerodajných ukazovateľov (frekvencia vydávania, štruktúra čitateľov, obsahové zameranie časopisu a pod.). Ako predmet analýzy som si vo svojom príspevku zvolila rodinný časopis Slovenka a to predovšetkým na základe zohľadnenia nasledovných kritérií:

Historická zakotvenosť v našom priestore. Slovenka vychádza od roku 1948. Časovo tak zachytáva celé povojnové obdobie, zaznamenáva všetky politicko-spoločenské zmeny od povojnového obdobia až po súčasnosť. Bola prvým časopisom svojho druhu a na jeho obsahovom, tematickom zložení, grafickej úprave sa odráža charakter doby jeho existencie.

Periodicita vydávania. Od svojho vzniku vychádza ako týždenník. Dokáže tak svojím obsahom flexibilnejšie reagovať na aktuálne dianie v spoločnosti, nielen politické, ale aj príspevky čitateľov do diskusie, reakcie čitateľov na spoločenské dianie, schvaľované zákony a pod.

Čítanosť. Počas doby svojej existencie, vrátane 90. rokov, je najčítanejším časopisom na Slovensku. V poslednom desaťročí, však treba pri rebríčkoch čítanosti zohľadniť rôznu úroveň popularity v regiónoch Slovenska, a tiež zmenu vo vekovej štruktúre čitateľov (hlavná základňa čitateľov sa nachádza na strednom a východnom Slovensku. Čitateľská základňa Slovenky v 90. rokoch zoslarla a časopis sa snaží získať mladú generáciu). Postavenie Slovenky na trhu sa v 90. rokoch oslabilo komerčnejšími, a tiež bulvárnymi časopismi, ktoré flexibilne zareagovali na potreby súčasného trhu (typickým časopisom 90. rokov je Plus 7 dní). K charakteristickým znakom nových časopisov patrí premyslené marketingové riadenie a orientácia na konkrétnu skupinu čitateľov, ktorú si vyžiadal stav trhu, prevýšenie ponuky nad dopytom. V tomto smere časopis Slovenka len pomaly zareagoval na potrebu uvedomelého budovania marketingu, čo sa odrazilo na štruktúre záujemcov o časopis. V dobe svojho vzniku suplovala časopisy pre všetky generácie vrátane dospievajúcej mládeže a tento charakter sa snaží udržať aj dnes. Je veľmi pravdepodobné, že svoju úlohu pri ukazovateli čítanosti v 90. rokoch zohráva zmysel čitateľiek pre tradíciu, vernosť časopisu, zotrvačnosť.

Štruktúra čitateľov. Vekový priemer čitateľov sa smerom k dnešku značne zvýšil (najmä v 90. rokoch odobrali Slovenke čitateľov špecializované časopisy pre rôzne vekové skupiny, s iným zameraním a pod.). Najväčšiu časť čitateľov tvoria ženy. V ohlasoch čitateľov na články sa nachádzajú aj listy mužov-manželov, z čoho môžeme usudzovať, že v čitateľskej základni sa nachádza aj isté percento mužov). Ďalšou menšou skupinou čitateľov sú deti (zapájajú sa do súťaží Slovenky, sú pre ne určené rubriky). Filozofiou Slovenky je stať sa časopisom pre celú rodinu. Pri vydavateľskej stratégii sa počíta s variantom, že žena kúpi časopis, ktorý sa dostane do rúk celej rodine, a preto by si tam mal nájsť každý člen rodiny svoju rubriku.

Tematické zameranie rubriek. Slovenka dominantne sleduje záujmy a problémy žien. Všetky uverejňované príspevky majú svoje prepojenie na rodinu, spoločenské a individuálne vzťahy, ženu. Hoci sa obsahovou náplňou snaží o získanie všetkých členov rodiny, dominantný počet tém je napriek deklarovanému zámeru inšpirovaný – tak ako v dobe jej vzniku – ženskými záujmami a problémami (postavenie ženy v rodine a spoločnosti, záľuby, jej záujem o módu, kozmetiku, jej domáce práce – varenie, šitie, rodina a vzťahy v rodine, problémy s výchovou, citové problémy, manželské krízy, inšpiračné vzory úspešných žien). O mužoch sa zväčša hovorí len vo vzťahu k rodine, manželstvu, prípadne mužovi ako objektu ženského záujmu (herci, populárne osobnosti). Kritériá na posudzovanie kvality mužov vychádzajú z ich vzťahu k rodine, domácnosti, deťom (teda ženské kritériá). Slovenka do svojej štruktúry zaradila rubriky pre všetky vekové kategórie (senior – linka, klub mladých), ktoré sú v rozličnej intenzite sledované a obľúbené. Je dôležité pripomenúť, že v obdobiach rozvoja časopisu sa redaktorky snažili vychádzať z požiadaviek čitateľov (60. roky – anketa, čo by ste chceli v Slovenke vidieť, 90. roky – prieskum o záujmoch čitateľov). Práve v období rozmachu časopisu boli požiadavky čitateľov dominantné pre tematickú orientáciu časopisu.

Všeobecná charakteristika jednotlivých ročníkov

Za východisko analýzy som si zvolila ročníky časopisu s desaťročným odstupom. Pri ich sledovaní sa vytvoril priestor na postrehnutie a porovnanie dominantných zmien, najmä v celospoločenskom merítke, ktoré sa odrazili i na charaktere jednotlivých ročníkov časopisu. Sledovala som výskyt a pretrvávanie istého druhu problémov, zmeny v ich vnímaní, posuny v realizácii náprav, znovuobjavenie problému v iných obdobiach. Keďže ide o rodinný časopis, problémy sa dotýkali nielen celospoločenských udalostí, ale aj súkromnej, rodinnej oblasti. Podľa charakteru ročníkov som analýzu rozdelila na 4 základné vývinové obdobia: 50. roky, 60. roky, 70-80. roky, 90. roky. Detailne som analyzovala ročníky 1958, 1968, 1978, 1988, 1998. Z nich pochádzajú aj príklady a citácie v texte.

Po tematickej stránke som sa zamerala na tri základné okruhy: obraz ženy, obraz muža, obraz partnerských a rodinných vzťahov. Snažím sa rozlišovať dve základné vrstvy obsahovej skladby: ohlasy, názory čitateľov a šírenie oficiálnych, dobových trendov a obrazov zo strany redaktorov (aj keď tieto sa často prelínajú).

Obdobie 50. rokov

V 50. rokoch začala Slovenka vychádzať ako časopis určený ženám „*odhodlaným budovať našu vlasť*“. Vznikla v období (deklarovaného i reálneho) nadšenia a radosti z budovania nového štátu a zriadenia. Tvorili sa budúce plány, začala sa realizovať výstavba štátu, a aj nového politického režimu. Práve pri prezentovaní nových budovateľských projektov sa počítalo so zapojením širokého obyvateľstva, vrátane žien. Pre ženy nastala nová éra, éra pracujúcej ženy. Jej post sa zobrazoval, ako post rovnocennej partnerky mužovi, plnohodnotnej sily pri výstavbe vlasti. Slovenka si ako svoje poslanie vytýčila stať sa časopisom pre modernú, zaniietenú, aktívnu a novým myšlienkam otvorenú ženu. Jej poslaním sa stalo šírenie nových myšlienok a agitovanie pri udomáčňovaní nových spôsobov života „...*ty si nám Slovenka pomáhala pri zakladaní družstiev*“ (z poďakovania čitateľovi Slovenke pri 20. výročí jej založenia). Takto ponímaný obsah časopisu bol v súlade aj s celospoločenskými a politickými zámermi štátnej garnitúry. V tomto období sú články a aj ohlasy čitateľov plné zaniietenia a viery v nastolenie nového, ľahšieho života. Apelovalo sa nielen na vytváranie nových hodnôt, ale aj zmenu v správaní, nový spôsob myslenia, života, organizácie práce a povinností.

Slovenka slúžila na otvorenú kritiku a odhaľovanie nedostatkov spoločnosti. Na jednej strane starých prežitkov, ktoré sa mali vykoreniť (alkoholizmus, ohováranie a klebetenie, nevzdelanosť) a na strane druhej nedostatkov spojených so zavádzaním nového spôsobu života (kvalita služieb, zásobovanie tovarom, budovanie jasiel, opatrovateľských služieb, vzdelávacie kurzy pre pracujúcich, spolupráca rodičov so školou, školská dochádzka detí).

V jednotlivých článkoch sa často vyskytovala propagácia zakladania roľníckych družstiev, či modernizácie obce. Svoju agitáciu časopis zamerl najmä na ženskú populáciu, kde sa ukazovali najväčšie pracovné rezervy a predpokladala sa jej zaniietenosť. Podobne sa propagovalo vzdelávanie pracujúcich, ich účasť na kurzoch a školeniach (vzdelanie sa postupne predralo na prvé miesta hodnotového rebríčka, v tejto fáze však bolo namieste agitačné nadšenie). Ako motivačný činiteľ tu slúžilo porovnanie mužov a žien, snaha o vzájomné vyrovnanie. Na mužov sa apelovalo, aby svojim manželkám

vychádzali v ústrety, aby sa nebáli púšťať ich do zamestnania a na kurzy, naopak, aby si oni sami dokázali zastať práce v domácnosti.

Redaktorky časopisu sa snažili čitateľkám radiť aj v oblasti súkromného života, rodinných problémov, otázok sociálnych kontaktov, ktoré boli tiež poznačené novými vzťahmi a intenzívnymi spoločenskými zmenami (vzťahy na pracovisku, nové postavenie ženy na pracovisku, utváranie nových vzorcov správania, kontakty mužov a aj žien so širokým okolím, kritika výchovy detí a mladej generácie). Veková hranica žiadateľov o radu začínala u záujemcov mladších ako 20 rokov, z čoho možno usudzovať, že Slovenka suplovala chýbajúce časopisy pre rôzne vekové kategórie. Otvoril sa nový priestor pre komunikáciu, za pomoci ktorého sa začalo diskutovať o rodinných i citových problémoch, riešenie ktorých bolo dovtedy len vnútornou rodinnou záležitosťou (alkoholizmus, nevera, interrupcie, vzťahy snúbencov). Rady redaktoriek boli často poznačené moralizovaním, mentorským tónom. Na druhej strane sa zasa prostredníctvom ich rád narúšali tradičné stereotypy a chápanie uvedených otázok. Rodinná problematika v tomto období ešte nedominovala tak, ako v budúcich ročníkoch.

Časopis Slovenka si získal širokú vrstvu – “rodinu“ čitateľov. Ako sme už uviedli, jeho ambíciou bolo, aby sa stal časopisom pre celú rodinu, ako to vidno aj z reakcií čitateľov a tiež zo spôsobu úpravy obsahovej štruktúry (nepísalo sa napríklad o záľubách mužov, ale skôr aké záľuby by mal mať, aby pomohol žene a stal sa tak moderným mužom). Stala sa šíriteľom nových myšlienok, smerov a prúdov, neoddeliteľne spojených s výrazným spoločensko-politickým tónom 50. rokov na Slovensku.

Obdobie 60. rokov

V 60. rokoch sa časopis vymanol spod evidentného politicko-spoločenského diktátu. (Nijako nenarúšal obraz vtedajšieho zriadenia, no jeho charakter bol odrazom otvorenejšej atmosféry tohto obdobia.) Môžeme hovoriť o časopise, ktorý v druhom pláne neskrýval politické zámery, zbavil sa agitačného, moralizátorského podtónu. Obsahovú štruktúru podriadil záujmom čitateľov a rozšíril informačný obzor na rôzne záujmové oblasti, k čomu významne prispela i anketa Čo by ste chceli v Slovenke vidieť. Zachoval si aktuálnosť, získal na dynamike, otvoril sa svetovým trendom. Zotrval na poste sprostredkovateľa nových filozofií. Otvoril nové háklivé témy spojené s intímny priestorom života človeka (rozdelenie manželských povinností, vernosť v manželstve, obťažovanie na pracovisku, rozhovory s mladými o ich citových vzťahoch, predmanželská výchova, vysokoškolsky vzdelané ženy a zvládanie domácnosti a pod.). Citlivo sa prehodnocovali nechcené výdobytky predchádzajúceho desaťročia (preťaženosť žien, zle pochopené emancipačné hnutie, nové poňatie organizácie rodiny, dĺžka materskej dovolenky) aktuálna zostala kritika služieb (fádnosť tovaru, nedostatok rôznych veľkostí, rovnaké druhy účesov a i.). Rubriky sa venovali aj témam z kultúry (premiéry filmov, portréty hercov a pod.). *“Chceme Slovenku robiť naozaj zaujímavou a príťažlivo, zoznamovať vás so všetkým, čo je hodné toho, aby to človek poznal, so životom doma i vo svete, s históriou, umením (pravda i s umením variť, obliekať sa a vychovávať), budeme sa snažiť vyhovieť najširším záujmom mladých čitateľov, ale i tých starších, ako ste nás o to neraz žiadali“* (príhovor redaktoriek pri vydaní prvého rozšíreného vydania Slovenky v roku 1968).

Obdobie 70.- 80. rokov

Až do roku 1989 nemala Slovenka, ako ženský – rodinný časopis, na trhu výraznejšieho konkurenta rovnakého charakteru (mala pomerne vyrovnané pozície s rodinným časopisom Život). To sa značne odrazilo aj na charaktere a celkovom vzhľade časopisu. V období 70.-80. rokov sa prejavila viditeľná obsahovo-tematická aj grafická

stagnácia, čo znova najlepšie vystihlo dobovú atmosféru. Časopis sa stal sprostredkovateľom a šíriteľom požiadaviek vládnucej strany na čitateľov, ako občanov. Nemali však charakter zanietných apelov z 50. rokov, boli správami, stručnými uzávermi z politických zasadaní. Úvodníky boli príhovormi popredných predstaviteľov vládnucej politickej strany, zástupcov Slovenského zväzu žien. Záznamy z besied, rozhovory s politickými autoritami, články redaktorov boli tlmočením oficiálnych politických plánov. Obsahovo sa dotýkali budovania harmonického života rodiny, uvedomelej výchovy budúcej generácie, apelovali na dôležitú úlohu žien v socializme a pod.

Listy čitateľov sa zameriavali na kritiku služieb a obchodu (ich charakter sa nemenil od 50. rokov, kedy sa ešte uvažovalo o ich zrealizovaní). Redaktori opätovne nadväzovali na túto tému, pričom neprinášali nové varianty riešenia a smerovanie k lepšiemu sa ani v realite nejavilo. Najobsiahlejšou oblasťou sa stali články psychológov o súčasnej rodine, tiež psychologické poradne s tematikou rodinného života (riešili sa otázky rozvrátených rodín, slobodných matiek, rodinných prídavkov, ďalej bytový problém, delikvencia mladistvých, dopad rozvodov na deti, význam predmanželských a manželských poradní a i.). Uvedené články istým spôsobom reagovali na nové postavenie rodiny v spoločnosti. Často sa vyskytovali konštatovania o kríze a ohrození súčasnej rodiny. Diskutovalo sa na tému angažovanosti žien, práce žien na vedúcich postoch, zvládania domácnosti, zaradenia do pracovného procesu (predĺženie materskej dovolenky).

Najviac pozornosti si v časopise získala rubrika Dotyky, v ktorej čitatelia uverejňovali zoznamovacie inzeráty. Vznikla ako poradenská rubrika a postupne sa z nej stala rubrika inzertná. Pri inzercii sa uprednostňovali listy osamelých matiek, otcov s malými deťmi, postihnutých. Najbohatšia vrstva inzerátov sa dotýkala rozvedených partnerov, hľadania ubytovania kvôli rozvodu, hľadania úniku pred alkoholikom a pod.

Obdobie 90. rokov

V 90. rokoch sa rozšírila paleta vychádzajúcich časopisov. Jednotlivé časopisy sa začali orientovať na rôzne vekové vrstvy, diferencovali sa aj svojím zameraním na jednotlivé oblasti záujmov. Rozpútal sa "boj" o čitateľa. Slovenka sa snaží reagovať na požiadavky trhu, aktualizovať a modernizovať svoju štruktúru. Dalo by sa povedať, že v jednotlivých rubrikách začala imitovať charakter časopisov pre mladšiu generáciu, časopisy pre ženy, časopisy pre teenagerov. Získala komerčnejší charakter, modernizovala grafickú úpravu. (V 90. rokoch sa modelovým typom časopisu stal týždenník Plus 7 dní, ktorý vytvoril najväčšiu konkurenciu Slovenke a ďalším tradičným časopisom na Slovensku.) Diferencovanosť súčasných čitateľov sa odrazila v regionálnej a vekovej štruktúre stálych čitateľov Slovenky. Základná skupina čitateľov Slovenky zostala na strednom a východnom Slovensku. Vekový priemer čitateľov oproti minulosti stúpol. Jej hlavnými odberateľmi sú čitatelia, ktorí si na Slovenku "zvykli" za uplynulých 50. rokov. Dá sa povedať, že zostarla spolu so svojimi čitateľmi. Slovenka zostala aj v štatistikách z roku 1999 najčítanejším týždenníkom. Z charakteru a štruktúry časopisu v 90. rokoch vidieť, že sa snaží osloviť mladšiu generáciu, keďže staršia prirodzeným spôsobom odchádza. Zdá sa, že ročníky časopisu z 90. rokov nie sú objektívnym odrazom reakcií zástupcov všetkých vekových vrstiev. O to viac sa na inovovanej štruktúre a zameraní článkov v časopise ukázalo, čo sa v súčasnosti považuje za najžiadanejšie a najčítanejšie (celoročné súťaže pre čitateľov – *svokra, otec, žena, fašiangový pár, starý mládenec, osobnosť roka*; rubriky na tému: *ako relaxovať, ako sa vyhnúť stresu, ako predchádzať manželským hádkam, ako vyzerá zvodne, ako zadarmo absolvovať prijímací pohovor do zamestnania, ako vychádzať so šéfom, ako hovoriť spolu o láske*; Signály z druhého sveta; Breviár starnutia – senior linka; Medzi nami dievčatami – rubrika pre dcéry a ich matky;

Príbeh našej lásky; Chvilka pre seba – *prečo strácajú ženy chuť, život s dominantným partnerom*; Po šepky; Rodinné dôvernosti – *otcovia a ich nežná revolúcia, slovenská rodina vo svetle výskumu*; Reportáže o slávnych hercoch; Reportáže zo života spoločenskej “smotánky“ (a pod.).

Žena 50. rokov

Obraz ženy sa v období 50. rokov spája s budovateľským zápalom, angažovanosťou v oblasti tvorby nových hodnôt. Otvoril sa pred ňou nový obzor spojený so zamestnanosťou. Zamestnaním ženy v jednotlivých oblastiach sa mala reálne dokumentovať rovnosť, či vyrovnanosť postavenia oboch pohlaví. So ženou ako pracovnou silou sa počítalo vo výrobnej priemyselnej sfére, v prácach na JRD, v neziskovom a dobrovoľníckom sektore a uvažovalo sa o jej postupnom zaradení do všetkých profesií. O angažovanosti žien svedčili správy čitateľiek z regiónov: *“Tak členky MS ČsČK v Slovenskej Lupči čistili kanále, upravili 45 hektárov lúk a pracovali pri výkopoch pre ošipáreň. Boj hlodavcom vyhlásili členky ZD vo Valaskej. V Likieri pracovali sestry pri výstavbe detského pavilónu spolu so sestrami z Rimavskej Soboty. V Rimavskej Píle osobne zabezpečili účasť detí cigánskeho pôvodu pri očkovaní“* (z listu A. Menšíkovej, Banská Bystrica). Snaha vyrovnáť sa mužom, dokázať rovnaké množstvo sily a energie, sa prejavovala predovšetkým vo výrobnej sfére, vykonávaním manuálne náročných prác. So ženami sa počítalo aj v pracovných oblastiach, ktoré dovtedy zastávali väčšinou muži. *“Automobilová opravovňa Regena v Bratislave sa umiestnila na 1. mieste spomedzi všetkých opravovní na Slovensku a získala Červenú zástavu Ministerstva dopravy. K tomuto úspechu dopomohli predovšetkým ženy, ktoré v závode pracujú ako zváračky, motorárky, gumárky, lakovníčky, strojárky. Medzi najlepšie pracovníčky patrí súdružka Grmanová – zváračka. Na ženy sme v našom závode všetci hrdí (z listu Ondrejoviča, pozn. redakcie kiež by takýchto listov chodilo viac). V článku “Čím bude Vaša syn, dcéra?“ sa ako vhodné povolania pre dievčatá ukazujú: sústružník, frézár, brusič, zámočník, optik – mechanik, mechanik odevných strojov, pletiarских strojov, automechanik. Ako motivačné prostriedky slúžili vzory úspešných pracovníčok, správy z miest a obcí.*

Jednou z hlavných tém, pri ktorých zohrávala Slovenka dôležitú agitačnú úlohu bolo zakladanie JRD. V procese združstevňovania, modernizovania vidieka vymedzila štátna politika žene dôležité miesto a úlohy. *“Výbor žien pri MNV v Čadci prijal Kroměřížskú výzvu a zaviazal sa mobilizovať občanov na predčasné splnenie dodávky mlieka a vajec. Vyzval na súťaž aj všetky výbory žien v okrese. Je to smelý záväzok, lebo doteraz sa im dodávky nepodarilo plniť“* (E. Mertuková, Čadca). Ženám mali zo založených JRD plynúť vymoženosti nového spôsobu života. *“Len družstevná veľkovýroba odbremení ženy od otrockej driny, len družstevná veľkovýroba prinesie dedinskej žene faktickú rovnoprávnosť, kultúrny život a blahobyť.“* Slovenka informovala o stave a úspechoch novozaložených JRD a o aktívnych pracovníčkach, ktoré sa podieľajú na úspechoch, pozitívnymi príkladmi motivovala k ďalším činom. *“Ženy majú zásluhu na tom, že hoci naše družstvo jestvuje už od roku 1950 a že má málo pracovných síl, doteraz sme ešte nepotrebovali žiadnu brigádu. Ani jednu hodinu. Naše ženy vedia zastat každú prácu, aj takú, ktorú inde vykonávajú muži“* (A. Žiaková, Merovce).

Ďalšou požiadavkou, ktorú mala moderná žena splňať, bola vzdelanosť. Postupne sa ženy zúčastňovali doškoloňovacích kurzov, zameraných jednak na konkrétne výrobné sféry, ale aj na výučbu jazykov, varenia, šitia a pod. *“Len kuchárske kurzy už nestačia. Áno už dávno prestali ženu zaujímať len kurzy, kde sa naučí šiť a variť, hoci aj to je potrebné. Dnešný život si vyžaduje, aby sme si rozširovali svoj obzor, aby sme sa zdokonaľovali v*

najširšej spoločensky nutnej práci. Rovnako ako v poľnohospodárstve, tou istou mierou aj v priemysle platí, že ak chcú ženy niečo dosiahnuť, potrebujú kvalifikáciu“ (plenárne zasadanie VČŽ na Slovensku: *Socializmus potrebuje uvedoméle, múdre a odhodlané ženy*). O priebehu kurzov pravidelne referovali správy z regiónov. Neustále výzvy k vyššej aktivite svedčia o malej účasti. *“Chcú sa vyrovnat’ mužom. Vlani sa v Tomášove do Družstevnej školy práce neprihlásila ani jedna žena. Keď však muži skončili prvý ročník s dobrým prospechom, zapáčilo sa to aj ženám a tohto roku navštevuje DDŠP už 38 žien“* (O. Zachar, *Rimavská Sobota*). Uverejňované profily (prototypy) úspešných žien vtedajšej doby sú dôkazmi požadovaných dispozícií žien: *“Mladé – usmievavé dievča, Anka Fakanová sa rozhodla pracovať v stavebníctve. Začínala tak, ako mnoho iných dievčat. Najprv čistila okná, potom miešala maltu a pomaly začínala robiť aj odbornejšiu prácu pri remeselníkoch. No Anke to nestačilo. Túžila po inakšej, lepšej práci a – rozhodla sa pre žeriav. Chodila do kurzu, učila sa... Keď nastupovala prvý raz na žeriav, ostatné dievčatá sa jej aj trocha vysmievali, neverili, že by dokázala pracovať na takom obrovskom stroji. Dnes pracuje Anka na žeriave v prievidskom Priemstave. Posmešky, ktoré ju pred rokmi sprevádzali, vystriedala akási závišť. Áno mnohé dievčatá, keď nakuknú do jej výplatnej listiny – závidia. Prečo? Nuž, mladá žeriavnička zarába mesačne okolo 1500 korún. Teda – je to slušný zárobok. (Pravda ešte nie je neskoro, a keď sa aj ďalšie mladé dievčatá rozhodnú pre stavebníctvo, a získajú kvalifikáciu, môžu zarábať.)“* (A. D. Prievidza).

“Poznám robotníčku z Vlnárskych závodov Merina v Trenčíne. Oblika sa ako hovorievame po sedliacky, alebo ako dievčatá hovoria, neprehodila sa ešte. Volá sa Marína Hricková... keď sa pozriem na našu Marínu a aj mnohé naše dievčatá v závode, vždy mám radosť, lebo mi pripomínajú Sládkovičovú Marínu – slovenskú devu, peknú, pracovitú, túžiacu po vzdelaní. Napokon musím povedať, že mi staršie musíme tieto dievčatá učiť nielen pracovať pri stroji, ale musíme ich viesť aj v živote a pripomínať im, aké je potrebné, aby sa učili a vzdelávali“ (Z. Schoellerová, Trenčín).

Pracovné vyťaženie ženy malo byť v domácnosti vyvážené sieťou štátnych služieb na pomoc pracujúcej žene. O ich stave a úrovni referovali čitatelia z rôznych regiónov. Uvádžali príklady zo zavádzania noviniek vo svojom okolí, navrhovali zlepšenia, kritizovali nedostatky, chýbajúce články služieb (kadernícke služby, kozmetika, strihová služba a šicia služba, mangľovne, práčovne, upratovacie služby, opatrovateľské služby, donášková služba, spoločné uskladňovanie potravín, sťahovacia služba, čistenie topánok na ulici a pod.). *“Kaderničky nevedia poradiť, čo ktorej zákazníkke pristane a spokoja sa preto radšej s jednotným účesom. Kvitne tu sprepitné o hygiene nehovoriť. Keď príde hosť zo zahraničia, je zhrozený. Ved’ tam je samozrejmosťou dostať čistý uterák, po každom použití dezinfikovať hrebene, sieťky, kefky.“* *“O čo skôr, vďaka polotovarom, je večera uvarená! Škoda, preškoda, že predaj polotovarov nie je zavedený aj vo všetkých okresných mestách. Zamestnané ženy by za to boli obchodu povďačné“* (Čo by ženám pomohlo). Všetky podobné vymoženosti mali pomôcť zvládnuť ženám novú úlohu pracujúcej sily a reálne sa plánovalo ich dobudovanie. Ako vzory pri organizovaní slúžili susedné štáty – Maďarsko, Nemecko, Poľsko, Sovietsky zväz (na niektoré druhy služieb, o ktorých sa uvažovalo, si v ďalších desaťročiach čitatelia ani nespomenuli) *“Ženy potrebujú aj upratovaciu službu. Pravidelnú, kvalitnú a lacnú. Taká u nás zatiaľ neexistuje. Aj tu sa môžeme učiť od Budapešťanov... Upratovačka dostáva hodinový plat a pri malom upratovaní ju možno požiadať aj o malé varenie, pranie malej bielizne... Ženy navrhujú aj zriadenie iných služieb. V Rumunsku aj inde je zavedená strihová služba v obchodoch, žiadajú rozšíriť aj hľadanie a mangľovanie bielizne. Bratislavským uliciam chýbajú i čističi topánok a nosiči.“* *“V kapitalistických krajinách je bežná služba stráženia detí. Do rodín príde na telefonické požiadanie spoľahlivá pracovníčka, ktorá za neprítomnosti rodičov –*

aj keď idú do divadla, do kina, alebo odcestujú – varuje deti, alebo opatrí chorého“ (rubrika Pohovorme si o tom: Viac pomáhať pracujúcej žene).

Manželkiným novým snahám mali byť nápomocní muži. Ich zapojenie do pracovných povinností v domácnosti a do starostlivosti o deti sa zdôvodňovalo rovnoprávnosťou oboch pohlaví, ako aj racionalizáciou a efektivitou práce. Moderný manžel mal byť schopný rovnocenne nahradiť manželku počas jej aktivít, školení a pod. *“A aby manželka v pravom zmysle neotupela v každodennom kolese práce a starostí, treba pamätať aj na to, aby raz týždenne mohla ísť do kina alebo divadla, aby sa mohla stretnúť so svojimi známymi. Na tie dve – tri hodiny týždenne naozaj môže manžel ostať doma a dohliadnuť na deti.“* Zamestnanosť ženy mimo rodiny a odbremenenie od domácich prác mala byť prvou fázou emancipácie – rovnoprávnosti pohlaví. O žene v domácnosti sa hovorilo, ale len veľmi okrajovo, hoci počítalo sa aj s touto alternatívou. Rady pre gazdinky a rady do domácnosti sa stali bežnou súčasťou obsahu časopisu, čo poukazuje na fakt, že žena ani v tejto oblasti nemala zaostávať. Pri prácach v domácnosti jej okrem najnovších výtvarných techník – domácich elektrospotrebičov (požičiavanie vysávačov a pod.), malo pomáhať tiež rozvíjanie nových služieb (práčovne, mangľovne, rýchločistiare, rýchlozehlíare, roznáška mlieka, donášková služba, polotovary, školské a závodné jedálne a i.). Funkcia ženy ako manželky sa v článkoch spomína okrajovo, väčšinou v súvislosti so snahou zaviesť nové delenie prác v domácnosti a apelmi na manželov, aby sa snažili vypomáhať manželkám v domácnosti. Problémy rodinného charakteru sa spomínajú v listoch čitateľov. Ich obsah signalizuje konfrontáciu tradičných a nových prvkov v živote rodiny (delenie domácich prác, starostlivosť o deti a pod.). Pri vypočítavaní pracovných a spoločenských úspechov žien sa činnosti v domácnosti a rodine nevenovala pozornosť (v 90. rokoch sa naopak zdôrazňovala rodina ako opora úspešnej ženy). Dôležité boli najmä pracovné výsledky, angažovanosť v oblasti verejných prác, politických organizácií, športu, kultúry.

Materské povinnosti ženy boli do veľkej miery nahradené rozvinutím výchovných inštitúcií pre deti už od 6 mesiacov. Po polroku života dieťaťa matka zvyčajne odchádzala do práce a dieťa v prípade potreby odovzdávala oficiálnemu výchovnému zariadeniu. Podľa vtedajšej legislatívy mala matka zabezpečenú 3-mesačnú platenú materskú dovolenku, ktorú si mohla predĺžiť ešte o ďalšie 3 mesiace (neplatené). V tejto súvislosti sa neuvažovalo o dôležitosti citového puta medzi dieťaťom a matkou. Uprednostňovalo sa pracovné zaradenie ženy pred *materskými povinnosťami*. Budovanie jasiel sa chápalo ako jedna z výhod žien žijúcich v socializme. *“Ešte pred niekoľkými rokmi bola pôrodnosť najväčšia u 27-ročných žien. No dnes najviac rodia 22-ročné ženy. Tým pribúda mladých starých mamičiek a tie prestávajú plniť svoju vžitú funkciu – strážiť svoje vnúčatá. Vždy väčšia a väčšia tarcha sa valí na jasle, škôlky, družiny a iné sociálne ustanovizne“* (Zas je nás viac a stále mohutnieme, správa ŠPK). V listoch čitateľov sa píše o nízkej kapacite, preplnenosti jasiel, ale tiež o nevyhovujúcich podmienkach. Všeobecne sa však budovanie výchovných inštitúcií, vrátane MŠ a jasiel považovalo za výtvarok doby. Ak výchovné inštitúcie nefungovali podľa očakávaní, resp. sa ich prevádzka rozbiehala, bola výchova detí zverená starým rodičom. Tento spôsob riešenia bol zo strany oficiálnych sfér kritizovaný, kvôli zaostalosti výchovných vplyvov. *“No detské jasle, ktoré sú priam nevyhnutné sa nestavajú. Veľa žien sa nemôže po pôrode vrátiť do zamestnania, druhé si najímajú 60-70-ročné babičky. Nielenže babičky stoja veľa peňazí, ale deťom poskytujú spiatočnickú výchovu“* (L. M. Trebišov).

Povinnosti rodičov, najmä matky sa dávali do súvislosti so školskou dochádzkou, s pokrokovou a novou výchovou. Rodičia mali byť dieťaťu vzorom v zodpovednosti, pracovitosti. Inštitúcie mali zaistiť kvalitné vzdelanie a opateru v čase neprítomnosti oboch

rodičov. V časopise nájdeme rubriku venovanú chybám a novým vzorom rodičovskej výchovy. V rubrike *Deti a rodičia*, si čitatelia navzájom odovzdávali vlastné výchovné skúsenosti. Ako nedostatok výchovy sa kritizovalo napríklad "kupovanie" si dieťaťa darčekom, strata autority rodičov, hýčkanie a rozmaznávanie detí, izolácia detí od práce. Na strane rodičov sa s kritikou stretlo pokrytectvo, nezodpovednosť a nevšímavosť. Spomínané neduhy boli kritizované formou poučných príbehov zo života súčasníkov. V článku *Vychovávame deti dobre?* Bolo definovaných niekoľko zásad výchovy: *Daj deťom lásku a vráti sa ti, Po starom sa žiť nedá ani v rodine, Deti sú kvetmi života a pokojom v starobe, Nauč sa popri susedách navštevovať aj školu.* Aktuálnym problémom výchovy bola najmä slabá spolupráca rodiny a školy, návšteva rodičovských združení (išlo o nový druh spolupráce, na ktorý si čitatelia ešte len zvykali, a ktorý sa týkal väčšinou žien). Vzťahy rodičov, zvlášť matky k dieťaťu, boli v článkoch vyzdvihované, avšak materstvo v zmysle kontaktu matky s dieťaťom sa v realite potláčal jej pracovným vyťažením (vyrastala generácia, v 60. rokoch známa tiež ako *deti s kľúčikom na krku*). Materstvo bolo v oficiálnych článkoch a v materiáloch propagujúcich úlohu ženy súčasníčky vyzdvihované ako jej jedinečné poslanie. Ako pojem sa využívalo pri mnohých agitačných heslách. *"Prvým predpokladom šťastia nás i našich detí je mier. Kto by to mohol hlbšie chápať, ako žena matka, ktorá prináša na svet život? Kto vie viac o tom, koľko námahy, obetí, trpezlivosti, koľko úzkostlivých chvíľ treba prežiť, kým sa z úzkostlivého človečička stane mysliaci človek?"* (plenárne zasadanie VČŽ na Slovensku: *Socializmus potrebuje uvedoméle múdre a odhodlané ženy*).

Ako výdobytky socializmu sa zdôrazňovali mnohé výhody spojené s pomocou rodine, s finančnými príspevkami, platenou materskou dovolenkou, bezplatným pôrodom a opaterou v nemocnici, opatrovateľskými službami (medzi návrhy Štátnej populačnej komisie na úpravu legislatívy v roku 1958 patrili napríklad zásady: žena na materskej dovolenke a tehotná žena nemôže byť prepustená zo zamestnania, tehotnú ženu musí zamestnávateľ na lekárske odporúčanie preradiť na vyhovujúcejšiu prácu, nemá jej byť dovolené pracovať v noci a po pracovnej dobe, na žiadosť ženy jej má byť po ukončení materskej dovolenky povolená neplatená dovolenka do 6 mesiacov života dieťaťa, matkám detí do 8 rokov má byť na ich žiadosť poskytnutý deň neplateného voľna na domáce práce, zvýšenie rodinných prídavkov viacdetným rodinám). Rast populácie sa považoval za jeden z pozitívnych znakov rozvoja štátu. Úlohou Štátnej populačnej komisie bolo tiež riešiť otázky vtedajšej rodinnej politiky: podpora viacdetných rodín, zavedenie rodinných prídavkov, podpora slobodných matiek, regulácia interrupcií. V časopise nájdeme uverejnené rozhovory s gynekológmi, lekármi, ktorí sa venovali otázkam legálnych potratov a tlmočili poslanie Štátnej populačnej komisie. *"Komisie musia zostať, aby žena nerozhodovala len sama o sebe, aby sa mala s kým poradiť, aby bola od niekoho podrobená určitej kritike. V tom je veľký výchovný význam k zodpovednosti voči sebe i spoločnosti."* V tejto fáze legalizovania interrupcií sa objavujú výzvy k zodpovednému uvažovaniu o tehotenstve, úplné uvoľnenie prístupu k interrupcii (v 90. rokoch) sa nepripúšťa. *"Úplné uvoľnenie prerušenia tehotnosti znamenalo by pre spoločnosť úplnú anarchiu zdravotnú, aj etickú. Ťažko by sa dali napraviť škody populačné, ale ešte ťažšie by sa dalo zamedziť ďalekosiahlym následkom na zdraví... My lekári sme povolani zdravie naprávať a nie narušovať... Zákon je akýmsi kompromisom komplexu dôvodov za a proti. Dáva ženám možnosti spolurozhodovania o ponechaní tehotnosti. To neznamená, že každá žena musí výhody zákona využiť. O tie, ktoré výhodu zákona nevyužijú sa stará naša spoločnosť neslýchane humánne, ako tomu ešte nikdy nebolo"* (rozhovor s MUDr. Aurelom Hudcovičom o novom zákone o interrupciách). Neustále sa zdôrazňuje dôležitosť regulácie interrupcií, snaha odstrániť tajne konané prerušenia tehotenstva. Apeluje sa na

zodpovednosť matiek, ktoré otehotnejú. Hlavným motívom článkov bolo vyzdvihnutie možností štátu postarať sa o každého občana, teda aj o slobodnú matku a dieťa. V tomto období sa ešte neuvažuje o možnosti, že by sa interrupcia ponechala na voľné rozhodnutie ženy. Štátna populačná komisia mala v kompetencii starostlivosť o tehotné ženy a matky po pôrode, návrhy úprav legislatívy v prospech populačného rastu, evidenciu rastu populácie a pod. *“Vzrast povojnovej pôrodnosti sa v českých krajoch zastavil v r. 1950, u nás v 1953. Rozrastajú sa rodiny, kde viac ako dve deti sú vzácnosťou. Nepekne vzrastá aj potratovosť. Bolo treba pozbierať veľa faktov, kým ŠPK rozhodla predložiť kompetentným miestam návrhy, ktorých uskutočnenie by priaznivo podporilo rast populácie“* (Zas je nás viac a stále mohutnieme). Komisia sledovala populačný rast, vypracúvala úpravy legislatívy na podporu mnohohodných rodín a pod. *“Pretože prínosom pre rast obyvateľstva je až každé 3. dieťa, majú sa podľa návrhu prídavky zvýšiť až na tretie a ďalšie deti“* (Zas je nás viac a stále mohutnieme). V oblasti sexuálneho života sa uverejňuje ešte pomerne málo informácií (ak sa aj nájdú správy, tak len v listoch čitateľov, ktorí žiadajú o radu; používaný slovník je zaobalený, nie konkrétny).

Z obsahu článkov, listov, sťažností a pod. môžeme dedukovať, ako vyzerala starostlivosť žien o svoj zovňajšok, aké boli oficiálne požiadavky na jej osobu. Od ženy sa vyžadoval udržiavaný vzhľad a kultivované vystupovanie. V obsahu nájdeme zmienky na tému kvalitnej módnjej konfekcie, nápaditých účesov, kvalitnej manikúry, pedikúry. Zo sťažností čitateľiek na fádnosť tovaru, nenápaditosť účesov, uniformovanosť strihov šiat môžeme vytušiť prenikanie stereotypnosti do života ženy aj v tejto oblasti. *Na čo sa šomre najviac? O kaderníctvach. Na túto službu naše ženy právom najviac šomrú. Z kaderníctiev vychádzajú ako rodné sestry. Hlavu jednej od druhej nerozoznáte... Z našich kaderníctiev vymizla manikúra. A tú by si za čas, čo by sa jej sušili vlasy veru dala urobiť každá žena. No strácať čas s manikúrou v kozmetike, je jej ľúto“* (rubrika pohovorme si o tom: *Viac pomáhať pracujúcej žene*). Do rubriek pre ženy boli v menšej miere zaradené informácie o módných trendoch (aj svetových) v odievaní, účesoch. Nezabudlo sa pritom upozorniť, že ak ženy nechceli, aby sa manžel obracal v práci za mladšími, mala o seba dbať. Prehnané fíntenie a starostlivosť o zovňajšok sa však zosmiešňovalo ako prežitok minulosti. V správaní mala žena dodržiavať dekór a dôstojnosť. Mala sa naučiť správať ako kultivovaná žena *“Iste ste už počuli o niektorej žene: Pekná je, ale len dovtedy, pokým neotvorí ústa! Potvrdzujem si to, žiaľ, dosť často, keď na moje ušné bubienky narazí švitoreníe, ktoré za 5 minút ukážu rub vonkajšej pestovanosti.“* Redaktorky zámerne upozorňovali na nevhodné správanie a vystupovanie žien na verejnosti, tzv. prežitky minulosti (nedbalosť, ľahostajnosť, klebetenie, škriepivosť), ktoré do socialistických kolektívov nepatrili. Na kritiku sa využívali ironické črty, fejtóny, humorné poviedky, často s moralizátorským podtextom: *“Nuž a za aktivistky potrebujeme ženy skúsené, také, čo neklebetia, čo majú dobrý prístup k ľuďom. Viete, tohto sa práve bojíme – ženy majú sklon ku klebeteniu a to by nebolo dobre práve pri svojpomoci medzi rodinami.“* *“Prečo si niektoré ženy myslia, že rovnoprávnosť s mužmi si treba vysvetľovať v tom zlom zmysle? Prečo sa im chcú ženy vyrovnávať v tých nepeknych vlastnostiach? Mám susedku, ktorá vraj preto, že je zamestnaná, nemá čas ani navariť, ani dieťa opatriť. A ja vidím, že by mala na to dosť času. Ona však radšej hľadá rozptýlenie a zábavu.“* Ako pozitívne príklady slúžili úspešné pracovníčky z jednotlivých regiónov.

Žena 60. rokov

Do pozornosti sa v tomto období dostali nové trendy emancipačného hnutia (vytváranie nových pracovných priestorov pre vzdelané ženy). Hlavným motívom nebolo porovnávanie fyzickej výkonnosti mužov a žien, ale viac sa hovorilo o sebauvedomení o

uvedomení si vlastného postavenia, hodnoty. Tá sa mala prejaviť v schopnosti ženy zastávať funkciu, riadiaci post, zvládať zodpovednosť. Apelovalo sa na väčšiu angažovanosť žien v politike, v riadení, v správe. Začalo sa hovoriť o právach žien, a pod vplyvom zahraničných hnutí sem prenikala filozofia nového postavenia ženy, prehodnotenia doterajšieho používania ich pracovnej sily. Prešlo sa od podnetov “pracovať“ k podnetom “pracovať na svojej úrovni vzdelania, intelektu, schopností“. Ženy nemali byť len vykonávateľom nariadení, mali sa podieľať na návrhoch zmien. “*Naozaj nemáme v úmysle zjednodušovať doterajšiu stranícku a štátnu politiku voči ženám. Chceme však veľmi vážne pripomenúť deformácie, ktoré by sa už nemali opakovať. Možno totiž je, že v záplave súčasných iných naliehavých problémov ostane podiel žien na riadení tohto štátu zanedbateľným problémikom. Doteraz totiž komunistická strana celou svojou politikou udávala tón a líniu, ktorá nasvedčovala tomu, že jej na ženách, teda na polovici týchto dvoch našich národov veľmi nezáleží...*“ (článok *Voláme delegátov mimoriadneho zjazdu KSS a KSČS – Nepatria ženy do politiky?*). Vytvorila sa rubrika “Naše radosti, starosti, problémy“, v ktorej ženy diskutovali o problémoch zamestnanej ženy, rodinného šťastia, spôsobu naplnenia života.

Uverejňovali sa aj vedecké štúdie na témy “moderná žena“, “žena v dnešnej spoločnosti“ a pod., ktorých predmetom bolo prehodnocovanie recentného stavu. “*O skutočnej rovnoprávnosti bude možné hovoriť iba vtedy, ak ženy – najmä tie čo majú deti – pôjdu do zamestnania preto, lebo ich práca v domácnosti neuspokojí. Teda nie preto, lebo ich nútia životné podmienky*“ (H. Herkeľová – rubrika *Listy čitateľov*). Dokonca sa opäť zvažuje alternatíva akceptovať a propagovať ženy v domácnosti, hľadajú sa spôsoby riešenia dvojitého zaťaženia žien. Objavuje sa nové prehodnotenie postavenia ženy a muža v modernom svete, nové rozdelenie úloh, diskusie o tom, či je skutočne zamestnanie naplnením pre každú ženu, uvažuje sa o skrátaní pracovného času pre ženy, alebo alternatíva pracovať na polovičný úväzok. “*Ďalším faktom je poburujúca skutočnosť, že spoločnosť honoruje každú, i tú najbežvyznamnejšiu prácu, okrem zodpovednej a obetavej práce žien na výchove novej generácie. Preto žena uniká mimo rodinného prostredia, aj v čase, keď ju únik nadmieru zaťažuje... Pri rozvíjaní možnosti pracovných príležitostí by som navrhovala vypracovať čo možno najširšiu škálu variantov externého zamestnania žien... pritom by som navrhovala, aby aj deti žien s nepravidelným zamestnaním boli prijímané na potrebný čas do detských zariadení*“ (J. Harajdová, *Košice – ohlas čitateľky v rubrike Naše radosti, starosti, problémy*). Tieto úvahy sa nie vždy stretli u čitateľov s pochopením. Najmä mladšie ročníky žien s vyšším vzdelaním počítali s naplnením pracovných ambícií. V súvislosti s touto témou sa rozvinula diskusia o možnosti zosúladenia materských povinností a povinností v zamestnaní a tiež o vhodnosti niektorých druhov zamestnaní pre ženu.

Najháklivejšou otázkou bola analýza nesplnených úloh predchádzajúceho obdobia, z ktorých (aj vďaka emancipačnému hnutiu) dominovalo neúmerne preťaženie žien. “*Dnes nástojčivo hľadáme nový model socialistickej spoločnosti, pokúsme sa vytvoriť aj nový, ľudskejší model uplatnenia ženy v spoločnosti. Ak totiž vychádzame z definície, že kultúra je úmerná voľnému času, tak nám vychádza, že žena emancipačným procesom je jeho hlavným meradlom, t.j. zamestnanosťou v určitom zmysle poškodená. Nesprávny a neetický prístup k tejto otázke viedol k dnešnému konfliktnému postaveniu ženy a s ňou aj rodiny. Toto postavenie vyvoláva rušné diskusie s väčšinou protichodnými názormi, pričom jedny zaháňajú ženu späť do domácnosti a druhé sa ju snažia zbaviť akejkoľvek ženskosti*“ (J. Harajdová, *Košice – ohlas čitateľky v rubrike Naše radosti, starosti, problémy*). Často sa prezentovalo rozčarovanie nad rozdielom medzi zámermi spred 10 rokov a výsledkami v súčasnosti. Zamestnanosť žien sa stala bežným faktorom, tak ako nezmenený obsah

domácich prác. Novú deľbu práce postupne začali akceptovať aj muži. Evidentné zmeny vo vnímaní novej organizácie práce prebehli najmä u mladšej generácie. Diskutovalo sa o nevhodnosti niektorých fyzicky náročných povolání pre ženy (diskusia sa rozprúdila opätovne aj koncom 80. rokov).

Kritizovaná bola naďalej sféra služieb. *“Niekedy sa mi zdá, ako keby sme zabudli, že zlepšiť doterajšie postavenie žien je možné aj cestou rozširovania služieb. Pravda takých, ktoré by boli cenovo dostupné čo najväčšiemu počtu rodín. Takýchto služieb by malo byť viac, aby sa množstvo doterajšej práce okolo domácnosti urobilo ľahšie. Potom by rodiny mali viac času na deti na oddych“* (J. Straňák – rubrika *Listy čitateľov*). Novým výdobytkom pre uľahčenie pracovného zaťaženia žien bolo zavedenie voľných sobôt. Boli určené na *“...rekreáciu, vzdelávanie, zábavu, fyzický oddych“* (v realite sa však vyvinuli ako deň upratovania a starostlivosti o domácnosť). Toto odľahčenie pracovných povinností sa stretlo s uznaním. Kritické pripomienky sa týkali zle zorganizovaného spustenia mechanizmu *“Štyri voľné soboty v mesiaci, to je veľká vec, ktorú vie oceniť predovšetkým zamestnaná žena. Rekreačia, vzdelávanie – to všetko by bolo možné chápať pod pojmom voľných sobôt, keby sme nemali všetky príčiny nariekať nad nevyhovujúcou obchodnou sieťou... Keď vláda rozhodla o voľných sobotách, dala podmienku, že ich majú zavádzať len tam, kde si na to vytvoria podmienky. V obchode takéto podmienky nie sú dodnes“* (ohlasy čitateľov v diskusii na tému voľných sobôt).

Do popredia sa dostáva otázka fungovania rodiny, rodinnej štruktúry. S pracovným zaradením ženy súviselo množstvo nových skutočností a podnetov na reportáže. Odkrývali sa vzťahy na pracovisku (vzťahy sekretárky a šéfa, manželská nevera a pod.). Do rubriek píšu opustení muži, ktorých ženy opustili kvôli inému mužovi. Riešia sa prvé náznaky uvoľneného sexuálneho správania mládeže, zmeny v sexuálnom správaní žien. Listy o rodinných problémoch sú intímnejšieho, súkromnejšieho charakteru. V tomto období vzniká a propaguje sa sieť psychologických poradní – predmanželských, manželských. Je to obdobie vzniku psychologických konzultácií manželov v rozvodom konaní, slobodných ľudí bez partnera a pod. Časopis reaguje na požiadavky čitateľov a zavádza odborné poradne, uverejňuje prípady z práce psychologických poradní. Pri rozhovoroch s odborníkmi a tiež v listoch čitateľov sa upustilo od moralizovania, pokrytectva (otázky ďalších vzťahov po rozvode, vernosti a nevernosti počas manželstva a pod.). Kvôli aktuálnym otázkam spojeným s citovými problémami a intímnymi vzťahmi sa otvorila rubrika inzercie čitateľov.

Ženy v listoch žiadajú redakciu o radu v oblasti manželských problémov. Príčinou konfliktov je alkoholizmus, despotické správanie mužov, neplatenie výživného, spolužitie so svokrou, otupelosť v kolotoči pracovných a rodinných povinností. Začína sa písať o veľmi citlivých otázkach (napríklad násilie v rodine). *“Manžel je vzorný pracovník, zastáva vedúcu funkciu, jeho prejavy sú pokrokové, k spolupracovníkom slušný, k spolupracovníčkam zdvorilý (ba niekedy viac), teda človek príkladný. Ledva prekročí prah domácnosti zmení tvár: k manželke a deťom je surový a bezohľadný, nestará sa o výchovu, nepomôže v domácnosti. Vykľuje sa z neho egoista a despota, človek zaťažený predsudkami. Ba nehanbí sa fyzicky týrať svoju manželku, vyháňať deti z domu... Obyčajne sa takéto konflikty v rodine ťažko dajú utajiť a v menšej obci o tom vedia všetci... pýtame sa, kde sú susedia, priatelia, národný výbor... Dokedy budeme trpieť, aby v našej spoločnosti chodili ľudia s 2 tvármi“* (reakcia redaktorov na list čitateľky – rubrika *Naše radosti, starosti, problémy, s podtitulom ľudia s tvárou Jánuša*). Problémy začínajú mať hlbší psychologický podtext, existujú náznaky otvorenej debaty o vnútorných rodinných záležitostiach. Poradne pre čitateľov už častejšie vedú psychológovia, sexuológovia. Čitatelia registrujú novú možnosť riešenia manželských kríz v psychologických,

manželských a predmanželských poradniach. O otvorenom charaktere čitateľskej poradne hovorí aj reakcia čitateľa: *“Čítavam často poradne v Slovenke i v iných časopisoch a niekedy sa musím pozastaviť nad tým, že niektoré ženy a muži si vybavujú svoje súkromné spory prostredníctvom novín. Žena sa sťažuje na muža, muž na ženu. Myslím, že sú aj iné spôsoby riešenia rodinných nezhôd a nedorozumení, a nezdá sa mi, že takéto rady by dotýčným pomohli.”*

Ako o pomerne novej skutočnosti sa začalo hovoriť o predmanželských vzťahoch, ktoré sa interpretujú ako dôležité pre vzájomné spoznávanie budúcich manželov a pre harmonické manželstvo. Vzťahy a správanie mladej generácie sa javia ako značne odlišné od správania generácie ich rodičov. Slovenka v tomto smere robila osvetu novému výchovnému prístupu k mládeži. Zaujímavou sa stala tiež rubrika pre mladých *“Klub mladých – Musia rodičia vedieť všetko?”*. Ako naliehavé sa ukázalo zastupovanie rodičovskej výchovy v oblasti predmanželského života, sexuálnej výchovy a pod. Otvorene sa diskutuje o vhodnom partnerovi pre mladé dievčatá. *“Chlapci dnes nemajú radi netýkavky, ale keď je priveľmi agresívna, prestane chlapcov zaujímať... Chlapec je koľkoráz skúsenejší ako dievča. Keď sa niečo prihodí, dievčatá sú na tom horšie ako chlapci... Chlapci sa aktívne prejavujú, kým dievčatá vyčkávajú.”* (beseda s adolescentmi na tému *Vzťahy mladých ľudí*, v rubrike *Klub mladých*). Aj s teenagerkami sa začína rozprávať o ich citových vzťahoch. Sexuálna výchova prestáva byť tabuizovaná, naopak, stáva sa propagovanou a mení sa aj slovník na jej označovanie. Nutnosť sexuálnej výchovy si vyžiadal stav v spoločnosti a uvoľnenie sexuálneho správania najmladšej generácie. Zo strany čitateľov je kritizovaná najmä jej prílišná uvoľnenosť a neviazanosť v intímnom živote. Ohlasy čitateľov na rubriky o sexuálnom správaní sú rôzne *“Myslím si, že mládež učíme príliš skoro sexuálne žiť. Ukladáme ju skoro sami do postele, no zato s ňou čoraz menej hovoríme o úcte k starším, o láske k práci... výsledky vidíme, žiaľ, veľmi často... Naše deti sú zvedavé, všetko rozoberajú, všetko skúšajú, čomu sa naučia. Nedivme sa, že deti nám dnes rodia deti, že je toľko unáhlených manželstiev a rozvodov. Naše babičky sa tiež toľko neučili o sexuálnom živote a rodili sme sa“* (čitateľ AN – reakcia na článok *Umenie nemať nechcené deti*).

“V posledných odstavcoch autor píše o výchove k rodičovstvu. To by bolo dobre. Mali by sme to tak robiť na podklade mravnej výchovy, pretože ak nám ide iba o to, aby z pohlavného styku neboli následky, mladého človeka k zodpovednosti nedovedieme... Pretože láska to nie je len sex, ako to chápe dnešná mládež, ktorá by dokonca nedbala pristáť, aby sa na uliciach zriadili intímne stánky“ (čitateľ P. Ondrejovič, reakcia na článok *Umenie nemať nechcené deti*).

“Mládež nevieme vhodným spôsobom a včas poučiť o sexuálnom živote. Myslíme si, že mladí sú múdrejší ako my, a oni zatiaľ tápajú, robia chyby. Táto nevedomosť spôsobuje najviac predčasných milostných vzťahov, ktoré sa často končievajú tragicky. Je veľa rodičov, ktorí nevedia, alebo nechcú vhodnou formou vysvetliť a poučiť svoje deti aj o týchto intímnych záležitostiach“ (čitateľka EK z Bratislavy, reakcia na článok *Lásku alebo antilásku*).

Spolu so sexuálnou výchovou sa diskutuje aj o plánovanom rodičovstve, materstve. Otvorila sa otázka zladenia materstva a zamestnania. *“Jedným z najzávažnejších problémov v modernej spoločnosti bude hľadanie a vytváranie podmienok, za ktorých by sa podarilo v čo najväčšej miere zladiť biologické poslanie ženy-matky s jej poslaním spoločenským, ktoré má potom dve strany: spoločenskú výchovu detí a spoločenské uplatnenie ženy“* (z článku MUDr. V. Barták, CSc.: *Žena v modernom manželstve*). Ako nová možnosť riešenia problému sa ukázala propagácia antikoncepčných prostriedkov a výchova k plánovanému materstvu *“...v praxi sa stretávame s tým, ako málo ženy vedia o*

antikoncepcii, o jej rôznych metódach, spoľahlivosti, účinnosti. Pritom plánované materstvo je doslovne prvým krokom, ktorý môže začať celý obrodny proces v plnoprávnom uplatnení ženy v súčasnej spoločnosti. Aj s touto výzbrojou antikoncepcie možno veľa urobiť pre poľudštenie ženy a jej oslobodenie od nechceného tehotenstva, od biologických náhod...“ (článok *Žena v modernom manželstve*). Redaktori venovali tejto téme zvýšenú pozornosť. Ministerstvo zdravotníctva a financií vypracovalo projekt zavádzania sexuálnej výchovy do škôl, podporovalo výskumné ústavy pri hľadaní nových ochranných metód; za úlohu si vytýčili propagovať antikoncepciu a sterilizáciu, usporadúvať kurzy pre gynekológov o týchto metódach, gynekológov za antikoncepciu špeciálne odmeňovať, podporovať a rozširovať sortiment antikoncepcie. Ambíciou bolo uchádzať sa o členstvo v medzinárodnej komisii pre plánované rodičovstvo (z článku *Umenie nemať nechcené deti*). Reakcie žien na nové propagované prostriedky, tiež na série článkov v Slovenke, ktoré sa téme venovali boli prevažne pozitívne. Akceptovali túto možnosť ako nový prvok v obraze postavenia ženy. *“Ženám treba dať konečne účinné prostriedky na zábranu tehotenstva. Nech si už konečne povieme, že sme v rovnováhe s mužmi nielen v práci, ale aj po tejto stránke sexuálnej. Aby sme mali len vtedy deti, keď ich samy chceme“* (list čitateľky Ž.M., Nováky).

V súvislosti s témou rodičovstva sa opäť diskutovalo o slobodných matkách a ich postavení v spoločnosti. *“Sú ženy, ktoré z lásky k mužovi alebo deťom sa stali slobodnými matkami, iné uverili sľubom a boli oklamané, sú aj také, ktoré ostali slobodnými matkami z ľahkomyselnosti, nerozvážnosti a nezodpovednosti a chcú celú ťarchu starostlivosti preniesť na štát... výskum ukazuje, že žijú prevažne v horších sociálnych podmienkach... celá ťarcha padá na ne, ak otec zaprie otcovstvo, alebo nechce platiť výživné“* (*O ženách bez manželov a čo je horšie o deťoch bez otcov*). Zdôrazňoval sa význam pracovného kolektívu pre opätovné zaradenie matky do spoločnosti, pomoc štátu pri výchove dieťaťa. Upustilo sa od moralizovania. Zväčša išlo o opísanie výstražného príbehu zo života, prípadne listu čitateľa, ojedinele súdneho procesu (odoprenie materskej starostlivosti). Čitateľské ohlasy na uvedenú tému boli bohaté. V súvislosti so slobodnými matkami sa vyskytol nový fenomén – zámerné opustenie dieťaťa matkou. Podobné prípady zo života vzbudili u verejnosti bohatú diskusiu. Reakcie na nezodpovedné konanie mladých matiek sú odmietavé. Popretie materského pudu čitateľa chápu ako najväčšiu prečinu ženy voči morálke, ako popretie svojej ženskej podstaty. *“Keď už dala život dieťaťu, mala by byť natoľko čestná a riadne sa oň starať. Veď takto pokazila život aj svojej štvorročnej dcérke a na to nemá právo. Žena, ktorá má deti, musí myslieť v prvom rade na ne, až potom na seba“* (čitateľský ohlas z Košíc na článok *Stratená mama*).

“Matka, ktorá sa chcela akýmkoľvek spôsobom zbaviť svojho dieťaťa by sa nemala volať matkou... Nech si takto nekazia šťastie a nešliapu po svojom ženskom ja. Pre pár pekných slov a 5 minút rozkoše musia potom veľa trpieť. Som starý mládenec a verte mi, že od ženy ma odrádza práve takéto správanie žien“ (čitateľský ohlas J. S. z Bratislavy na článok *Stratená mama*).

“Viem, čo musí podstúpiť opustená žena od žien, ale aj od mužov. Viem aj to, že trochu charakterná žena sa snaží vydať nie iba preto, že muža potrebuje, ale aj preto, aby nebola trňom v oku, aby získala znovu prístup do spoločnosti. Žiaľ u nás to takto je. Svoje miesto má láska k deťom, k práci, k partnerovi. Keď niekto tvrdí, že jedno nahradí aj to druhé, chýbajúce, jednoducho klame. Chápeť stratenú mamu, ale s jej konaním nemôžem súhlasiť“ (ohlas čitateľky na článok *Stratená mama*).

Diskusiu u čitateľiek vyvolala úvaha o zmene trvania materskej dovolenky. Objavili sa hlasy čitateľiek za jej predĺženie, ale aj kritika úpravy zákona. *“Ako sa dozvedám z tlače, chystá sa pre budúce matky veľká životná zmena v podobe materskej dovolenky, ktorá sa*

údajne predĺži na rok a pol, ba dokonca až na tri roky... Mám 2 deti no napriek tomu som išla hneď po skončení materskej dovolenky do práce a vďaka tomu sa nám podarilo ušetriť na družstevný byt a zariadenie. Deti opatrovala svokra (nie zadarmo) a lepšie, ako by som to dokázala ja so svojimi skúsenosťami a zodpovednosťou... neviem si predstaviť, že by som sa mala potĺkať po dome a nepracovať práve v čase, keď som bola po promócií a potrebovala som sa na škole ostrieľať... na výchovu dieťaťa do troch rokov stačí babička, alebo svedomitá platená žena. Čím viac je dieťa staršie, tým viac potrebuje pevnú ruku rodiča... Osobitným je problém kvalifikovaných žien, pretože 3-6-ročné prerušenie práce na začiatku praxe musí byť pre ženu zabijakom. Môže stratiť sebavedomie a profesionálnu zručnosť a pokulhávať za mužom“ (čitateľka Sylvia Sekaníková, ohlas na avizované predĺženie materskej dovolenky). Z reakcie čitateľky vidno, ako hlboko bolo v mladej generácii vryté pracovné zaradenie ženy, a tiež odsúvanie hodnoty a významu materstva. List dosvedčuje, že zaužívaný bol model vydaja ženy hneď po ukončení školy a pôrod dieťaťa v 1. roku manželstva. Tiež je zaujímavé všimnúť si náznak konfliktu vzdelania a zvládania domácnosti, resp. rozdelenia povinností vzdelaných žien. Diskusia s touto témou sa rozprúdila v širšom merítke v 70. rokoch (v tomto období sa ešte vôbec neuvažovalo o možnosti, aby materskú dovolenku absolvoval otec). Mnoho argumentov proti predĺženiu materskej dovolenky súviselo s finančným príjmom rodiny. *“Mám 34 rokov a deti. Rada by som sa venovala len ich výchove, na druhej strane by ma mrzelo, že nemôžem finančne prispieť na ne“* (list čitateľky – rubrika V rodine čitateľov). Žena prijala rozdelenie funkcie živiteľa rodiny. Ojedinele sa vyskytujú úvahy o vyššom platovom ohodnotení muža, čo by umožnilo odchod manželky zo zamestnania. Zaujímavé sú názory čitateľov, ktorí upozorňujú na spretrhané rodičovské putá, na konflikty v rodinách, celkovo nepriaznivo naklonenú dobu pre budovanie harmonickej rodiny. *“Ved’ naše deti už vôbec nebudú poznať, čo je domov, od malička sú preč z domu a ten najkrajší čas – nepozná ho dieťa, nepozná ho matka, ostávajú si cudzí. Aspoň ten najútlejší vek by mal mať koreňky v rodičovskom dome... Prepáčte mi, ale keď vidím dnes ten prázdny duševný život našich mladých, je mi ich ľúto“* (Ž. Kubečková – rubrika V rodine čitateľov).

Otázka zamestnanosti žien sa hodnotila nielen v súvislosti s vyrovnávaním a rovnomerným rozložením úloh ženy v rodine a zamestnaní. Otvoril sa zaujímavý problém tzv. “prefeminizovaných“ povolanií. Špeciálne sa diskutovalo o učiteľskom povolaní na vyššom stupni. Hlavným argumentom, pre odsunutie žien učiteliek z týchto postov bol predpoklad, že ženy nedokážu kvalifikovane rozdeliť svoje povinnosti medzi rodinu a prácu, pričom klesá úroveň vyučovacieho procesu a na druhej strane prepracované ženy sa nedokážu plnohodnotne venovať rodine. Článok a celá úvaha na tému “zastaviť prijímanie žien na profesiu promovanej učiteľky a brať ich len do ročníkov 1 – 5“ vyvolal následnú diskusiu medzi čitateľmi *“O. Selecký má pravdu, keď píše, že naše učiteľky sú viac preťažené ako muži. Táto preťaženosť je však dobrovoľná, nikto nemá právo ich k tomu nútiť... Nechápem, prečo mnohé ženy sa tak nerady venujú svojmu najvlastnejšiemu povolaniu – výchove a starostlivosti o deti. Či je to hanba a poníženie pre matku? Potláčanie prirodzeného sa vždy vypomstí, v celej prírode sa matka stará o deti, kým sa nepostavia na vlastné. Ťažko si viem predstaviť aj to, že by starostlivá matka bez ujmy na zdraví mohla byť aj plne výkonnou učiteľkou, kým jej deti náležite nedospejú... Nejde teda o poníženie učiteliek, ale o školu, či to škole osoží. Nezabúdajme, že učiteľská práca je povolanie, nie zamestnanie“* (Adam Abrahám, Levice – ohlas čitateľa).

“Pokles našej školy je jasný – hovorí sa v spomínanej rezolúcii a autor tejto myšlienky pokles zrejme pripisuje ženám. Podľa môjho názoru naše školstvo poškodili ustavičné reformy... A tu by som chcela spomenúť jednu peknú myšlienku M. Rázusa – Niet smutnejších postáv, ako sú tie, čo si pomýlili povolanie a k svojmu nemajú ani schopnosti

ani etického vzťahu – len to sú jedinci a nie všetci a iste nie vždy len ženy“ (M. Uhrínová, učiteľka – ohlas čitateľa).

Žena 70.- 80. rokov

Počiatok tohto obdobia je typický upustením od rozbehnutých polemík o novom videní emancipácie, slobody ženy, o naprávaní nesprávne poňatej rovnoprávnosti. Okruh tém, ktorým sa v časopise venovali, sa obmedzil. Stálym opakovaním, strácali na aktuálnosti. Ku koncu 80. rokoch sa viac začala obracať pozornosť na témy preťažnosti žien, fyzicky náročných ženských prác. Pretrvávali klišéovité kritiky nekvalitných služieb, celý cyklus reportáží sa otvoril okolo služieb obchodu (cyklus reportáží – *Dnes a zajtra za pultom*, humorné fejtóny na tému kaderníckych služieb, reportáže zo zasadaní zásobovacích komisií o nedostatku detského oblečenia a pod.) Kritiky boli tiež kontrolované a udržiavané v rámci štátnou mocou regulovaných noriem. Neprinášali nové spôsoby riešenia.

Koncom 80. rokov sa opäť začali prehodnocovať nechcené výdobytky emancipácie (*poškodenie materinskej a partnerskej úlohy, pokles pôrodnosti, žene treba menej pracovať a mužovi viac zarobiť, ženy pracujú v sektoroch, kde sa menej platí a kde sa vyskytujú horšie podmienky*), feminizácia niektorých odvetví (najmä školstva), konfliktnosť a nepevnosť mladých rodín (zo slovenského prekladu ruského článku *“Priveľa emancipácie*).

Obnovili sa tiež diskusie o predĺžení materskej dovolenky a o novom poňatí a význame materstva pre zdravý vývin dieťaťa. *“Za prvoradé a najdôležitejšie považujeme vytvorenie podmienok pre zdravú a stabilnú rodinu, riešenie problémov a odstránenie príčin dysfunkčných rodín, prinavrátanie pocitu zodpovednosti a radosti z materstva mladým ženám a adekvátne spoločenské, nielen materiálne docenenie tohto ich poslania. K tomu je však potrebný posun v spoločenskom i individuálnom vedomí, preorientácia verejnej mienky. Je tu však apelatívny dôvod – výchova a príprava mladej generácie. Vieme, že základy jej osobnosti kladie rodina, príklad rodičov, ich svetonázor a životný štýl. Považujem to za jednu z existenčných otázok našej spoločnosti i v politicko-ekonomických súvislostiach“* (z rozhovoru so Sylviou Majligovou *“O portréte súčasnej ženy“*). Tiež bol definovaný požadovaný morálny profil súčasníčky *“Súčasná žena by mala byť informovaná, rozhladená, ale nesmie pripustiť, aby sa v nej a okolo nej vytratil cit“* (z rozhovoru so Sylviou Majligovou).

O problémoch žien – súčasníčok sa diskutovalo s predstaviteľmi politického života, umelcami, spisovateľmi, predstaviteľkami Slovenského zväzu žien. Tieto rozhovory boli bilancovaním a tlmočením oficiálnych záverov a uznesení zjazdov politickej strany. Ako záruka pokrokovosti a aktuálnosti sa v 80. rokoch zdôrazňoval súlad oficiálnych názorov a diania so zásadami prestavby. Boli v ostrom kontraste s realitou, v ktorej čitatelia žili. Deklarovanými boli často výdobytky socializmu, ktoré uľahčovali život pracujúcej žene a jej rodine (materské príspevky, detské prídavky, príspevky osirelým, príspevky pre mnohohodetné rodiny). Nasadenie žien v práci sa zobrazovalo cez prizmu BSP, kolektívnych záväzkov; reportáže sa týkali odvetví priemyslu, kde v prevažnej miere pracovali ženy (textilný priemysel, potravinárstvo a pod.). O práci, nadčasoch, pracovných záväzkoch sa hovorilo s nadšením a v optimistických heslách. Prenikanie žien do nových sfér (chápaných ako mužských) mali dokumentovať portréty žien v netypických povolaniach – najmä technického charakteru (matematicky, zlepšovateľky, vynálezkyne a i.). Mal sa tak zároveň dokumentovať technický rozvoj a pokrok.

Žena sa ako osoba stala v článkoch terčom apelov a výziev na množstvo jej poslani a povinností. Vyzývalo sa k plneniu materských povinností, angažovanosti v politickej a verejnej činnosti, plnom pracovnom nasadení. Do jej kompetencie spadalo aj budovanie

harmonickej a funkčnej rodiny, v ktorej mohla vyrastať mladá generácia. Ako vzory súčasníčok boli publikované portréty žien v riadiacich funkciách, vedeckých pracovníčok a pod. – tieto príklady mali nahrádzať motivačné impulzy, ktoré v realite chýbali. *“Moje materské povinnosti sa spájali najprv s vysokoškolským štúdiom, podotýkam bez čerpania materských dovoleniek, bez úľav zo študijných povinností. Z tohto obdobia mám prekrásne spomienky na moje kolegyne a kolegov z fakulty, ako mi pomáhali. Potom nasledoval polovičný úväzok na komárňanskom gymnáziu a aj pochopenie tamojšieho riaditeľa mi pomohlo prejsť cez úskalnia medzi povinnosťami matky 5 detí a ambíciami mladej pedagogičky. Naše dospelé deti si na toto obdobie spomínajú ako na pekné a šťastné. Postupne ako rásťli, mohla som sa čoraz viac venovať pracovisku i povinnostiam mimo neho a záujmom, ako 35-ročná som sa stala podpredsedníčkou ONV. Osobne považujem obdobie okolo 40 za optimálne pre ženy k ich nástupu i na veľmi zodpovedné a riadiace posty. Samozrejme po predchádzajúcich skúsenostiach, za predpokladu, že im nechýba zodpovednosť, samostatnosť v rozhodovaní a ani odvaha ísť do rizika, do konfliktných situácií. Žiaľ, mnohé vzdelané, skúsené a schopné ženy túto možnosť odmietajú.”* Rozhovory boli konštruované podľa štandardného modelu mali obsahovať súhrn všetkých aktuálnych požiadaviek na ženu. Z neustálych apelov na zvyšovanie kvalifikácie a obsadzovanie riadiacich funkcií môžeme tušiť, že ženy sa do tejto oblasti často nedostávali. Nedostatok sebavedomia, vyčerpanosť, nedostatočná pomoc a pochopenie zo strany rodiny sa uvádzali ako najčastejšie zábrany. Pri obsadzovaní funkcií sa preto počítalo so ženami v strednom veku, ktoré už majú odrastené deti, alebo bezdetnými, slobodnými ženami. *“Každá fáza života ženy má iné naplnenie.”* Články sa nezmieňovali o neochote mužov akceptovať ženy v riadiacich funkciách, naopak, oslovení muži, zástupcovia oficiálnej vláducej elity, vysoko vyzdvihovali ženy v týchto pozíciách.

Napätie, ktoré vznikalo medzi úlohami ženy v rodine, najmä ako matky a medzi požiadavkami na jej pracovné zaradenie a angažovanosť sa v článkoch snažili odľahčiť ukázkami spôsobov riešenia – vytváraním modelu modernej aktívnej a všestrannej ženy. *Rozpor medzi rodinou, výchovou detí a materstvom na jednej strane a prácou, vedúcimi hospodárskymi a politickými funkciami na strane druhej, prirodzene existuje. Na oboch stranách je množstvo povinností, a neraz veľmi náročnej práce. Ale zároveň je aj rodina aj zamestnanie od modernej ženy neodmysliteľné. Ved' popri peniazoch, prináša zamestnanie obohacovanie, umožňuje jedincovi nájsť samého seba, umocňuje zmysluplnosť života, jeho sociálne a kultúrne istoty, i začlenenie jednotlivca do spoločnosti, do kolektívu (Aký je životný model pre súčasníčku? – rozhovor s prof. Ing. Jaroslavou Bauerovou, CSc., prodekanou Fakulty riadenia VŠE v Prahe).* V týchto typoch článkov sa neuvažovalo o ženách v domácnosti, ani o práci, zamestnaní, ktoré ženu nenapĺňali. Na strane druhej boli uverejňované články, ktoré priznávali preťaženie a ponúkali riešenie, napríklad skrátením pracovného času žien. (*Materstvo, či zamestnanie, ak zamestnanie, aké?* model bol preberaný zo susedných krajín, najmä Maďarska, kde v roku 1988 navrhli zákon o skrátení pracovného času na 6 a menej hodín pre matky detí do 10 rokov. Zákon mal byť prerokovávaný v roku 1990).

Začalo sa propagovať materstvo ako nezastupiteľné poslanie ženy, hoci nie patrične docenené. Najmä mladá generácia bola kritizovaná za benevolentný vzťah k rodine a potomstvu, narastal počet dysfunkčných rodín a pod. Koncom 80. rokov sa objavovali čoraz častejšie hlasy za predĺženie materskej dovolenky, zdôrazňoval sa čo najdlhší fyzický kontakt matky a dojčaťa, otvoril sa priestor pre lekárov, ktorí uprednostňovali dlhodobé dojčenie, pobyt dieťaťa pri matke už od narodenia. Materstvo bolo podporované oficiálnymi štátnymi príspevkami. Predĺžila sa doba materskej dovolenky, čo vzbudilo diskusiu u čitateľiek – neboli to vždy priaznivé ohlasy, ženy chceli, aby si mohli ľubovoľne

podľa potreby vybrať dlhšiu dovolenku, aby nevynechali nič z práce, aby rozbehli svoju kariéru, dlhodobú materskú dovolenku chápali ako nevýhodu pri štarte kariéry. V tomto období sa už začínal meniť postoj k materskému putu, citovému vzťahu k dieťaťu. V pôrodniciach sa napríklad prestali brať deti od matiek (experimentálne pôrodnice). Články manifestovali výhody socializmu pre matky na príkladoch zo zahraničia, kde nebolo o matky dobre postarané (nepriznávali sa vtedajšie výdobytky pôrodnictva a pod.).

Ako oficiálny termín sa ujal pojem "druhá smena", pod ktorým sa rozumelo vyťaženie ženy v prácach pre domácnosť. Riešenie napätí dvoch základných sfér, v ktorých sa žena vyskytovala, sa prezentovalo v časovom rozdelení jej života do etáp s rôznym obsahovým naplnením. Vyskytovala sa snaha rehabilitovať rodinu, ktorá vplyvom predchádzajúcich podmienok začínala byť v mnohých svojich základných funkciách nedostatočná. *"Ak sme sa v minulosti stretli s podceňovaním rodiny, išlo o nedorozumenie. Túto svojbytnú bunku nemožno nahradiť ničím. Jej renesancia musí byť trvalá. To však neznamená, že by žena mala obetovať celý svoj život rodine. Pri dobrej organizácii rodinného života, pri demokratických priateľských partnerských vzťahoch možno zvládnuť veľa práce, dobre vychovávať deti a dobre plniť svoje povolanie. Ved' to robia milióny našich žien. Myslím, že by mala každá žena dobre zvažovať, čo v ktorej etape jej života i života rodiny bude prvoradé. Ináč povedané, bránila by som sa modelu, kde by som bola úspešnou hospodárskou pracovníčkou, ale moje deti by boli na celý život poznamenané nedostatkom môjho času a môjho záujmu. Nechcem, aby tieto slová vyzneli ako varovanie pre všetky matky – neberte funkciu, kým nie sú deti veľké"* (z rozhovoru s J. Bauerovou – prodekanou Fakulty riadenia VŠE v Prahe).

Rozbehnutie výskumného projektu o preťažnosti žien a fyzickej náročnosti ženskej práce v poľnohospodárstve, svedčí o poznaní (a akceptovaní) tohto faktu. Výsledky boli v časopise publikované v článku *O Herkuloch v ženských sukniach*. *"Práca s bremenami figuruje na 3. mieste, predbehli ju fyzická námaha a zdravotné ohrozenie, na štvrtom mieste hygienické podmienky... Zhruba polovica žien vykonáva fyzicky nevyhovujúce práce. Napriek tomu – rizikové pracoviská stále narastajú, lebo sa stále sprísňujú kritériá hygienickej služby..."* Ženám tento druh práce vyhovoval, alebo bol prejavom zvyku.

Pri úvahách o zmene pracovného nasadenia žien sa začalo uvažovať o rozdielnosti pohlaví. Prehodnocovalo sa zaťaženie a postavenie žien, ich zaradenie do pracovného procesu. *"Keď pred časom žena vstúpila do sveta práce, ocitla sa vo svete, ktorý muži vymodelovali podľa svojich potrieb. Žena sa vlastne prispôsobila modelu, ktorý vyhovuje mužom. Ukázalo sa, že tento model žene nevyhovuje, a tak odborníci navrhujú vypracovať diferencovaný model práce pre ženu, ktorý bude zohľadňovať špecifiká jej životných cyklov v spoločenskom procese. Svet práce je svetom pohlaví a ženy v ňom majú s ohľadom na materstvo veľa úľav a zákazov, ktoré vlastne tvoria ich model. Vynútila si ho predovšetkým odlišná biologicko-fyzická podstata ženy, materská funkcia vo svojej kultúrnej šírke ako špecifické poslanie ženy, psychická citlivosť"* (z rozhovoru s J. Bauerovou – prodekanou Fakulty riadenia VŠE v Prahe). Ojedinele sa objavili články (prevzaté zo zahraničnej tlače – napríklad z časopisu *Cosmopolitan*), ktoré sa zamýšľali nad znakmi rozdielnosti muža a ženy. (Ide o typ komerčnejšieho ladenia témy o rôznosti pohlaví, ktoré sa presadilo v 90. rokoch.) *"Ach tá láska 80. rokov! Muži, ktorí plačú. Ženy, ktoré sa presadzujú. Delba práce v domácnosti. Dve úspešné kariéry. Dve naplnené kariéry, je to skutočne tak?"* (podtitul a obsah článku *Feministky alebo partnerky?*).

Prehodnocoval sa význam a smerovanie emancipačných snáh žien. Pojem feministka, emancipácia začína získavať hanlivý, posmešný charakter, ako to vyplýva z titulkov, fejtónov *"Chlapi, emancipácie sa nedočkáte"* a pod. *"Mnohí sú názoru, že všetko zapríčinila ženská emancipácia, ktorá zašla príďaleko, že ženu treba vrátiť rodine ako*

ochrankyňu rodinného krbu“ (z prekladu ruského článku *Priveľa emancipácie*). *“Slovo emancipácia nemám rada. Svoj obrovský význam mala v 19. storočí a znamenala niečo iné ako dnes. Vstúpili sme do pracovného procesu a naplnili sme to, za čo ženy kedysi bojovali. Inou vecou je to, že pracovný proces ženu pohltil natoľko, že takmer na nič nemá čas. A či zabíjame lásku takýmto prístupom?”* (z rozhovoru so sexuologičkou I. Šipovou *“Lásku nemožno kúpiť, sexualitu áno“*).

V ohlasoch čitateľov i v radách psychológov sa začali intenzívnejšie objavovať problémy osamelých a slobodných matiek, ktoré popri rozvedených matkách najčastejšie vytvárali neúplné rodiny. Príčiny tohto stavu boli diferencované: listy a inzeráty poukazovali na krátkodobé predmanželské vzťahy, náhodnosť otehotnenia, sobášne kvôli otehotneniu partnerky, či dokonca len *“priezvisku“* dieťaťa a pod. Nerozvážny prístup k materstvu a manželstvu sa stal výsostne aktuálnou témou. Príkladmi zo života oklamanych, opustených žien, či rozvrátených rodín sa autori snažili zdôrazniť základné chyby, vyslať varovné signály. V inzerátoch sa dôvody rozchodu formulovali ako *“...krátko po svadbe začal piť... manžel sa po svadbe ukázal ako...“*, sklony budúceho manžela nedokázali mladé ženy vypozerovať pred svadbou. Povrchný prístup k spoznaniu partnera sa odrazil v náraste počtu slobodných matiek. Ich správanie viedlo k založeniu niektorých inštitúcií (napríklad zriadenie inštitútu na vyhľadávanie otcov – cudzincov v zahraničí). V názoroch redaktorov i čitateľov sa ako príčina stavu uvádzala nerozvážnosť, naivita, nevedomosť mladých žien, ich slabý vzťah k rodine. Zo strany čitateľov, najmä mužov bola v oblasti sexuálneho správania žien kritizovaná ľahkovážnosť a čoraz častejšia prístupnosť a povolenosť (články *Lásku nemožno zabiť, sexualitu áno* s podtitulom *Stratili naše dievčatá cudnosť?*, *Erotika v rukách ženy, Ako sa z muža stane sukničkář, Málo lások, ale dlhých, čo sa v mladosti naučíš, v starobe akoby si našiel*).

Otvorila sa otázka interrupcií, ktoré vykazovali narastajúcu frekvenciu (nastala doba, ktorú si lekári z 50 rokov nevedeli predstaviť); témami článkov bola osveta a vzdelávanie v oblasti ochrany pred tehotenstvom. *“Aj interrupcie, nie sú východiskom z núdze, ich počet u dievčat do 18 rokov stúpa. Dievčatá si nevedomujú, že môže viesť až k neplodnosti... svoje dlhy vo výchove majú rodičia i zdravotníci.“* (z článku *Už som predsa dospelá* s podtitulom *Nová choroba džínsitída... mama som v tom... o interrupcii a jej následkoch*). Pomocnou rukou pre slobodné matky mala byť rodina, kolektív pracovníkov a štát. Možné riešenie sa hľadalo vo výchove k plánovanému rodičovstvu a rozširovaní znalostí o antikoncepcii. Riešenie uvedenej situácie chcel štát riešiť zvýhodnenými príspevkami pre slobodné matky, zvýhodnenou legislatívou.

Zaujímavé je sledovať nárast článkov, ktoré sa zaoberali analýzami vzťahov v rodine, riešením rodinných kríz, analýzou príčin dysfunkčných rodín. Signalizovali alarmujúci nárast rozvrátených rodín, improvizovaných rodinných štruktúr. Čitatelia kritizovali fakt duchovnej prázdnoty, uponáhľanosti doby, citovej vyprahnutosti, dôvody nepriaznivých skutočností sa hľadali v slabých rodičovských vzťahoch. K rozpadom manželstva čoraz častejšie prichádzalo aj vinou žien (alkoholizmus, opustenie rodiny, nevera, *“krkavčia mať“* – ktorá pohodila, alebo opustila dieťa, nespôsobilosť vychovávať deti). Nárast podobných prípadov bol v porovnaní s minulosťou novinkou. Neschopnosť matky vychovávať vlastné deti, sa chápala ako popieranie prirodzeného poslania ženy. *“Prestáva byť verejným tajomstvom, že ženy sa vyrovnávajú mužom, alebo ich aj predstihujú nielen v kvalifikácii, ale v alkoholizme, nezodpovednosti, hrubosti, sexuálnej ľahkomyselnosti, krutosti. Ako viditeľne sú označované tie, ktoré natoľko prestali byť matkami, že im súd po rozvoze nemôže zveriť deti.“* (z článku *Kapitáni strokotaných lodí* s podtitulom *Ženy, ktoré zabudli byť matkami, ...trosky života, ...keď sa stáva matkou otec*). V tomto smere alarmujúci stav sa odrazil aj v inzertnej rubrike *Dotyky*, kde čoraz častejšie

písali osamelí otcovia s deťmi (tieto prípady boli spolu s inzerátmi opustených žien v inzertnej rubrike uprednostňované). Od spomínaných prípadov, kedy bolo správanie matky dôvodom rozpadu rodiny, treba odlišiť stav, kedy sa práve žena odhodlala k prvému kroku v nevyhovujúcom manželstve a požiadala o rozvod. *“Ženy sú asi v 60 % navrhovateľmi rozvodového konania, teda navonok sú to muži, ktorých ženy opúšťajú. V skutočnosti ženy iba legalizujú pred zákonom rozpadnutý vzťah. Lenže koľko percent si rozvodom polepší?”* (z článku *Kapitáni strokotaných lodí* s podtitulom *Ženy, ktoré zabudli byť matkami, ...trosky života, ...keď sa stáva matkou otec*). V tomto období môžeme hovoriť o enormnom narastaní rozvodových konaní. Naplno sa využívala možnosť riešenia manželských kríz rozchodom (táto téma pretrváva aj v 90. rokoch). Napriek neustálemu propagovaniu významu fungujúcej rodiny pre spoločnosť, pre harmonický život jej príslušníkov a výchovu potomstva, bola v realite práve rodina tým najohrozenejším článkom. Reakciou na tento druh problémov bolo narastanie počtu manželských a predmanželských poradní, psychologických poradní. V časopise bol psychológom vyhradený veľký priestor, podobne ako aj právnikom, ktorí radili, ako postupovať v prípade rozvodu a pod. Reakciou Slovenky na nárast výskytu neúplných a dysfunkčných rodín bolo zriadenie rubriky *Dotyky*, ktorá sa postupne stala čitateľsky najsledovanejšou (z nej sa potom vyvinuli rubriky *“Po stopách listu, telefonátu”*).

Rubriky venované psychológom a psychologickým poradiam sa stali početnou súčasťou každého vydania. V cykloch článkov *“Aká si súčasná rodina ?”*, *“Mladá rodina na rázcestí”* a pod., ktoré sa zaoberali stavom a najrozšírenejšími problémami súčasných rodín, sa autori na príkladoch snažili ukázať možné spôsoby riešenia a tiež popísať fungujúci model.

V časopise nájdeme články venované ľuďom žijúcim bez trvalejšieho partnerského vzťahu, tzv. singlom. Často sa v nich hľadá dôvod a príčiny osamelosti, nenadviazania partnerského vzťahu. Takéto články napomáhajú meniť mienku a názor verejnosti. Pre ľudí s podobným osudom sa začali usporadúvať kolektívne terapie. *“Dnešnému dievčaťu do 30 ani na um nepríde, že je starou dievkou. Dobrovoľné rozhodnutie nevydať sa týka sa menšieho percenta žien. Najčastejšie eroticky chladných, ktoré pokladajú muža za príťaž. Podľa výskumu 20-30 % nevydatých žien trpí citovým strádaním najmä preto, že sa im život nenaplnil v materstve. Ženská psychika je v tomto odlišná od mužskej. Žena sa potrebuje o niekoho starať. Ženskej psychiky sa nepriaznivo dotýka aj to, keď nežije plným sexuálnym životom. Takéto ženy bývajú menej vyrovnané, depresívne a neurotické”* (článok *Kód k starodievocstvu*). O žene vo veku 35 rokov sa uvažovalo ako o matke už odrastených detí, ktorá má už len dohliadať na vývin svojich detí, začať sa venovať sebe, svojej kariére a záľubám, keďže najväčšie problémy má už za sebou (predpokladalo sa, že prvorodičky boli zväčša vo veku 19 rokov, často aj mladšie). Tu nastal oproti minulosti obrat vo vnímaní vekovej hranice zaradenia. Napriek deklarovanej intenzite pracovnej zaangažovanosti, zaneprázdnenosti a nasadeniu slobodných žien, tieto sa vyjadrovali aj o potrebe rodinného života, ako o zmysle a naplnení (v 50. rokoch sa o potrebe rodiny nezmieňovali, v 90. rokoch napriek profesijným úspechom žena kladie rodinu na 1. miesto). Ženy inzerátmi hľadali aj partnerov s deťmi, ktorým by nahradili matku. *“Som 31-ročná, VŠ vzdelaná a práci sa dávam celá. Napriek tomu sa občas vo mne zachveje čosi ako závisť k tým, ktorí majú problémy s prváčikom, ktorý sa učí množiny. O sebe chcem rozhodnúť sama.”*

Články a listy čitateľov vypovedali o minime času, ktorý spolu rodina trávila a o pracovnej zaťažovanosti rodičov aj starých rodičov. Ekonomický stav rodiny a nutnosť pracovného nasadenia oboch rodičov, vo väčšine prípadov rodín znamenal odovzdanie dominantného vplyvu nad deťmi inštitúciám. Rodiny riešili problémy s opaterou detí aj

inzerátmi, hľadaním staršej ženy – opatrovateľky. Žiadali ich o prísťahovanie k sebe, aby deťom nahradili babičku, aby vypomohli s prácou v domácnosti a zároveň aby našli nový domov. Vznikol efekt, pri ktorom sa mladá rodina snažila adoptovať starého rodiča (v 90. rokoch bola konkrétne žiadaná opatrovateľka). Podobne riešili svoj problém aj ženy, ktoré odišli od manželov. Spoločnosť odchod ženy od manžela akceptovala, najmä v prípade, ak bol alkoholik a týral ju alebo deti. Takéto ženy hľadali ubytovanie u inej osamelej ženy, prípadne staršieho páru. Bol to vzťah obojstranne výhodný. Nahrádzal ochranu a na strane druhej i opateru (v 90. rokoch vznikli i charitatívne domy). Uvedený model vykazoval vo veľkej väčšine prípadov konštantné črty.

Je dôležité upozorniť na zvyšujúcu sa vzdelanosť žien. Z obsahu analyzovaných článkov sa zdá, že generácia 35-ročných žien bola v 70. rokoch poslednou, ktorá ešte zodpovedala tradičnému poňatiu rodinnej štruktúry (pod pojmom netrardičná sa vtedy chápalo vyššie vzdelanie ženy ako mal jej partner, preto zastávala predovšetkým domáce práce). Vzdelanie sa chápalo ako ďalší predpoklad osamostatňovania sa ženy (neuvažovalo sa o ženách, ktoré chcú zostať v domácnosti). Zaujímavou bola diskusia na tému „*vysokoškolačky stále v puberte*“, kde sa hodnotila schopnosť žien s vyšším vzdelaním postarať sa o domácnosť. Diskusia vyústila do hľadania odpovede, kedy a či sa majú dievčatá vzdelávať v oblasti vedenia domácnosti, aký je vzor matky, ako trávia čas a či majú šancu naučiť sa vysokoškolačky starať o organizáciu domácnosti.

Žena 90. rokov

V tomto období v časopise už veľmi slabo odhadneme reakcie všetkých vekových skupín čitateľov. Dominantnou vrstvou čitateľov je staršia generácia. Obsahové ladenie časopisu sa však snaží Slovenka robiť tak, aby zaujala aj mladšiu generáciu.

Články majú oproti minulosti komerčnejší charakter. Bežným zdrojom článkov sa stala zahraničná tlač. Ide najmä o články o novom ponímaní partnerského vzťahu, postavení ženy v partnerskom a manželskom zväzku, jej psychických dispozícií a špecifik, budovania kariéry. „*Žena už nepotrebuje, aby jej muž pomohol prežiť a poskytol jej ochranu, dnes uňho hľadá citové zázemie a oporu... Z mužovho hľadiska je obrovský rozdiel medzi ženou, ktorá na ňom visí a ženou, ktorá ho potrebuje*“ (z recenzie knihy „*Muži sú z Marsu, ženy z Venuše*“). Hlavným motívom zobrazovania a vnímania ženy, je manifestovanie „*inakosti*“, „*rôznosti*“ ženy oproti mužovi. Ide o nové poňatie ženy, jej vlastností, myslenia, správania. Zdôrazňuje sa schopnosť iného videnia, exkluzívne vlastnosti ženy, ktorými muži nedisponujú. Upustilo sa od snahy vyrovnávať sa mužovi vo všetkých sférach života. Základným motívom je pochopiť svoje ženské vlastnosti, a prijať ich ako výhodu svojho pohlavia, pociťovať hrdosť na svoje ženské prednosti. K zdôrazňovaným vlastnostiam, ktoré môže žena využívať patrí intuícia, komunikatívnosť, predvídavosť, schopnosť vykonávať viac povinností naraz, schopnosť zvládať vysoké napätie. Je disponovaná na mnohé povolania oveľa lepšie ako muž, čo by mali prosperujúce spoločnosti akceptovať a využívať.

Charakteristickým znakom časopisu tohto obdobia je zvýšená pozornosť venovaná starostlivosti žien o *svoj zovňajšok*. (V tomto desaťročí sa často hovorí o kulte krásy, krásnych ľudí – môže o tom svedčiť napríklad aj množstvo súťaží krásy pre všetky generácie žien – vrátane najstaršej generácie. Mottom súťaže Lady 1999 bolo: *Ženy sú ako víno*.) K požadovaným záľubám modernej ženy mala patriť starostlivosť o fyzické zdravie a svoju psychickú pohodu. Novinky v oblasti „starostlivosti o seba“ boli často inšpirované mimoeurópskymi, najmä východnými kultúrami, výdobytkami lekárskej vedy a pod. Články počítali s pracovným zaťažením ženy (miestami azda aj zámerne pomáhali vytvárať obľúbený vzor tzv. naplno vyťaženej ženy), učili ju odbúravať stres, vedieť

relaxovať, aktívne oddychovať, vytvoriť okolo seba priaznivú atmosféru. Starostlivosť o zovňajšok, propagovanie kozmetických výrobkov, reklám a rád ako sa starať o svoje telo sa stali hlavnými témami článkov. Radia ženy, ako bojovať so svojim vekom, ako sa vyrovnáť mladším. Sú určené na posilnenie ženského sebavedomia. Celé série článkov sa venujú zdravému štýlu života ženy, cvičeniu, relaxovaniu, radám ako cvičiť v posilňovni, ako si vybrať správny šport a pod. Do pravidelných rubriík boli zoraďované recepty na očistné kúry organizmu, relaxačné a meditačné cvičenia. Z informácií v článkoch môžeme dedukovať predstavu súčasného ideálu oddychového dňa (sauna, masáž, kozmetika, relaxačná hudba). Hitom sa stali pobyty v horách, relaxačné, odtučňovacie kurzy v horách, návštevy vyzážitických štúdií (tieto pobyty sa stali najatraktívnejšími cenami v čitateľských súťažiach). V oblasti služieb a obchodu sú problémom vysoké ceny, novodobí podnikatelia – podvodníci, a skúsenosti čitateľov s nimi. Kritizuje sa ich arogantnosť, neserióznosť. Novou oblasťou v práci časopisu je naučiť čitateľov reklamovať tovar, rozoznať nekvalitný tovar a nečestného podnikateľa. Prejavila sa snaha vytvoriť nový druh uvedomelého spotrebiteľa, pomôcť mu zorientovať sa v množstvách druhov tovaru v spleti poskytovaných služieb. (Množstvo reklám a súťaží pre spotrebiteľov dáva tušiť snahu presadiť ideál konzumného spôsobu života aj v slovenskom prostredí.)

Slovenka svojim čitateľkám predstavovala aktuálne knižné novinky. Z doporučovanej a predstavovanej knižnej produkcie ženských autoriek im boli odporúčané knihy Daniel Stealovej (ľahké ženské romány s jednoduchou zápletkou a špecifickým, strastiplným životným príbehom súčasnej ženskej hrdinky). Tiež knihy, ktoré propagovali heslá "byť ženou je krásne". Skloňovanými sa v súvislosti s prácou stali slová – úspešná, vyťažená, atraktívna, sebavedomá. S obľubou sú uverejňované časti z populárno-náučných publikácií zameraných na pozdvihnutie sebavedomia, rád ako sa adekvátne správať pri rôznych pracovných a spoločenských príležitostiach, pracovných pohovoroch a pod.

V časopise venovali priestor zaujímavostiam zo života slávnych. Jednotlivé celky zaujímavostí sa venovali rodičovstvu hercov a herečiek. Čoraz častejšie sa začali uverejňovať fotky z obdobia tehotenstva slávnych herečiek, z obdobia tesne po narodení dieťaťa. S novorodencami pózovali aj ich otcovia. (*Materstvo na prvej priečke, O materstve kuriózne i vážne, Oteckovia sa idú zbláznit*). Fotografie otcov s novorodencami sa stali symbolom rozsiahlej vlny nielen odborných diskusií, ktorá v 90. rokoch spôsobila revolúciu vo vnímaní funkcie otca pri vývoji dieťaťa. Opakovane sa potvrdzoval význam role otca nielen od obdobia útleho detstva potomka, ale aj počas jeho prenatálneho obdobia, a tiež dôležitosť participácie partnera na priebehu a zvládaní tehotenstva partnerky (*Nežná revolúcia otcov*). Slovenka si aj v našom prostredí vytypovala niekoľko párov, ktoré dieťa čakali a pozorovala správanie, prežívanie tehotenstva oboch rodičov až po pôrod (aj s účasťou otca). Tehotenstvo prestalo byť tabuizovaným obdobím, a nielen pre fotografov. Nemalo sa chápať ako "choroba", počas ktorej žena stráca svoju príťažlivosť. Budúce matky mali dbať o svoju fyzickú a psychickú kondíciu a pohodu, mali dbať aj v tomto období o svoju príťažlivosť, nemali sa vyhýbať sexuálnemu životu a mali pripravovať partnera na otcovstvo. Vzorom opäť boli slávne herečky. Tzv. holywoodske maniere sa začali verejnosťou postupne akceptovať (dobrovoľné, zámerné rozhodnutie herečky zatajiť otca, vychovávať dieťa sama). Materstvo predkladali ako najkrajšie obdobie v živote, ako výsadnú možnosť ženy. (Dôležité je pripomenúť, že štýl života, názory slávnych sa stali do istej miery mienkotvorné. Napríklad v prípade otehotnenia teenegerských hviezd zo skupiny Spice girls, sa psychológovia obávali, že ich obdivovateľky sa v masovom počte nechajú inšpirovať ich vzorom.)

Istý vplyv zahraničných populárnych osobností môžeme priznať aj pri jave odkladania materstva do tzv. "starodievočského veku". Moderným a in sa stalo odsunúť

narodenie dieťaťa do staršieho veku, kedy bude mladý pár, alebo samotná žena sebestačná (*Prvorodičky v starodievočkom veku*). Posunutie veku narodenia prvého dieťaťa zaznamenali aj prieskumy slovenskej populácie, výsledky ktorého Slovenke poskytlo Medzinárodné stredisko pre štúdium rodiny (aj keď v našom prípade ide o dôsledok prepojenia viacerých faktorov, ako len mediálnych vzorov, ekonomických podmienok a pod.).

Vek modernej matky je vyšší oproti minulosti. Materstvo po 30 rokoch života sa prestalo chápať ako výnimočné. Moderná spoločnosť má umožniť žene dobrovoľné rozhodnutie, venovať sa kariére, regulovať čas narodenia dieťaťa. V súvislosti s narodením dieťaťa sa zdôrazňovala psychická, fyzická, ale aj sociálna pripravenosť páru na starostlivosť o potomka. Rozvinula sa diskusia o otázkach materstva, o nových výsledkoch bádania psychológov z obdobia útleho detstva a zvládania rodičovských rolí. Pre rodičovstvo mali byť obaja partneri citovo a psychicky zrelí, sociálne sebestační. Za základ zdravého vývoja dieťaťa, fungovania mladej rodiny sa považovalo uvedomené prežívanie materstva a aj otcovstva už od novorodeneckého veku dieťaťa, silné citové puto rodičov a dieťaťa. (*Bozkávajte svoje deti, Dojčiť je krásne, Užite si svoje dieťa*). Dôraz sa začal klásť na citové puto rodičov a dieťaťa už počas jeho vnútro maternicového vývoja (komunikácia oboch rodičov s dieťaťom, zafixovanie hlasov rodičov, príjemnej hudby do podvedomia dieťaťa).

S celkovo priaznivým ohlasom sa stretlo predĺženie materskej dovolenky na tri roky (inštitúcia jasiel takmer vymizla – začiatkom 90. rokov existovali pri fungujúcich priemyselných podnikoch, neskôr prestali byť pravidlom i tam). Matky využívali dĺžku materskej dovolenky v plnej miere, či už z presvedčenia o dôležitosti materského puta, ale aj z dôvodu, že matka s malým dieťaťom si v tomto období veľmi ťažko našla prácu. Rodiny svoju finančnú situáciu riešili viacerými alternatívami. Spomedzi viacerých (najímanie opatrovatelky v čase nástupu matky do zamestnania, ojedinelá možnosť práce na polovičný úväzok, práca pre matky na doma, využívanie existujúcich jasiel a pod.) sa objavili prvé informácie o otcoch na materskej dovolenke. Rodina si týmto spôsobom vyriešila finančnú situáciu rodiny, v prípade ak pracovné zaradenie manželky bolo pre rodinu zaujímavejšie.

Spočiatku sporadicky, neskôr čoraz častejšie sa objavujú články o riešení bezdetnosti manželov umelým oplodnením. Existencia tzv. detí zo skúmavky je doložená už aj na Slovensku (tento lekársky zákrok sa s veľkou úspešnosťou vykonával v Košiciach). Ako exkluzívne informácie zo zahraničia sú zverejňované donosenie dieťaťa otcom, prevádzkovanie služieb spermobanky. V súvislosti s tehotenstvom – zrodom života a lekárskou etikou pri zásahoch do ľudského organizmu sa opäť diskutuje o interrupciách. Lekárska veda sa tu dostáva do konfliktu s cirkevnými predpismi. Diskusie sa vedú okolo témy uznania ľudského plodu, zárodka ako žijúceho jedinca a interrupcie ako spôsobu likvidácie existujúceho života (*reportáž o odhalení pamätníka nenarodeným deťom pri Modrom kostolíku*).

V oblasti sexuálnej výchovy, nielen žien a nielen mládeže sa pokladá za bežné používanie antikoncepcie. Sú zverejňované výsledky pokroku lekárskej vedy pri vývoji antikoncepcie, hormonálnej antikoncepcie, ale aj plodnosti, potencie a pod. Spôsoby antikoncepcie predstavované ako bežná súčasť života ženy, a to nielen vďaka plánovanému rodičovstvu, ale aj kvôli riziku ochorenia AIDS. (*Bežné antikoncepčné metódy poznajú takmer všetky ženy, menej známy je pesar (pozná ho 56 % žien). Kým v roku 1990 bolo len 9 % žien presvedčených o spoľahlivosti hormonálnej antikoncepcie, dnes jej verí 40 % žien. Za najspoľahlivejšiu metódu považuje 82 % opýtaných sterilizáciu. Výsledky výskumu agentúry FOCUS, na vzorke 10154 žien, vo veku 15-44 v článku Každá*

žena si môže vybrať.) Oproti minulosti, nie sú hlavnou témou slobodné matky, skôr mladé manželské páry a ich plánované rodičovstvo, zamestnanie, kariéra (ako odraz propagovanie šťastného manželstva môžeme uviesť súťaž o najsympatickejší fašiangový manželský pár).

V oblasti vzťahov mladých dominovali články na tému ako si nájsť toho pravého, ako spoznať jeho chyby a pod. Išlo o články, ktoré počítali s fázou dlhodobého spoznávanie sa mladých pred uzavretím manželstva. Boli určené dievčatám, aj ich matkám a mali za cieľ vyrovnáť a korigovať názorové rozdiely dvoch generácií. Samostatnú kapitolu tvoria články, ako zlepšiť svoj vzťah s partnerom, ako nezovšednieť, ako si udržať jeho priazeň, ako využiť svoje ženské vlastnosti na získanie muža, ako predchádzať hádkam, akým negatívnym prejavom správania sa vyhnúť. Zväčša sú články podobného charakteru spracované na základe výsledkov zahraničných psychologických štúdií populárneho charakteru. V tematike, ktorá sa venuje sexuálnym otázkam partnerského spoluzitia urobila Slovenka azda najväčšie zmeny vo svojej štruktúre. Zareagovala tak na aktuálne požiadavky spoločnosti. Téma partnerskej sexuality sa odtabuizovala, nielen v médiách sa otvorene hovorí o intímnom živote mužov aj žien, o ženskej sexualite, o strate zábran, o ich aktivitách v tejto oblasti. (Je nutné zdôrazniť, že na trhu je veľké množstvo časopisov, ktoré sa podrobnejšie venujú tejto sfére života a články v Slovenke sú len kultivovaným výberom diskutovaných tém.) Charakter týchto článkov má značne komerčný charakter, odľahčený, nenáročný štýl.

V listoch čitateľov však nachádzame problémy diametrálne odlišného charakteru. Obsah mnohých zostáva oproti minulosti nezmenený (alkoholizmus v rodine), vyskytuje sa hľadanie podnájmu pre mladé rodiny, ako nový prvok sa objavili prosby o materiálnu pomoc pre sociálne slabšie rodiny. Charakter zoznamovacích inzerátov sa nemení. K informáciám o záujemcoch sa pridáva vierovyznanie. (Upozorňujem, že čitateľský okruh je oproti minulosti zmenený a tiež na fakt, že vzniklo mnoho špecializovaných časopisov.) Na základe listov čitateľov vznikajú reportáže do rubriky *“Po stope listu, telefonátu“*, *“Reportáž týždňa“*. Články, ktoré vychádzali z listov čitateľov, však ukázali, že individuálne problémy čitateľov sa príliš nevzdialili problémom z predchádzajúceho obdobia. V oblasti citových vzťahov bol naďalej problémom rodín alkohol, lásky na pracovisku, naivita žien, ktoré počítali s vydajom. Z novších tém sa písalo o vydaji za cudzinca, predmaželských zmluvách, riešení porozvodového delenia majetku.

Reportáže zachytávajú nové skutočnosti, napríklad zriadenie tzv. azylových domov pre mladé matky s deťmi, ktoré rodiny odvrhli. Azylové domy sú výdobytkom 90. rokov. Zriaďuje a organizuje ich predovšetkým cirkvi, jednou z ich náplní je aj pomoc mladým matkám s deťmi, ktoré nenašli oporu v rodine a ocitli sa v závažných existenčných problémoch. (90. roky sú typické rozvojom charitatívnej činnosti, aktivitami cirkvi v pomoci pre ľudí v nepriaznivých podmienkach – bezdomovci, drogový závislí a pod.) Tiež sa uverejňujú reportáže o viacdetných rodinách, ktoré často k vlastným deťom adoptujú aj deti z detského domova – *“Chlapcov mám v pestúnskej starostlivosti, ale chcem, aby ostali u nás aj po dovŕšení 18 rokov. Tu je ich domov. Vedeťme ich k štúdiu, ale aj k domácim prácam. Donedávna ani nevedeli, že zemiaky rastú na poli, ale u nás si pričuchli aj k prácam v záhradke. Vedeťme ich k disciplíne, ale prvoradá je láska (rozhovor s kandidátom na titul na Otca roka 1999 Deziderom Sliškom)*. Objavili sa reportáže o drogový závislých matkách, ktoré nielenže stratili právomoc opatrovať dieťa, alebo sa ho vzdali, ale často užívaním drog počas tehotenstva spôsobili závislosť svojho dieťaťa. Slovenka sa venuje novodobým problémom v netypických detských domovoch (deti závislých matiek, deti prostitútok, deti neplnoletých matiek a pod.), absencii rodičovskej starostlivosti, nespôsobilosti rodičov starať sa o deti (napríklad informácie o novom zákone o sociálnej

pomoci, určovanie životného minima, kompenzačné prostriedky pre rodiny s postihnutými deťmi, zakotvenie živiteľskej povinnosti rodičov do zákona, systém sociálnych pôžičiek).

Zamestnanosť žien na Slovensku prestala byť v 90 rokoch bežnou záležitosťou. Objavil sa nový fenomén – hromadné prepúšťanie, rušenie výrobných prevádzok. *“Od 12 rokov som čakala, že pôjdem za učnicu do Trikoty a po vyučení tam budem mať miesto. Medzitým som sa vydala a svoje dcéry som v duchu videla v Trikote... kam pôjdeme teraz robiť, keď na okolí nie je iná fabrika?”* (Čaká sa na pohrebnú pieseň). Ženy stratu zamestnania oveľa ťažšie znášali v prípade, že bez zamestnania zostal aj ich partner. V listoch prevládol veľký pocit obavy a zodpovednosti za svoju rodinu. Na druhej strane predstavuje nové prevádzky, prípady úspešného fungovania výrobných prevádzok (ktoré azda môžu plniť úlohu motivačného zdroja). Vyzdvihujú sa v nich vlastnosti slovenských žien – pracovitosť, skromnosť, zručnosť, nenáročnosť (najmä platovú). *“Technológovia, ktorých sem zahraničné firmy vysielajú, aby ženy zaučili, dozerali na prácu a šikovnosť. Nedávno taliansky technológ tunajším ženám zložil poklonu – Neexistuje košeľa, ktorú by ste nedokázali ušiť... Prečo potom nedostávajú za prvotriednu prácu a prvotriednu mzdu? Hoci platy v Zornici Banko Fashion patria v rezorte k najlepším, ešte stále nedosahujú celoštátny priemer“* (reportáž Ruže od Taliana – z textilnej továrne v Bánovciach nad Bebravou).

Bežnými sa stali listy čitateľiek o nevládnuteľnej finančnej kríze rodiny, prosby o materiálnu pomoc, ošatenie, bývanie a doopatrovanie starších ľudí. Slovenka zaviedla špeciálnu podrubriku inzertnej rubriky Dotyky, *Pomôžme si v núdzi*. Slovenka prináša reportáže z prostredia čisto ženských výrobných prevádzok, kde sa ženy musia vyrovnávať so súčasnými podmienkami zamestnania. Pôsobí zároveň ako právna poradňa pre svojich čitateľov, čo si vyžiadal súčasný stav na trhu práce. Upozorňuje na právne povinnosti zamestnávateľa, na spôsoby a možnosti rozviazania pomeru, buduje povedomie vlastných práv a povinností ako zamestnanca. Na individuálnych prípadoch informuje, ako má vyzeráť korektné správanie zamestnávateľa (odvádzanie povinných sociálnych dávok štátu, mzdy neúmerne zaťaženiu, popieranie práv zamestnanca na vhodné pracovné prostredie, čas a pod.). Vyzýva ženy, aby sa nebáli skúšať nové druhy zamestnania. Ako nevýhodu slovenských žien ukazuje ich strach pred novým, malú flexibilitu pri skúšaní iných povolání, neochotu dochádzať za prácou a pod. Časopis ukazuje nové možnosti a sféry uplatnenia žien, možnosti rekvalifikačných kurzov a pod. (z článku *Tucet povolání pre tretie tisícročie: Informatika – všetky povolania v počítačovej brandži sú vhodné pre ženu, veď nevyžadujú fyzickú námahu. Ide o obor, v ktorom sa ešte stále predpokladajú nové pracovné možnosti, dokonca aj nové povolania; Účtovníctvo – s predpokladaným vznikom mladých nových firiem bude stále dosť práce pre ľudí, ktorí perfektne ovládajú zásady jednoduchého a podvojného účtovníctva, ako aj príslušné zákony; Opatrovateľské a zdravotnícke služby pre chorých a postihnutých; Služby pre domácnosť – niektorí z nouveaux riches, či dvoj kariérové manželstvá si možno budú najímať gazdinú, kuchárku, slúžku, vychovávateľku; Cestovný ruch; Tlmočnicke prekladateľské služby; Služby na voľný čas – ak niečo dobre ovládate, tanec, spev, šach, fitness, ponúknite svoje služby iným aj ako živnostník; Projektový manažér; Biotechnológia – vývoj zdravých potravín; Ekológia; Bezpečnostné systémy všetkého druhu).*

V reportážach sa píše o individuálnych skúsenostiach žien so zamestnaním u súkromníkov, tiež v zahraničí – Nemecko, Taliansko, Rakúsko, Anglicko, Francúzsko. Mladé slovenské dievčatá (do 26 rokov) riešia svoju sociálnu situáciu odchodom do zahraničia, kde pracujú ako pestúanky, tzv. au-pair. V časopise nájdeme reklamy sprostredkovateľských agentúr pre prácu au-pair a tiež ohlasy a skúsenosti samotných dievčat, ktoré majú skúsenosti z práce v zahraničí. *“Slovenky sú v Anglicku ako au-pair*

veľmi žiadané, lebo sú milé a pracovité. Za seba môžem povedať, že som sa nepredávala pod cenu. Myslím to tým, že som si plnila síce svoje povinnosti, ale nebála som sa v prípade preťažovania povedať... pardon, toto nie je práca au-pair“; „Dostala som sa do zámožnej rakúskej rodiny. Domáca pani mala sekírovačnú povahu, zaťažovala ma prácami navyše... rada by som poradila dievčatám, čo chcú ísť pracovať ako au-pair, aby nenastupovali do rodiny bez zmluvy o povinnostiach...“ (Z pošty au-pair). V súvislosti so zamestnaním žien v zahraničí upozorňuje na riziká a nebezpečenstvá, častú možnosť ich zneužitia k prostitúcii. Téma vývozu dievčat z tzv. východného európskeho bloku za prostitúciou do zahraničia sa stala v 90. rokoch celoeurópskym problémom. Pri pokusoch o riešenie sa vyskytli snahy synchronizovať pomoc obetiam v rámci európskeho projektu. – *Sexbiznis aj náš problém. Tisíce dievčat zo Slovenska sa ročne vydá do cudziny za prácou. Nie všetky však majú šťastie, že sľúbené podmienky sa im splnia. Niektoré až na mieste zistia, že pracovným prostredím je v skutočnosti nočný bar v pochybnej uličke. Že domáci pán si voči ai-pair dovoľuje... Našťastie sú aj takí, čo venujú financie a energiu na pomoc obetiam sexuálneho otroctva. Tieto problémy sa prediskutovali na medzinárodnej konferencii o prevencii ilegálneho obchodovania so ženami vo Lvove. Organizátormi a účastníkmi konferencie boli predstavitelia EÚ, vlády USA, mimovládnych organizácií Ukrajiny, Poľska, Medzinárodnej organizácie pre migráciu.*

Ženy formou inzercie tiež hľadajú prácu na doma, ktorá by im pomohla stlmiť sociálne problémy rodiny. Pomerne veľká skupina inzerátov sa týka ponúk na zamestnanie žien v domácnosti. Z obojstranného dopytu vznikli agentúry, ktoré poskytujú upratovacie, opatrovateľské a pestúnske služby. Zriadenie agentúr na gazdinky, opatrovateľky, ošetrovateľky sa chápe ako výdobytok 90. rokov, hoci sa o ich zriadení uvažovalo už v 50. rokoch. Ich existencia sa chápe ako výhodná tak pre zamestnávateľa, ako aj pre ženy hľadajúce prácu. „*Keď je chlap lenivý nech zaplatí... obetujem peniaze, len nech sa môžem venovať rodine bez výčitiek svedomia... prečo by ten, kto zarába, nedal zarobiť aj iným*“ (z článku *Gazdinky do domácnosti*). Agentúry zamestnávajú staršie ženy alebo tiež dievčatá s pedagogickým, zdravotníckym vzdelaním (rozšírili sa aj služby, ktoré sa orientujú na úpravu novostavieb, sťahovanie a pod.).

Slovenka zostala verná predstavovaniu úspešných žien súčasnosti. Sú to ženy na vysokých riadiacich postoch, ženy v regionálnej aj vysokej politike. V porovnaní s minulými desaťročiami sa ženy stali dokonca šéfkami viacerých vládnych rezortov (v 90. rokoch riadili rezort financií, privatizácie, školstva, sociálnych vecí, spravodlivosti, zahraničných vecí, tiež sa dostávali na posty veľvyslankyň, kandidovali na prezidenta, rozšíril sa ich počet v parlamente). Viac sa zviditeľnili manželky čelných predstaviteľov štátu, manželky diplomatov, najmä cez vykonávanie charitatívnej činnosti, organizátorskej činnosti a pod. (idea 60. rokov o angažovanosti žien v politike sa stala realitou). V oblasti regionálnej politiky pôsobili na postoch starostiek, primátoriek (*Žena za troch chlapov zo Spišských Tomášoviec*). Reportáže o nich boli motivačným vzorom pre ženy a zároveň ukážkou rozvoja obce (výstavba, riešenie rómskej otázky, budovanie turistického ruchu a pod.). Redaktorky opäť vyhľadávali ženy v netradičných povolaniach (išlo o povolania, ktoré doslova symbolizovali úspešné ženy súčasnosti) – farmárka, riaditeľka pobočky zahraničnej firmy, úspešná súkromná podnikateľka. Veľký okruh predstavovali portréty slovenských mediálnych hviezd, herečiek, moderátoriek, ktoré čitateľom slúžili ako vzor zdravého a pestovaného vzhľadu a životného štýlu (Ema Tekelyová, Zdena Studenková). Rozhovory s úspešnými ženami sa týkali ich pracovnej sféry, ale aj rodinného života. Opäť sa otvorila snaha definovať problém, prečo ženy nemajú snahu pracovať v politike – *“Ženy sa nehrnú do veľkej politiky. Dôvodov je veľa. Znamená to byť na očiach, aj jestvujúca politická kultúra ich odrádza, tiež vytváranie koalícií. Ženy sa presadia v novovznikajúcich*

stranách. Mal by sa im vytvárať väčší priestor... ženy nájdeme skôr v občianskych združeniach, asi preto, že tam skôr vidno výsledky“ (z rozhovoru s ministerkou financií B. Schmögnerovou, ministerkou privatizácie A. Machovou). Príkladmi podnikateliek sa mala podporiť odvaha podnikat' u žien. Vytvoriť motivačný prvok. *“A víkendy? Celé leto sa na farme nikto nepozerala, aký je deň. Ostatnú sobotu a nedeľu strávila pani farmárka so svojou rodinou s lopatou v ruke, pod rozpálenou strechou sýpky... prevracali sme osivo, mali sme veľmi pekný výnos, zo 14 hektárov sme zobraли 250 metrákov“* (reportáž Farmárka Oľga Apoleníková). Z rozhovorov vyplýva postoj žien k práci, ale na prvé miesta kladú aj podporu vlastnej rodiny. Vyzdvihujú rodinu ako základný oporný bod svojej kariéry (dokladovala sa tak prorodinná orientácia doby, tiež vzor mravne bezúhonných úspešných súčasníčok). *“Kde vlastne žena, ktorá pracovala ako plánovačka a o niečo neskôr ako živočíchárka, vzala tolko smelosti? Určite jej veľmi pomáha pochopenie vlastnej rodiny. Manžel Ing. Apoleník, chodil hneď od začiatku pomáhať... Ale rodina je na prvom mieste. Keby môj manžel a deti nesúhlasili s tým, čo robím, všetko by som nechala. Keď viem, že rodina je na mojej strane. Viac nepotrebujem, som šťastný človek“* (reportáž Farmárka Oľga Apoleníková). Mnohé reportáže majú nadšený optimistický charakter, podobný budovateľskému zápalu 50 rokov.

Oproti minulosti sa začalo hovoriť o tzv. horúcich témach (zväčša vyvolaných spoločenskými kauzami u nás aj vo svete). Slovenka tiež reagovala na medializované škandály. Patril k nim napríklad prípad amerického prezidenta Billa Clintona a jeho sexuálneho pomeru so zamestnankyňami Bieleho domu, na základe ktorého sa rozprúdila celosvetová diskusia o sexuálnom obťažovaní na pracovisku, *“tzv. harašení“* – *“Na Slovensku máme všetko oveľa skromnejšie, dokonca aj sexuálne obťažovanie – Nie som Clinton“*. Aj na Slovensku sa na základe tohto podnetu začali medializovať a neskôr aj seriózne riešiť otázky spojené so vzťahmi mužov a žien, nadriadených a podriadených na pracovisku. Pracovalo sa na vzdelávaní žien v oblasti ich práv, na povedomí o možnosti brániť sa. Prejavovala sa snaha odstrániť u žien bariéru mlčanlivosti a zatajovania podobných prípadov (keďže sa predpokladala prirodzená mlčanlivosť v oblasti intímneho života).

Záver

Ak sa pokúšame zhrnúť výsledky rozboru obrazu ženy, ktorý bol charakteristický pre jednotlivé decéniá 2. polovice 20. storočia v sledovanom populárnom médiu – časopise Slovenka – je potrebné si v prvom rade uvedomiť, že takýto obraz je v istom zmysle umelý, silne ovplyvnený dobovou ideológiou (v širšom i užšom slova zmysle), ako aj premenlivými predstavami o ideálnych formách sledovaných sociálnych javov. Na druhej strane autentické výpovede čitateľov (aj keď redakciou selektované podľa kritérií cenzúry, tematickej kompatibility a pod.) predstavujú relatívnu záruku zastúpenia reálnych informácií v obsahu časopisu.

Jednou z dominantných línií vo vývoji časopisom prezentovaného obrazu ženy v uvedenom období sa zdá postupný prechod od kolektivistického poňatia sociálneho statusu a rolí ženy (najmä 50. roky) k jemnejšiemu a individualizovanému obrazu (90. roky). Každé historické vývinové obdobie v sebe nieslo svoje špecifické znaky obrazu a požiadaviek na ženu. Vplyvy, ktoré obraz ženy podmieňovali, mali na jednej strane charakter diktovaných spoločenských vzorov, ale na strane druhej sa stali odrazom širších spoločenských hnutí (vlna emancipačného hnutia v 60. rokoch) a tiež prenikajúcich módnych vln (kult krásy tela v 90. rokoch). Pri vnímaní takto budovaného obrazu ženy je

dôležité si uvedomiť, že premena vnímania ženy a premena obsahu a rozsahu požiadaviek, ktoré boli na ňu kladené nemá z hľadiska jednoznačného negatívno-pozitívneho hodnotenia priamočiary vývoj. Každé obdobie má svoje charakteristické problémy, ktoré sa v ďalších obdobiach znovuobjavujú a množstvo problémov rovnakého charakteru v jej prostredí pretrváva. Časopis ako médium zachytáva práve tie vlny problémov, ktoré dosiahli istú intenzitu, ktoré sa aj jej prostredníctvom predložili na diskusiu širokej verejnosti a spoločnosť sa ich podujala riešiť.

**Elity vznikajú, slabnú, upadajú a odchádzajú,
nahradzajú sa inými
(Základné vymedzenie pojmu
a postavenia elitných skupín v štruktúre spoločnosti)**

Martina Pavlíková

“Bojazlivá úcta”, tak znela odpoveď jedného z mojich informátorov na otázku, čo si predstaví pod pojmom elita, s kým alebo s čím si toto slovo stotožní. Do akej miery je rozšírený názor, že príslušníci elity predstavujú niekoho, koho sa bolo treba obávať, či mať pred ním rešpekt? Kto tvoril dedinské elity, ktoré vo veľkej miere udávali smer životu v lokalite? V čom sa prejavoval ich vplyv?⁷²

Elita sa ako pojem a formy prístupu štandardne používa v politológii a sociológii a jeho presah či transfer do historiografie sa už v niektorých krajinách osvedčil. Mnohé taktiež závisí od toho, ako pojem elita chápeme, ako ho budeme v historickom výklade používať. Súvisí tiež s problémom teoretického, referenčného rámca celého systému vied, v ktorom sa postavenie histórie, etnológie a sociálnej a kultúrnej antropológie ako vied o človeku a spoločnosti rýchlo mení.

Elity v lokálnom spoločenstve vnímame ako jedny z nositeľov sociálnych vzťahov a procesov. Téma dedinských elit, v tom najširšom chápaní, ich vplyv na dedinskú spoločnosť a zmena týchto elit je u slovenských skúmateľov dedinského prostredia, čiže nielen u etnológov a etnografov, viac-menej neznáma. Skôr by som povedala, že sa týmto fenoménom zaoberali len v rámci iných tém. Aj keď sa pozornosť venovala napríklad výskumu rôznych jedincov a skupín v rámci horizontálnej sociálnej štruktúry, fenoménu elit, ich zmenám a ideológii elitizmu ako programovo hlásanej nadradenosti, privilegovanosti vlastného stavu, rodu, či triedy sa doteraz na Slovensku venovali len sociológovia a historici. Možno tu pôsobila aj skutočnosť, že “elita” sa ešte nedávno chápala negatívne a pojem “elitárstvo” a pod. znamenal skôr nadávku...

⁷² Elity ako skupiny obyvateľov, alebo jednotlivci, predstavujú v spoločnosti mnohvrstvomý fenomén, vyznačujúci sa vlastnými (odlišnými) znakmi, hodnotami a prejavmi, a to vo veľmi úzkej prepojenosti s ideologickým charakterom jednotlivých historických etáp. Čo a do akej miery ovplyvňovalo existenciu elitných skupín v lokálnom dedinskom spoločenstve v 30.-50. rokoch 20. storočia, aké zmeny nastali v akceptovaní a ponímaní týchto skupín širším okolím, aké boli prioritné kritéria ich zmeny, transformovania sa a následného zotrvania, častokrát v inej vonkajšej podobe, i samotné vymedzenie pojmu elita a vznik rôznych teórií elit, je predmetom výskumu dotýkajúceho sa témy mojej doktorandskej práce “Diferenciácia lokálneho spoločenstva v 20. storočí”. Cieľom môjho etnologického výskumu sú obce Kočovce, Nová Ves nad Váhom a Kálnica v oblasti Nového Mesta nad Váhom. Ťažisko práce spočíva v konkrétne-historickej analýze výpovedí respondentov “face to face”, ale i písomných prameňov dotýkajúcich sa (nielen) miestnej kultúry, v štúdiu dobových tlačovín, ale i slovenskej literatúry viažucej sa k spomínanému obdobiu. Dôverná znalosť prostredia, pracujem vo svojom rodisku, mi umožňuje overiť validitu zistených skutočností a poznatkov získaných aplikáciou etnologických výskumných techník. V tejto štúdii sa pokúsím priblížiť rôzne koncepcie teórií elit a elitizmu, štruktúru lokálneho dedinského spoločenstva. V jeho rámci poukážem na postavenie malých neformálnych skupín – elitných, nevyhne sa pri tom istým súvislostiam medzi mestom a vidiekom.

Francúzsky historik Chaussinand-Nogaret definoval pojem **elita** ako “frakciu obyvateľstva, v ktorej sa koncentruje **moc, autorita a vplyv**, pričom základom ich výsadného postavenia je kombinácia **rodu, vedomostí a peňazi**”,⁷³ tých faktorov, ktoré majú dominantný vplyv na dedinskú spoločnosť – predstavujú tie osobnosti a skupiny, ktoré dominujú v spoločnosti svojím vplyvom, prestížou, bohatstvom, hospodárskou, politickou a kultúrnou mocou.

Existujúca nerovnosť medzi členmi spoločnosti v ekonomickej, politickej a kultúrnej oblasti, ale i nerovnosť v osobných vlastnostiach a schopnostiach každého jednotlivca sú predpokladom vzniku rôznych sociálnych skupín. Ak takéto skupiny svojím majetkovým zázemím, sociálnym statusom a politickou mocou zaujímajú prestížne postavenie v sociálnej štruktúre dediny, hovoríme o nich ako o dedinských elitách. Sú nielen “mostom” pre transfer modernizačných prvkov (novôt) do dedinského prostredia, ale aj nositeľmi myšlienok mienkotvorného procesu (opinion leaders).

Pre dostatočnú zrozumiteľnosť a pochopenie pojmu elita, resp. elitizmus, pre určitú súvislosť a závislosť ich utvárania od konkrétnych spoločenských procesov a zmien, pokladám za vhodné priblížiť v úvode rôzne koncepcie teórií elít, bez ktorých by som danú problematiku nemohla dostatočne “uchopiť” aj v širších kultúrno-sociálnych a historických súvislostiach.

Pri skúmaní sociálnych štruktúr či mocenských systémov je takmer nemožné neprísť k zisteniu, že v akejkoľvek spoločnosti existujú skupiny, ktoré ovplyvňujú alebo samy vykonávajú dôležité rozhodnutia dotýkajúce sa vlastného charakteru spoločnosti. Faktická nerovnosť medzi jednotlivými členmi spoločnosti v ekonomickej, politickej a kultúrnej oblasti, ale i nerovnosť v osobných vlastnostiach a schopnostiach každého jednotlivca sú predpokladom vzniku rôznych sociálnych skupín. A práve existencia rôznych sociálnych skupín je podnetom ku vzniku rôznych teórií elít.

Musím podotknúť, že doteraz prezentované teórie elít vychádzajú z politologicko-sociologického konceptu.

Každá spoločnosť, od antického Platóna a jeho hierarchizácie spoločnosti, cez fašizmus, nacizmus a iné autoritatívne a “polofašistické” režimy, až po súčasné moderné diktatúry a demokratické spoločnosti, sa v prvom rade zaujíma o rozdiely medzi ľuďmi na základe ich schopností a talentu. Nezanedbateľnú úlohu pri tom zohrávajú podmienky danej spoločnosti pre rozvoj jednotlivcov s mimoriadnymi schopnosťami a charakter sociálnej štruktúry vymedzujúci priestor⁷⁴ pre ich realizáciu. Najčastejšou býva kombinácia spojenia osobných vlastností jednotlivca s jeho potenciálnym postavením v mocenskej štruktúre spoločnosti. Z tohto hľadiska skupina ľudí vytvára mocenskú elitu, ktorá má možnosť zasahovať do života iných ľudí, rozhodovať v ich mene alebo za nich o dôležitých otázkach vývoja a fungovania spoločnosti, častokrát so striedavým retardačným a progresívnym efektom. Medzi spoločenskou (mocenskou) elitou a ľuďmi (verejnosťou) existuje vzťah vzájomného záväzku, ktorý má (by mal mať) zo strany verejnosti charakter poverenia a zo strany elity charakter vznešenej povinnosti.⁷⁵

Každej elite jej postavenie v mocenskej štruktúre umožňuje vytvárať i vlastnú sebainterpretáciu. Možná rozmanitosť týchto interpretácií len predznamenáva nejednotnosť teórie elity. Jej vznik a aplikácia na súvektú spoločnosť “vyprovokovala/vyžiadala si”

⁷³ Histoire des élites en France, du XVIe au Xxe s., dir. Par Guz Chaussinand-Nogaret, Paris, Taillandier 1991. údaj v: Politické elity v Československu 1918-1948. Sešity Ústavu pro soudobé dějiny zv.20, AV ČR 1994, úvod, s. 12-13.

⁷⁴ Emanuel Pecka vo svojom príspevku *Sociologické teorie elity* publikovanom v zborníku Politické elity v Československu 1918-1948 hovorí o tomto priestore ako o priestore pre súvislosti medzi “objektívnymi” štrukturálnymi faktormi a individuálnymi dispozíciami.

⁷⁵ Bunčák, J.: Spoločnosť a jej elita. OS, 1, č. 9, 1997, s. 17.

nielen následnú kritickú koncepciu “tradičnej teórie elity” a kritický pohľad na ňu ako na ideológiu, ale i povojnový rozvoj “demokratických” konceptov elít a dnešný spoločenskovedný výskum súčasnosti i minulosti.

Pokladám za dôležité začať klasickou teóriou elít, pretože je mimoriadne dôležitá ako politologicko-historické východisko pre pochopenie elít a elitizmu.⁷⁶

Označenie “klasická teória elity” nie je pomenovaním len jedného jednoznačného a uzatvoreného systému. Neexistuje totiž len jedna teória, ide skôr o pomenovanie koncepcnej vlny, ktorá zachováva určité spoločné konštitučné znaky i špecifické diferenciacie dané rôznymi prístupmi, východiskami i orientáciou.⁷⁷

Teória elity vychádza vo svojej podstate z klasických filozofických diel o štruktúrovanom bytí a metafyzickom chápaní spravodlivosti. Dielo gréckeho filozofa Platóna bolo nielen inšpiračným zdrojom, ale jeho hierarchizácia spoločenskej štruktúry (vládári-vojaci, remeselníci, roľníci) zodpovedala rozdeleniu bytia na ideálne, fenomenálne a nebytie a rozdeleniu duše na rozumnú a nerozumnú časť, odkiaľ sa usudzovalo, že elitizmus ako ideológia programovo hlásanej nadradenosti, privilegovanosti vlastného stavu, rodu či triedy, aj keď nie vždy otvorene (verejne) proklamovanej, zodpovedá samotnej podstate človeka. Totiž, tak ako sa štruktúra bytia a štruktúra duše vyznačuje prirodzenou a záväznou nerovnosťou, rovnako prirodzenou a záväznou je i nerovnosť spoločnosti. Ľudská spoločnosť je však sama osebe len súčasťou metafyzického systému, preto i podstata Platónovej koncepcie patrí do roviny metafyzickej, z ktorej sa odvodzujú i zákonitosti politických javov.⁷⁸

Aristotelova interpretácia rozdelenia spoločnosti na vládncích (funkcia formy) a ovládaných (funkcia látky), je tiež ekvivalentom prirodzenej metafyzickej hierarchie bytia. Vládnuca vrstva, rovnako ako u Platóna, disponuje vyššou inteligenciou, je teda prirodzenou elitou.

Snaha kodifikovať danú spoločenskú nerovnosť ako prirodzený systém, ktorý je v súlade s prirodzenou štruktúrou všetkého bytia, nebola jedinou tendenciou starovekej filozofie. Iné, materialistické tendencie zbavujú spoločenskú nerovnosť jej metafyzického základu a tak sa napríklad u stoikov stretávame s omnoho reálnejším pohľadom na túto problematiku.

Prvý, kto otázku štátnej moci a vzťahu medzi vládncami a ovládanými úplne vymanil z komplexu metafyzických systémov je Machiavelli. Jeho empirizmus je založený na triednej a mocenskej diferenciacii spoločnosti ako faktu. Umenie vládnuť vychádzalo zo schopnosti manipulovať obyvateľstvom, pričom východiskom musí byť predpoklad, že ľudia sú zlí⁷⁹ a vládca musí mať vladárske schopnosti, virtus – nevyhnutnú podmienku vladárovej politickej kariéry. Machiavelliho vladár disponuje istými biopsychologickými (vodcovskými) vlastnosťami, ktoré určitý druh ľudí predurčujú k politickej elite.

O vlastnej teórii elity hovoríme však až od druhej polovice 19. storočia. Do kategórie “zakladateľov” patria: C.H. Saint-Simon, Karol Marx, Vilfredo Pareto, Gaetano Mosca, Robert Michels, Max Weber a i.⁸⁰ Teoretici, ktorí sú predstaviteľmi rôznych škôl, systémov, metód a ideologických stanovísk, čo len dokladá rozmanitosť a nejednotnosť teórie elity.

⁷⁶ Prezentovaný výber konceptov teórii elít a ich predstaviteľov nie je úplný, pozornosť som venovala len tým, ktoré som z hľadiska mojej témy považovala za najdôležitejšie a najzaujímavejšie.

⁷⁷ Podľa: Jodl, M.: Teorie elity a problém elity. Praha, Victoria Publishing a. s.; 2. vyd. 1994., s. 22.

⁷⁸ Storig, J.: Dejiny filozofie. Praha, Zvon 1996.

⁷⁹ Machiavelli prezentuje metodický politický pesimizmus, funkčný z hľadiska výkonu moci, založený na poznaní, že existujú i dobrí ľudia a i zlí ľudia majú niektoré dobré stránky.

⁸⁰ Túto skupinu “zakladateľov” uvádza Miroslav Jodl vo svojej práci Teorie elity a problém elity.

Boli to Pareto, Mosca a Michels, ktorí na prelome 19. a začiatkom 20. storočia vo svojich dielach koncipovali a prezentovali **teóriu elity** ako autonómnou teóriou **založenú na kritike klasického modelu demokracie**. Fakt, že väčšina týchto "kritikov" rozvíjala svoju činnosť v románskom priestore, nie je daný len ich pôvodom, ale i tou skutočnosťou, že tento priestor, v ktorom v druhej polovici 18. storočia vznikol Rousseauov demokratický model a v praxi sa rozvíjala demokratická buržoázia, nútil, aby sa problematike demokracie, politiky a moci venovala prvoradá pozornosť.⁸¹

Guetano Mosca (1858-1941) sa vo svojom celoživotnom diele⁸² zamerával na analýzu rozporov medzi klasickou demokratickou teóriou a politikou na jednej strane a sociálnou realitou svojej doby na strane druhej. V jeho pojmoch sa každá spoločnosť, ktorá dosiahne formu civilizácie, automaticky delí na vládnucu triedu a masu. Vládnuca trieda je vždy menšinou zloženou z organizovaných a neorganizovaných jednotlivcov, kým nevládnuca väčšina nejaví žiadne znaky organizovanosti. V Moscovom koncepte vládnucej triedy je **elita** interpretovaná **ako špičková mocenská a vplyvná skupina** – minorita, ktorej pôsobenie ovplyvňuje chod celej spoločnosti, čo platí aj pre demokratické spoločnosti, pretože i v nich vládne menšina vplyvných a bohatých. Moscová koncepcia elity, ktorá mala svoj základ v kritike reprezentatívnej demokracie a v Rousseauovom ideologickom modeli, predkladá vládnucu triedu ako ústrednú elitu moci a vplyvu.⁸³

Hoci bol Mosca prvý, kto podrobil klasický demokratický model kritike, zakladateľom teórie elity je de facto taliansky mysliteľ **Vilfredo Pareto** (1848-1923). Ten svoj koncept elity, na rozdiel od Moscu, socializoval, pričom podnetom k tomu bola jeho koncepcia človeka ako antropologickej štruktúry zloženej z relatívne stálych dispozícií členov každej spoločnosti – rezíduí. Rezíduá sú u Pareta niečo ako impulzy, hybné sily, inštinkty, emócie prítomné v každom ľudskom konaní. Delí ich na šesť základných skupín, z ktorých každá má niekoľko podskupín. Sú to: 1. rezíduá kombinácie; 2. rezíduá trvania (stálosti); 3. rezíduá vonkajšej manifestácie pocitov; 4. rezíduá sociability; 5. integrity osobnosti a 6. rezíduá sexuality.

Pareto nedelí spoločnosť dichotomicky ako Mosca, nevenuje pozornosť dvojpólovému rozdeleniu spoločnosti, ale spoločenský proces chápe ako "boj medzi nekonečným množstvom skupín s rozdielnymi záujmami a nakoniec medzi elitami, ktoré bojujú o moc".⁸⁴ Rozsah elitnej skupiny je priamo úmerný rozsahu a pestrosti ľudskej činnosti. Najväčšiu pozornosť však Pareto venoval mocenskej elite, na ktorej princípoch sformuloval stratifikačný **model spoločnosti** zloženej z dvoch vrstiev:

- nižšia vrstva, tzv. **Neelita**;
- vyššia vrstva, **elita**, ktorá sa delí na **vládnucu elitu** a **nevládnucu elitu**.

Už spomenuté rezíduá – dispozície 1. a 2. triedy spája Pareto s existenciou nižších vrstiev a rezíduá 5. triedy prevládajú u vyšších vrstiev.

Centrálnym pojmom Paretovho politologicko-sociologického myslenia je prirodzená hierarchizácia spoločnosti, ktorú obrazne definuje ako sociálny kužeľ. Vrchol tohto kužeľa tvorí tzv. elita, základňu široké masu. Príčinu tejto hierarchizácie vidí v nerovnomernom rozdelení rezíduí u jednotlivcov, na základe ktorých sú potom títo zaraďovaní na príslušné stupne sociálneho rebríčka,⁸⁵ čo má za následok rôznu úroveň ich schopností, pričom

⁸¹ Pareto, Mosca, Michels sú považovaní nielen za zakladateľov "elitológie", ale i za autorov, ktorí vo svojich teóriách splynuli s intelektuálnymi koreňmi talianskeho fašizmu.

⁸² Teoria dei governi e governo parlamentare (1884), Elementi di scienza politica (189, doplnením o tzv. druhú časť 1923).

⁸³ Jodl, M.: c. d., s. 29.

⁸⁴ Pareto, V.: Les systèmes socialistes I. Paríž 1902, s. 43. - údaj v Pecka, E.: Sociologické teórie elity. S. 15.

⁸⁵ Jodl, M.: c. d., s. 30.

jediným kritériom týchto schopností je dosiahnutie úspechu. Z toho vyplýva i Paretovo chápanie **elity ako skupiny ľudí, ktorí v akejkoľvek oblasti sociálnej činnosti dosahujú najvyšších ukazovateľov, prezentovaných v dosiahnutom úspechu**. Elitou sú teda tí, ktorí dokážu v akejkoľvek oblasti, nielen v oblasti politiky a moci, na základe svojich schopností obsadiť špičkové pozície. **Existencia elitných skupín je príznačná nielen pre všetky oblasti ľudskej činnosti v akejkoľvek spoločnosti, ale je i "železným zákonom spoločenského života"**.⁸⁶

I keď zmena spoločnosti nemá vplyv na elitu ako takú, ona sama prechádza vývojom, pričom platí, že jej charakter určuje charakter spoločnosti a jej zmena determinuje zmenu spoločnosti. Samotná elita a jej zmena závisia na pohybe už spomínaných rezíduí, ktorý sa odohráva paralelne s významnými spoločensko-politickými zmenami v spoločnosti. Práve tu vyúsťuje Paretova teória elity, a to **cirkuláciou – striedaním elít**, premenami vládnucej vrstvy. **Ak elita stráca svoje schopnosti**, na základe ktorých dovtedy zaujímala vrcholné miesta, čo sa deje napríklad aj preto, že elitné postavenie automaticky získavajú i potomkovia príslušníkov elity bez ohľadu na to, či majú alebo nemajú schopnosti svojich predkov, alebo preto, že elita sa humanizuje, čiže už nie je schopná použiť proti svojim nepriateľom násilie, **degeneruje sa a prichádza o svoje špičkové postavenie**. Tento proces, pri ktorom sa voči elite vytvára kontraelita zoskupujúca v sebe neúspešných (odpadlíkov) príslušníkov elity a najzdatnejších príslušníkov širokých mas, aj napriek rozdielnemu sociálnemu pozadiu a rozdielnym pohybom, vyjadruje základná schéma:

A = elita moci

B = kontraelita, ktorá smeruje nahor a chce vytlačiť elitu

C = masy: neschopné a neenergetické prvky obyvateľstva, ktoré sú manipulované elitou i kontraelitou.

Zachovanie ideálneho stavu, keď si elita sama uchováva svoje pôvodné vlastnosti a schopnosti (rezíduá 1. a 2. triedy) a keď svoj stav sama včas dopĺňa vyhovujúcimi jedincami z nižších vrstiev je len naivnou predstavou, či želaním. Preto si Paretovo učenie o cirkulácii elity vyslúžilo nesúhlas a viacero kritik.⁸⁷ **Elity vznikajú, slabnú, upadajú a odchádzajú, nahrádzajú sa inými**. A to všetko na úrovni sociálnych zákonitostí a spoločensko-politických podmienok jednotlivých historických období.

Paretova koncepcia spoločnosti by sa dala zhrnúť do týchto téz:

1. Existuje večná nerovnosť medzi ľuďmi, ktorá závisí od stupňa úrovne ich schopností.
2. O diferenciacii a hierarchizácii spoločnosti rozhoduje zloženie rezíduí, ktoré sú antropologickými konštantami každého konania, každej činnosti.
3. **Držitelia najvyšších ukazovateľov schopnosti v tej či onej činnosti tvoria elitu**.
4. Masy sú len objektom manipulácie.
5. **Dejiny spoločnosti sú len kolobehom elít**.⁸⁸

Prezentácia teórie elity je často spojená s fašistickými a pre-fašistickými ideológiami. V tomto duchu vyznieva aj učenie dvoch priateľov Roberta Michelsa a Maxa Webera patriacich do skupiny klasických elitológov. Z toho dôvodu je možné v prístupe

⁸⁶ Tamtiež, s. 31.

⁸⁷ Najpresnejšiu kritiku vyslovil americký sociológ T. B. Bottomore vo svojej práci *Elites and Society* (Londýn, 1966, s. 50): "Paretova rozprava o vzostupe a páde elít je absolútne neuspokojivá. Nepokúša sa zhromaždiť všetky potrebné fakty (ani pre vymedzené obdobie) a ukázať, že tu existujú pravidelnosti v cirkulácii elity, ktoré by mohli byť spájané so zmenami v citoch, a predpokladá, že vznikli nezávisle. Vytvára len historické ilustrácie hlavne zo súčasnej talianskej politiky a z dejín starovekého Ríma, aby podporil svoje tézy."

⁸⁸ Jodl. M.: c. d., s. 31.

Maxa Webera (1864-1920) nájsť rovnaké myšlienkové rezultáty týkajúce sa hodnotenia spoločenských vzťahov na prelome 19. a 20. storočia ako v diele Vilfreda Pareta. Práve zo zmien vo vývoji spoločnosti, ktoré mali za následok rozmach inštitucionalizácie vzťahov medzi ľuďmi a z následnej **byrokratizácie správy** inštitúcií vychádza **Weberova teória elitizmu**. Byrokratická organizácia je u neho účelovou organizáciou, založenou na racionalite stanovenia cieľov, prostriedkov a predvídaní následkov,⁸⁹ pričom jej základnými znakmi sú najmä **hierarchia a inštančný postup**. Weber, podobne ako Pareto, svoju pozornosť zamerlal na politickú sféru spoločnosti, pretože tá je tiež byrokratickou organizáciou so sebe vlastnou hierarchiou. Hierarchia a inštančný postup nachádzajú svoje politické uplatnenie vo vodcovstve, preto je aj **politika** (pod ktorou nemyslí len politiku v dnešnom chápaní, ale akúkoľvek vedúcu činnosť) pre Webera **elitnou, vedúcou činnosťou**. Každý, kto nachádza svoje uplatnenie v politike, chce v prvom rade ovplyvňovať vedenie štátu (spoločnosti). Na to, aby mohol rozhodovať, však potrebuje moc. Toto **úsilie o získanie moci** priamo **súvisí** so schopnosťami a vlastnosťami, ktorými sa vodca odlišuje od vedených, čiže **s autoritou vodcu**. Weber charakterizoval **tri ideálne typy autority**:

1. **tradicionalná** – “autorita včerajšieho mravu posväteného platnosťou od nepamäti a zachovávaného zo zvyku”,⁹⁰ ide o tradičný spôsob vládnutia patriarchom alebo dedičným vládcom;
2. **charizmatická** – “autorita nadprirodzeného osobného daru milosti, celková osobná oddanosť a osobná dôvera v zjavenie, hrdinstvo alebo iné osobné vlastnosti jednotlivca”,⁹¹ ide o vládu, ktorú vykonávajú buď proroci, alebo zvolení vojenský vodcovia, či hlasovaním ľudu prijatý vládca, zväčša veľký demagóg a vodca politickej strany;
3. **racionalná** – “vláda autority prameniaca z legality, z viery v platnosť legálneho ustanovenia a presne stanovenej kompetencie, odôvodnenej racionálne vytvorenými pravidlami”,⁹² vláda moderných štátnikov a všetkých nositeľov moci, ktorí sa z hľadiska poslušnosti plnenia ustanovených povinností podobajú. (Poznámka autora: robia čo treba, alebo čo sa od nich čaká.)

Weberove chápanie elitizmu je založené na dichotómii “poslušnosť” a “legitímne panstvo”/moc. **Základná funkcia elity** nachádza svoje uplatnenie v **legálnom vodcovstve a vedení spoločnosti**, čo je vždy v určitom historickom kontexte uznávané nevládnucou menšinou. Tento vzťah je základom organizácie spoločnosti.

Demokratický politický systém modernej spoločnosti chápal ako systém racionálneho výberu elit, v jeho predstave spojený s konceptom veľkých charizmatických osobností, politických vodcov a ich priameho pôsobenia na masu.

Weberov vplyv v otázke organizácie spoločnosti sa prejavil i u jeho súčasníka a priateľa **Roberta Michelsa** (1876-1936).⁹³ Vo svojich myšlienkach o vodcovstve, straníckosti a o elite sa Michels v prvom rade usiloval o vylúčenie akejkoľvek citovej záväznosti. S vylúčením citových prvkov pristupuje najmä k otázke vzájomného vzťahu demokracie a organizácie, pretože demokraciu podľa neho obmedzujú a znemožňujú tri tendencie, ktoré pramenia v podstate z:

1. ľudskej prirodzenosti,

⁸⁹ Weber, M.: Die Wirtschaft und Gesellschaft. Tübingen 1921, s. 128. – zdroj Pecka, E.: c. d., s. 19.

⁹⁰ Pecka, E.: c. d., s. 21.

⁹¹ Tamtiež, s. 21.

⁹² Tamtiež, s. 21.

⁹³ Michelsova kniha *Zur Soziologie des Parteiwesens in der modernen Demokratie*, Leipzig 1999, prepracované vydanie 1925 vyšlo v češtine pod názvom *Strany a vůdcové*. Praha 1931.

2. politického boja,
3. organizácie.⁹⁴

Všetky tendencie podľa neho vedú ku **vláde elity**, ktorú považoval za **jedinú formu dovtedy existujúcich vládnych systémov**.

Klasické teórie elit sa súčasne stali i jednoznačne antidemokratickými ideológiami. V dielach uvedených autorov je kladený mimoriadny dôraz na elitu moci a technickú stránku elitizmu.

Pojem elita mal od prelomu 19. a 20. storočia až do konca 2. svetovej vojny veľmi silné konotácie s rozšírenou predstavou hierarchie rás, etník a národov. Takéto predstavy sa neobmedzovali len na Nemecko, naopak novú dynamiku dostali aplikáciou na jeho východných susedov a domáce etnické menšiny Poliakov, Rómov a samozrejme Židov. Elitárske bolo však celé milieu lekárov, antropológov, sociálnych hygienikov, kriminológov atď.⁹⁵ Pokiaľ ide o nemecký nacizmus a Hitlerovu víziu svetovlády, nemala teória elit a jej autori taký bezprostredný vplyv ako v Taliansku. Politické elity nacistického štátu boli vyberané a budované podľa vodcovského princípu. I sám Nietzsche patril k tvorcom a inšpirátorom teórie elit. Opieralo sa oňho viacero filozofických esejistov píšucich o elitách a masách, ako napríklad známy Ortega y Gasset a jeho Vzburá davov.

Paralelne so vznikom prác o teórii elit vznikali i práce, ktoré "skúšali nosnosť teoretických kategórií elit na empirickom výskume".⁹⁶ Boli to väčšinou politológovia alebo sociológovia politiky, či už v súčasnosti alebo v minulosti, ktorí na základe tohto prístupu rozoberali moderné diktatúry, fašizmus, autoritatívne režimy.

V Amerike začal pozoruhodný rozmach "elitologických" štúdií už od konca 30. rokov a počas vojny najmä vďaka prácam nemeckých emigrantov v USA. Americké teórie nadviazali na klasické európske dedičstvo, ale v rámci sociológie, ktorá sa orientovala prevažne empiricky. Avšak hneď po skončení vojny sa začali americké univerzity zaoberať aktuálnymi otázkami, ktoré vtedy všetkých zaujímali: Ako sa stalo, že kultúrne národy v Európe prepadli barbarstvu, aké sú a aké boli mechanizmy výberu vodcov, politických elit? Na druhej strane udalosti za vznikajúcou "železnou oponou" vzbudzovali obavu západnej Európy rozšírenia totalitných diktatúr. Americkí sociológovia mali určité nedostatky v teórii elit oproti Európe, rýchlo však ich "political scientists" a historici so zameraním na Nemecko, Taliansko, Francúzsko a na začínajúcu soviétológiu nadviazali a zintenzívnili kontakty medzi západnou Európou a Amerikou.

Postavenie európskej historiografie a politológie aplikujúcich koncept elit sa posilňuje a medzi hlavné skúmané otázky patrí história, politika a psychológia totalitných režimov.⁹⁷ Od polovice 50. rokov sa línia amerických a európskych elitológov začína štiepiť. Kým historici naďalej pokračujú vo výskume diktatúr a totalitných režimov, sociológovia a politológovia prechádzajú buď na soviétologické témy, alebo sa venujú priamym pozorovaniam politických prevratov a vzniku vlády revolučných elit v rozvojových krajinách.⁹⁸ Táto problematika našla svoj ohlas v mnohých dielach sociológov a antropológov, pozornosť sa venovala jednotlivým typom elit tretieho sveta a ich podielu na tam prebiehajúcich zmenách.

⁹⁴ Michels, R.: Strany a vůdcové. Praha 1931, s. 2. – údaj v: Pecka, E.: c. d., s. 21.

⁹⁵ Svátek, F.: Politické elity v historiografii a politologii: náčrt problematiky ideologie – slova – pojmu – elity. In: Politické elity v Československu 1918-1948. Sešity Ústavu pro soudobé dějiny zv.20, AV ČR 1994, s. 41.

⁹⁶ Svátek, F.: c. d., s. 33.

⁹⁷ Vedúcou postavou tejto generácie elitológov bol Talian G. Sartori a Nemeč K.D. Bracher.

⁹⁸ Podľa Svátek: c. d., s. 45.

Do popredia sa dostáva štúdium ekonomických a spoločenských procesov modernizácie. Vznikajú prvé metódy výskumu v USA, a to hneď v dvoch rovinách. S radikálnou a kritickou metódou prichádza C. W. Mills,⁹⁹ s obrannou, založenou na vedomej pozícii príslušníka americkej aristokracie E. D. Baltzell, ktorý poukazuje na väzbu elít k pôvodu, majetku, vzdelaniu (vo vybraných elitných školách), k životnému štýlu a kultúre, ale aj k náboženstvu. Charakteristické však je, že väčšina prác, ktoré v tomto období vznikli nahradzuje slovo elita pojmom leadership (vedenie), a to z jednoduchého dôvodu, slovo elita má totiž stále protidemokratický obsah.

Americký vplyv pri aplikácii elitológie je možné pozorovať aj vo Francúzsku, kde sa sociológia elít postupne stáva jednou z najdôležitejších oblastí výskumu. Čo sa však týka teoretických francúzskych prác, tie by mohli nadviazať na publikácie z konca 19. storočia – názory Francúzov sa totiž vôbec nelíšia od Paretových, Moscových či Michelsových názorov, i keď tie sú už dávno zabudnuté.

V slovenských, resp. československých reáliách sa o konkrétnych teóriách elitných skupín do roku 1989 nedá hovoriť. Naša sociológia a politológia zo známych dôvodov nemôže vykázať rozsiahle koncepty a literatúru o tomto fenoméne. Politológovia, v dnešnom slova zmysle, historici, sociológovia a filozofi, ktorí sa v rámci svojho záujmu tejto problematike venovali, akceptovali a uplatňovali už existujúce európske a svetové teórie. Až kniha Miroslava Jodla *Teorie elity a problém elity* vydaná v roku 1969¹⁰⁰ vyrovnáva "dlh" vzniknutý na tomto poli. Po roku 1989, keď sa slovo elita objavuje čoraz častejšie, začínajú pod tlakom potreby spoločenských vied a nastávajúcich zmien v spoločnosti vznikať, resp. sa rozvíjať koncepty a pohľady na danú problematiku, a to najmä v politologickej, sociologickej a historickej oblasti (napríklad S. Szomolányi, J. Bunčák, Ľ. Lipták a i.).¹⁰¹

O samostatne koncipovanú teóriu elity v Anglicku sa pokúsil sociológ **Anthony Giddens**.¹⁰² Pojem elita chápe ako kategóriu, ktorú je možné aplikovať na skupiny jednotlivcov vo všetkých sociálnych činnostiach. Ako konkrétne prípady uvádza hercov, vynikajúcich národohospodárov a politických vodcov. Politickí vodcovia sa vyznačujú popredným umiestnením v sociálnych organizáciách s vnútornou štruktúrou autority. Skutočnosť, že určitý jedinec má formálne znaky autority, ešte nemusí znamenať, že sa aktívne podieľa na tvorbe a vydávaní mocenských rozhodnutí. Giddens si uvedomuje tento rozpor a pokladá ho za jeden z najdôležitejších problémov výskumu elít. V štruktúre elitných skupín sledoval dve roviny integrácie: sociálnu a morálnu. Sociálna integrácia je daná frekvenciou a charakterom sociálnych kontaktov a vzťahov medzi elitami, ktoré môžu mať rôzne formy ako uzatváranie sobášov medzi príslušníkmi rodín v elitnom postavení, priateľstvo a známosti s ľuďmi, ktorí stoja na čele elitných inštitúcií a frekvencia priamych "konzultatívnych" zväzkov medzi elitami. Morálna integrácia zodpovedá charakteru zdieľania spoločných ideí a spoločného morálneho étosu a celkovej solidarite v rámci elitnej skupiny.¹⁰³ Giddens svojou teóriou akoby naznačoval, že do elitných skupín môžu vstupovať jednotlivci bez ohľadu na prvotný triedny pôvod či výchovu a vzdelanie.

⁹⁹ V roku 1959 vyšla v New Yorku jeho esej *The Power Elite*, po česky *Mocenská elita*, 1966.

¹⁰⁰ Druhé, doplnené vydanie vyšlo v roku 1994.

¹⁰¹ Akceptovaniu a uplatňovaniu jednotlivých teórií elít na našom území sa budem podrobnejšie venovať vo svojej doktorandskej práci.

¹⁰² Svoju teóriu elity vyložil v štúdiu *Elites in British Class Structure*, 1974 a v knihe *Sociology*, 1989.

¹⁰³ Jódľ, M.: c. d., s. 122.

Každý jednotlivec je členom určitého sociálneho diania, nepretržitého procesu s rôznymi polohami a rolami, pričom sa jeho status mení najmä v závislosti od dosiahnutého veku. Určité postavenie je mu vlastné, do niektorého sa postupne "vpravuje" (samovoľne a prirodzene) počas svojho života, do ďalších ho treba "zacvičiť". Každé sociálne prostredie, ktorému je vlastná istá spoločenská štruktúra a daný jedinec je s ním v priamom kontakte, ovplyvňuje jeho postoje a hodnotové orientácie.

Spoločnosť teda predstavuje organizované zoskupenie interagujúcich ľudí, ktorých činnosti sa sústreďujú okolo súboru spoločných cieľov a ktorí smerujú k tomu, že majú spoločné náhľady, postoje a spôsoby konania.

Ludská spoločnosť má **statusové systémy**, z ktorých najvýraznejším je spoločenská trieda, tá významne determinuje spoločenské prostredie a moc jednotlivca.¹⁰⁴

Jednotlivec v jej štruktúre zaujíma istú **pozíciu** (čo je spoločenstvom uznávaná kategória alebo miesto v systéme spoločenskej klasifikácie), mnohé z jeho pozícií sa časom menia, niektoré získava 1. **"automaticky"** – napríklad dôstojnosťou rodiny, v ktorej sa narodil; 2. **vekom**, ktorý dosiahol; 3. **vlastným úsilím**.

Každý člen sociéty zaujíma mnohonásobné pozície a s každou z nich sa spája jeho **rola**. V ľudskej spoločnosti totiž existuje, vzhľadom na každú uznanú pozíciu, názor na to, aké by malo byť správanie osôb, ktoré danú pozíciu zastávajú. Rola predpisuje správanie, ktoré sa od človeka očakáva v štandardných situáciách.

Ľudia v spoločnosti, resp. jej jednotliví členovia sú navzájom pospájaní istými vzťahmi – štruktúrou. Takáto "sieť" vzťahov sa vždy viaže k určitému časovému obdobiu a k istým sociálnym, ekonomickým a politickým makroprocesom prebiehajúcim v danej spoločnosti, ale aj k určitému územnému teritóriu. Ak stále hovoríme o spoločnosti ako o akejsi nadskupine, resp. ako o najvyššej úrovni z hľadiska sociálnej hierarchizácie, môžem potom ako o ďalšej línii (v hierarchickom rebríčku nižšie) v rámci spoločnosti hovoriť o menšom a homogénnom (celistvejšom ako spoločnosť) sociálnom útvere, tentoraz už založenom na vzájomnom poznaní a familiárnych vzťahoch svojich členov – o **spoločenstve**. Pomerná izolovanosť a uzavretosť, výrobná a spotrebiteľská sebestačnosť, pocit spolupatričnosti a vzájomná identifikácia, konvencionalizované správanie jednotlivých príslušníkov, to sú len niektoré podstatné znaky každého spoločenstva ako takého.¹⁰⁵ V akej miere sa tieto základné znaky uplatňujú, závisí už od spomínaných konkrétnych historických, sociálnych a geografických okolností jeho existencie.

V prípade, že za vyčleňujúci znak identifikácie z hľadiska osobných kontaktov berieme istú lokálnu stratifikáciu sociálneho prostredia (v tomto prípade členenie na mesto a dedinu), môžeme hovoriť o **lokálnom spoločenstve**. I keď sa lokálne spoločenstvo navonok, a najmä vďaka pôsobeniu tradície, javí ako jednoliata sociálna skupina, či už mestského alebo vidieckeho charakteru, s rôznymi vrstvami svojich príslušníkov, pričom plnoprávnym členom lokálneho spoločenstva sa jedinec stával až prostredníctvom výchovy a socializácie, osvojujúc si pri tom základné vzory spoločenských a kultúrnych aktivít platných v jeho sociálnom prostredí. V jeho rámci existujú a fungujú ďalšie rôzne sociálne skupiny, ktorých diferenciacia je založená napríklad na etnickej a rasovej príslušnosti, na stupni kultúrneho rozvoja (genéza), na vlastnostiach skupinovej štruktúry (systém pozícií a rolí – štruktúra väčšiny skupín je hierarchická: od hora nadol podľa statusu a moci), podľa špecifických úloh a funkcií, podľa stykov a druhov vzťahov medzi členmi.¹⁰⁶

¹⁰⁴ Krech, D. – Crutchfield, R. S. – Ballachey, E. L.: Človek v spoločnosti. Základy sociálnej psychológie. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1968, s. 350.

¹⁰⁵ ELKS. II. Diel. Bratislava, VEDA 1995, heslo spoločenstvo, s. 188.

¹⁰⁶ Typológia skupín podľa E.E.Eubanka.

Nemenej dôležitým kritériom členenia sú aj vzťahy skupiny voči iným skupinám a miesto v spoločenskom systéme.

Ak sa na sociálne skupiny v rámci lokálneho spoločenstva pozeráme z hľadiska ich vzniku a spôsobu usporiadania vzťahov, hovoríme o dvoch ich podobách: **ako o formálnych a ako o neformálnych (malých) skupinách.**

Formálna skupina je tým typom sociálnej skupiny, ktorej vznik a zmysel je daný nielen vopred, ale aj "zvonku". To znamená, že dôvod jej existencie nevyplýva z vnútra skupiny, ale mimo nej. Jej členovia sú spojení formálnymi sociálnymi vzťahmi regulovanými určitými normami a z nich vyplývajúcimi sankciami. Diferenciácia sociálnych pozícií je tiež vopred hierarchizovaná organizačnými normami. Prevláda v nej sociálny dištanc (pocitovaný rozdiel) nad osobnou účasťou.¹⁰⁷ V inom referenčnom pásme sa nachádza **neformálna skupina** (toto označenie býva v etnológii často stotožňované s malou skupinou¹⁰⁸), ktorá vzniká na základe neformálnych sociálnych vzťahov, t. j. na vzájomnom osobnom výbere členov. Vyznačuje sa spontánnym vznikom, komunikáciou "face to face", zmysel a dôvod jej existencie je daný "zvnútra", cieľ, normy a štruktúru si skupina vytvára sama. Jej členovia sú vzájomne spojení sieťou osobných vzťahov, majú podobné alebo zhodné názory, hodnoty, postoje, vyznačujú sa vzájomnými sympatiami a prevláda osobná účasť všetkých členov. Označenie "neformálna" neznamená, že skupina nemá "formu" – štruktúru, rozdielne sociálne pozície a sociálne normy, ide skôr o pomenovanie skutočnosti, že nie je závislá (nevzniká) na vonkajších impulzoch, na vopred určených cieľoch, ale vzniká samostatne a, i keď **sa utvára** v rámci formálnej skupiny, je od nej v tomto zmysle nezávislá.¹⁰⁹ Neformálna skupina má tendenciu rozvíjať sa práve vtedy, ak sa formálna skupina ukazuje neúčinnou, alebo ak nestačí uspokojiť dôležité potreby svojich členov.

Pre úplnosť pochopenia vzájomnej existencie formálnych a neformálnych skupín pokladám za dôležité spomenúť i **referenčnú skupinu** – ako normo- a vzorotvornú skupinu. Ako konštatuje B. Geist vo svojom Sociologickom slovníku, termín referenčná skupina je mnohodimenzionálnym javom, predstavujúcim komplex referenčných systémov jedinca, vzťahujúcich sa najmä k hodnotovému systému jedinca, a jeho minulého a aktuálneho sociálneho časopriestoru.¹¹⁰

Kolektív lokálneho spoločenstva i sociálnych skupín fungujúcich v jeho rámci sa skladá z **jednotlivcov**, ktorí tu zaujímajú najrôznejšie postavenia z hľadiska ekonomicko-sociálnych vzťahov, spoločenskej komunikácie, kultúrnej tradície.¹¹¹ Aplikáciou charakteristiky neformálnych skupín na slovenskú dedinu by som mohla v jej rámci vyčleniť viaceré malé (neformálne) skupiny (zoskupenia, vrstvy).

Existuje množstvo prístupov, ich analýza však presahuje možnosti a potreby tejto štúdie, preto uvediem členenie neformálnych skupín, ako jedno z možných, na základe príbuzenského princípu, podľa vekového, profesijno-zamestnaneckého, konfesijného, etnického, sídelného a teritoriálneho hľadiska.

Musím opäť pripomenúť, že každý jednotlivec žijúci v zložito členenom kolektíve lokálneho spoločenstva bol príslušníkom viacerých neformálnych skupín.

¹⁰⁷ Geist, B.: Sociologický slovník. Praha, Victoria Publishing a.s., heslo formálna skupina, s. 387.

¹⁰⁸ Malá skupina môže byť ako formálna, tak aj neformálna.

¹⁰⁹ Geist, B.: c. d., heslo formálna skupina, s. 393.

¹¹⁰ Tamtiež, s. 400.

¹¹¹ Frolec, V.: Mikrostruktura tradičného lokálneho spoločenství v Čechách a na Moravě v 19. století. In: Slovenský národopis, 38, s. 117.

Medzi základné determinanty, ktoré určovali miesto človeka v štruktúre spoločnosti v 1. polovici 20. storočia patrili nielen majetok, pôvod (rodina) a profesia, ale i jeho charakterové vlastnosti.

Spoločenský život, ktorý bol základným predpokladom, ale i odrazom vzájomných vzťahov, jedinca "pasoval" do určitého postavenia v rámci spoločenstva, človek mohol prostredníctvom neho nadobudnúť istý status. A len vo vzájomnej interakcii s okolím, spoločenskými väzbami sa mohlo u jednotlivca rozvíjať povedomie príslušnosti k vyššiemu celku.

Už spomenuté delenie skupín na formálne, neformálne a referenčné sa dá uplatniť aj pri vymedzení, resp. klasifikácii elitných skupín v lokálnom prostredí, v mojom prípade v dedinskom. Pretože, ak by som vychádzala z akéhokoľvek pohľadu na triedenie (klasifikáciu) elit, vždy sa v ňom budú vyskytovať elitné skupiny alebo jedinci, ktorých budú príslušníci spoločenstva považovať za tradičné elity, nositeľov tradičných elitných znakov, ktorými sa od ostatných odlišujú. Ako odlišných – elitných ich vnímajú zvonku, častokrát je ich postavenie vopred dané. Ak sa teda jednotlivec alebo skupina stane elitnou, resp. dostane túto "nálepku", začne sa tak navonok nielen označovať ale aj vnímať, a to s akýmkoľvek morálnym nábojom,¹¹² skupina síce z hľadiska členenia lokálneho spoločenstva zostane neformálnou (pretože vždy bude v rámci sociálnej štruktúry patriť k určitej vrstve obyvateľstva), avšak v momente nadobudnutia tohto označenia (či ide o nadobudnutie prirodzenou cestou – narodením – alebo získanou – prisúdenou) získava aj punc neformálneho zoskupenia. Z toho vyplýva, že akákoľvek elita je vo vzťahu k svojmu okoliu formálnou skupinou.

Dedinskou elitou sa vždy stávala pomerne malá skupina jednotlivcov, resp. len samotní jednotlivci z rôznych, väčšinou profesijných skupín. Elitnou preto najčastejšie bola vybraná menšina, ktorá sa odlišovala nielen na základe tradície, stavovskej príslušnosti, ale aj výškou majetku, vzdelania, vplyvu a svojím životným štýlom. Z hľadiska majority je elita podobne ako minorita okrajovou skupinou, avšak len čo sa týka početnosti. Pokiaľ ide o moc, vplyv a spoločenské postavenie, rozhodne tomu tak nie je. Z ideologických príčin sa etnológia zaoberala chudobnou väčšinou, kým mienkotvorné elity degradovala. Aj z toho dôvodu u nás takéto štúdie absolútne chýbajú a materiál o elitách je okrajový.

Skoro každé dedinské spoločenstvo je tvorené majoritnou a minoritnou skupinou obyvateľov, záleží podľa akého "kľúča" je toto členenie uskutočnené, či z etnického hľadiska, konfesijného alebo majetkového... Z tohto uhla pohľadu tu vyvstáva otázka: Môže sa príslušník menšiny stať elitou? Pretože základným východiskom pre postavenie každého jedinca bola majetková, či skôr profesijná príslušnosť k istej spoločenskej vrstve, v rámci ktorej potom dochádzalo k ďalšej štrukturácii, majetok zaradil človeka na isté miesto v spoločenskej štruktúre, toto zaradenie však nemuselo byť definitívne. Stále totiž existovala možnosť postupu na spoločenskom rebríčku miestnej sociéty. Sebadisciplína a usilovnosť jednotlivca mohli s určitou dávkou šťastia viesť k pozitívnej sociálnej mobilite, k získaniu uznania v očiach ostatných, spojeného s lepším spoločenským postavením.¹¹³

¹¹² Eubomír Lipták definuje pojem elita ako pojem bez morálneho náboja, jej príslušníkov môžeme z tohto hľadiska hodnotiť (ako dobré a zlé), ale na ich statuse a príslušnosti k elitám to nič nezmení. In: Storočie dlhšie ako sto rokov. Bratislava, Kalligram 1999, s. 291.

¹¹³ Vrzgulová-Kardošová, M.: Jednotlivec v spoločenskej štruktúre mesta. In: Zmeny v hodnotových systémoch v kontexte každodennej kultúry. Výsledky z výskumov v roku 1992. Bratislava, Národopisný ústav SAV, s. 89.

Existujúca nerovnosť medzi členmi spoločnosti v ekonomickej, politickej a kultúrnej oblasti, ale i nerovnosť v osobných vlastnostiach a schopnostiach každého jednotlivca sú predpokladom vzniku rôznych sociálnych skupín. Ak takéto skupiny svojím majetkovým zázemím, sociálnym statusom a politickou mocou zaujímajú prestížne postavenie v sociálnej štruktúre dediny, hovoríme o nich ako o **dedinských elitách**.

Veľká časť filozoficko-esejistickej literatúry predpokladá, že pre zrod elít je "potrebný dlhý čas – najmenej tri generácie, skôr však niekoľko storočí, predpokladá teda spojenie pojmu elita s privilegiami aristokratického rodu".¹¹⁴ Na slovenskom vidieku sa však o elitách so "šľachtickým" pozadím dá hovoriť len v období 1. ČSR, neskôr je pojem elita z tohto pohľadu, hľadiska, nemysliteľný, pretože elity, ktoré vznikali, už toto časové kritérium nedodržiavali. Existovali však iné kritéria, ktorými bol ich vznik, pretrvanie a zánik ovplyvnený. Tieto kritéria budem uplatňovať aj pri mojej klasifikácii a delení elitných skupín na slovenskej dedine. Ako sa vyjadril Vilfredo Pareto "rozsah elity je daný rozsahom a pestrosťou ľudskej činnosti".¹¹⁵ Ľudia sa v nej môžu uplatňovať rôzne: "nepatrne, priemerne, silno".¹¹⁶ Preto aj ja vychádzam z tejto premisy a z hľadiska:

1. štruktúry spoločnosti uplatňujem delenie elít na

- výkonné,
- politické,
- ekonomické,¹¹⁷

v užšom členení sa vo všetkých troch kategóriách nachádzajú aj elity intelektuálne – predstavitelia miestnej inteligencie;

2. "spôsobu" nadobudnutia označenia na

- vrodené,
- získané vlastnou iniciatívou,
- pripísané.

Výkonnými elitami v dedinskom prostredí prvej polovice 20. storočia, resp. po vzniku prvej Československej republiky, boli **predstavitelia štátnej a cirkevnej správy**, súdov, štátnej polície, školy, železnice, pošty. Príslušníci týchto elít predstavovali aj **miestnu inteligenciu**. Najdôležitejšie a najväznejšie miesto zastával miestny notár, učiteľ-organista, riaditeľ školy, kňaz. Privilegia vyplývajúce z ich postavenia požívali aj ich rodinní príslušníci. Aj výkonné elity disponujú istým politickým, kultúrnym a ekonomickým kapitálom. Kultúrny kapitál predstavovala odbornosť, schopnosť zvládnuť profesionálne problémy, politický kapitál tvorilo šľachtictvo, vplyvná rodina, neskôr politická strana. Približne do polovice 20. storočia bol kultúrny kapitál na prvom mieste – podmienkou, politický kapitál bol dôležitý až na mieste druhom – bol skôr výhodou. Potom sa táto hierarchia obrátila.¹¹⁸

Politické elity sa vo väčšom počte začali na dedine objavovať až po roku 1948, keď prestali platiť zaužívané zvyky, pravidlá a spôsoby formovania výkonných elít "**z vnútra**", **z vlastných zdrojov**. Za akési politické elity v tom najjemnejšom zmysle slova môžem označiť buď predstaviteľov miestnej politickej strany (ak nejaká existovala), alebo starostov obce, zvolených najčastejšie z najbohatších gazdov. Po znárodnení si monopolné

¹¹⁴ Politické elity v Československu 1918-1948. Sešity Ústavu pro soudobé dějiny zv. 20, AV ČR 1994. s. 7.

¹¹⁵ Pareto, V.: The Mind and Society III, Londýn 1935, par. 202, s. 1421-1422. uvádza: Pecka, E.: c. d., s. 15.

¹¹⁶ Tamtiež, par. 2033, s. 1424.

¹¹⁷ Takéto delenie elít uplatňuje L. Lipták

¹¹⁸ Lipták, E.: Storočie dlhšie ako sto rokov. Kalligram, Bratislava 1999, s. 298.

postavenie “vynútili” narýchlo kvasení robotnícki predstavitelia štátnej a komunistickej moci. Ignorovanie vzdelania bolo pre vtedajšiu našu spoločnosť veľmi charakteristické.

Pri **ekonomických elitách** je potrebné vychádzať z faktu, že tak ako existuje veľmi úzky vzťah medzi ekonomikou a politikou, rovnako úzke prepojenie je aj medzi ekonomickými a politickými elitami. V dedinskej societe ich predstavovali bohatí gazdovia, statkári, príslušníci zemianskych rodov, obchodníci, remeselníci, fabrikanti. Avšak tri deštruktívne vlny – počas druhej svetovej vojny, po jej skončení až do znárodnenia a po roku 1948 – spôsobili jej úplné zdecimovanie.

Jedinec svoj status – pozíciu – postavenie v rámci spoločenstva získava aj “automaticky” – napríklad dôstojnosťou rodiny, v ktorej sa narodil – vtedy hovoríme o **vrodených elitách**. Vlastným úsilím, sebadisciplínou, dosiahnutím vzdelania, postupom na spoločenskom rebríčku môže príslušník komunity tiež nadobudnúť **elitné postavenie – získané** vlastnou iniciatívou. Ak pozícia človeka dosiahne v hierarchii prestíže v skupine alebo spoločenstve vyššie, resp. najvyššie miesto, to mu pripíše z jeho postavenia vyplývajúce výhody a zaradenie, hovoríme o **pripísanom elitnom statuse**.

Z iného pohľadu môžem v lokálnom spoločenstve vyčleniť dva typy elity: **“inštitucionálne”** – to sú tí, ktorým Boh dal úrad a **“rolnícke”** – lepší gazdovia, prirodzené authority. Nemenej dôležitú úlohu zohrávala aj otázka pôvodu – rozlišovanie “miestnych” a “prišlých”, Slovákov¹¹⁹ a Židov.

Striktné vymedzenie jednotlivých elitných skupín a príslušníkov, ktorí do tej-ktorej “kategórie” patria, neexistuje. Existuje však medzi nimi akési pnutie, spôsobujúce v procese historicko-politických zmien spojených s modernizačným procesom to, že sa tieto elity vyznačujú istou kontinuitou. Tá je spôsobená tým, že isté časti týchto elit prechádzajú cez tieto “prevraty” a zmeny a “čosi” si zo svojho potenciálu udržiavajú. Je to však príliš málo na to, aby sa tieto elity prirodzenou cestou sformovali do niečoho, čo znovu dokáže vykonávať svoje pôvodné poslanie.

I keď zmena spoločnosti nemá vplyv na elitu ako takú, príslušníci elity sami prechádzajú vývojom, pričom platí úmera, že charakter elity je závislý od charakteru spoločnosti a zmena elity determinuje zmenu spoločnosti. Nielen modernizačné procesy, ale aj historicko-politické zmeny, ako sú napríklad nové štátoprávne usporiadanie územia, kvalitatívna odlišnosť “vládných ideológií”, zásadným spôsobom určovali, ktoré zoskupenia strácali a ktoré nadobúdali charakteristiky elit dedinského prostredia.¹²⁰

Nemôžeme očakávať, že po zmene spoločensko-politických pomerov nastane totálna zmena spoločenstva, a tým aj zmena elitných skupín.¹²¹ Bolo by skutočne naivné domnievať sa, a kolektívna pamäť to aj potvrdila, že “od zajtra” spoločnosť vymení všetkých, ktorí sa dovtedy podieľali na jej existencii. Elita starej správnej moci a ekonomického systému s použitím svojho kultúrneho a sociálneho kapitálu najčastejšie prechádza cestou sociálnej zmeny so zachovaním podstatnej časti svojho osadenstva.

Najvypuklejšie prejavy odlišnosti a nerovnosti ľudí sú v oblasti ekonomickej (sila a moc peňazí, majetku), politickej a kultúrnej a v osobných vlastnostiach a schopnostiach jednotlivca. Prelínanie alebo súbežné existovanie prevahy v už spomínaných oblastiach sa nevyklučuje, práve naopak. Ak jedinec alebo skupina získa isté postavenie (prevahu oproti ostatným členom spoločenstva) v ekonomickej oblasti, akosi automaticky je mu pripisovaná aj vyššia pozícia v politickej (mocenskej a vodcovskej) a kultúrnej oblasti.

¹¹⁹ Dovolím si použiť len toto dichotomické rozdelenie, pretože svoj výskum zameriavam na čisto slovenské dediny v lokalite Nového Mesta nad Váhom.

¹²⁰ Vrzgulová, M.: Spôsoby prezentácie mestských elit a ich mocenských záujmov. Trenčín 1918-1945. In: Diferenciácia mestského spoločenstva v každodennom živote, Bratislava ÚEt SAV 1999, s. 37.

¹²¹ Možný, I.: Proč tak snadno... .SLON, Praha 1991, s. 67.

Akákoľvek nerovnosť, ak získa potrebný potenciál vyjadrený podporou, či už dobrovoľnou – prirodzenou alebo vynútenou, ústí najčastejšie ku vzniku skupín ľudí, obyvateľov lokálneho spoločenstva, ktorých začnú ostatní vnímať ako odlišných, vychádzajúc pritom zo základnej premisy, že za elitnú časť obyvateľov dediny bola označovaná tá skupina, ktorá svojím majetkovým zázemím, sociálnym statusom a politickou mocou zaujímala prestížne postavenie v sociálnej štruktúre dediny. Čiže medzi základné znaky elity patrí možnosť zasahovať do životov iných ľudí, v mimoriadnych situáciách rozhodovať buď za nich, alebo v ich mene. Všetko sa nesie, resp. odohráva v duchu existencie určitého vzťahu, či záväzku medzi elitou (najčastejšie na báze spoločenských vzťahov) a verejnosťou (ostatnými členmi spoločenstva), ktorý má zo strany verejnosti charakter poverenia a zo strany elity vznešenej povinnosti. Mocenské postavenie a vplyv je jedným, prijatie a plnenie záväzku druhým predpokladom, aby ľudia konkrétnu osobu definitívne stotožnili s elitou.¹²²

V tradícii lokálneho spoločenstva pri utváraní, formovaní a pretrvávaní elitných skupín vo vedomí ľudí pretrváva obraz vonkajšieho vnímania takýchto skupín, systém pozícií a rolí, ktoré navzájom spája uznávanie spoločenských noriem a z nich vyplývajúcich sankcií. Nezanedbateľnou podmienkou “fungovania” je nevyhnutnosť adaptácie na vnútorný vplyv jednotlivých príslušníkov elitnej skupiny a vplyv vonkajšieho prostredia.

Smerodajným spoločenským vzťahom medzi príslušníkmi dedinského prostredia je **autorita**. Predstavuje ukazovateľa pri riešení určitých protirečení, existujúcich medzi ideálnym a reálnym svetom. Autorita si vyžaduje poslušnosť, a preto sa obyčajne omylom považuje za určitú formu moci a násilia.¹²³ Ide však len o vyjadrenie odlišných schopností a vlastností, ktorými sa “elitní obyvatelia vidieka” odlišujú od ostatných.

V myslení a konaní ľudí s odlišnými postojmi a chovaním, žijúcimi však v jednom spoločenstve, vystupuje do popredia jedna fiktívna deliaca čiara – dichotomická dvojica “**my** – **oni**”. My a oni, to nie sú iba dve samostatné skupiny, vyjadrujú i rozdiel medzi dvoma celkom protikladnými stanoviskami. “My” – povedzme, že znamená elitnú skupinu. Jej členovia rozumejú daniu v jej vnútri, vedia ako majú konať, čo sa od nich očakáva, cítia sa bezpeční. “Oni” – ostatní príslušníci lokálneho spoločenstva, naopak predstavujú skupinu, ku ktorej elita nechce patriť, “oni” však majú tendenciu prispôbiť sa, resp. dostať sa ak nie do, tak aspoň ku skupine “my”. V každom prípade však “my” a “oni” – všetci odvodzujú seba vlastné charakteristiky zo vzájomného antagonizmu. Je možné povedať, že tento antagonizmus vymedzuje nielen obe strany tejto opozície, ale aj, že každá strana odvodzuje svoju vlastnú identitu práve z tohto faktu. Cudzia skupina je teda presne tou imaginárnou opozíciou, ktorú k sebe vlastná skupina potrebuje pre svoju sebaidentitu, súdržnosť, vnútornú solidaritu a istotu.¹²⁴ Toto antagonistické pojmá vzťahu lokálneho spoločenstva k jeho elitným skupinám je viac ako len základnou tézou vnímania ich vzájomnej existencie.

Informácie o dedinskej sociéte prvej polovice 20. storočia, o jej diferenciácii, živote jej členov, vzájomných vzťahoch a celkovej atmosfére v spoločnosti prinášajú i literárne diela. Preto je potrebné využiť slovenskú literatúru ako jeden z možných informačných prameňov. Nachádzanie obrazu slovenského vidieka v literatúre bude tiež jednou z častí môjho ďalšieho štúdia a výskumu.

Do akej miery bol svet elitných vrstiev na dedine skutočne taký odlišný od sveta ostatných

¹²² Bunčák, J.: Spoločnosť a jej elita. OS, 1, č. 9, 1997, s. 17.

¹²³ Arendtová, H.: Krize kultury. Praha, Mladá fronta 1996, s. 6.

¹²⁴ Bauman, Z.: Myslet sociologicky, netradiční uvedení do sociologie. Praha, SLON 1996, s. 45.

príslušníkov lokálneho spoločenstva, ako ho dnes vnímam ja s odstupom viac ako pol storočia? Bol prechod z majoritnej časti obyvateľov medzi elitu prirodzene akceptovaný? Znamenali zmeny ideológie spoločnosti automatický zánik "starých" a vznik "nových" elít? Aké miesto zastávala žena v elitných skupinách, vyskytovala sa tam vôbec? Bola ako žena – príslušníčka elitnej skupiny v tradičnom dedinskom prostredí 20.-50. rokov 20. storočia vôbec akceptovaná?

Literatúra

- ARENDOVÁ, H.: *Krize kultury*. Praha, Mladá fronta 1996.
- AUGÉ, M.: *Antropologie současných světů*. Praha, Atlantis 1999.
- BAUMAN, Z.: *Myslet sociologicky, netradiční uvedení do sociologie*. Praha, SLON 1996.
- BUNČÁK, J.: *Spoločnosť a jej elita*. OS, 1, č. 9, 1997.
- Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska. II. Diel*. Bratislava, VEDA 1995.
- FROLEC, V.: *Mikrostruktura tradičního lokálního společenství v Čechách a na Moravě v 19. století*. In: *Slovenský národopis*, 38, s. 117-133.
- GEIST, B.: *Sociologický slovník*. Praha, Victoria Publishing a. s. 1992.
- STORIG, J.: *Dejiny filozofie*. Praha, Zvon 1996.
- JODL, M.: *Teorie elity a problém elity*. Praha, Victoria Publishing a. s.; 2. vyd. 1994.
- KRECH, D. – CRUTCHFIELD, R.S. – BALLACHEY, E.L.: *Človek v spoločnosti. Základy sociálnej psychológie*. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1968
- KUBÍN, L.: *Naše politické elity v období tranzície*. In: OS, 2, č. 4, 1998.
- LIPTÁK, L.: *Storočie dlhšie ako sto rokov*. Bratislava, Kalligram 1999.
- LIPTÁK, L.: *Slovensko v 20. storočí*. Bratislava, Kalligram 2000.
- MANNOVÁ, E. (ed.): *Meštianstvo a občianska spoločnosť na Slovensku 1900-1989*. Bratislava, AEP 1998.
- PECKA, E.: *Sociologické teorie elity*. In: *Politické elity v Československu 1918-1948. Sešity Ústavu pro soudobé dějiny zv. 20, AV ČR 1994*.
- Politické elity v Československu 1918-1948. Sešity Ústavu pro soudobé dějiny zv. 20, AV ČR 1994*.
- SVÁTEK, F.: *Politické elity v historiografii a politologii: náčrt problematiky ideologie – slova – pojmu – elity*. In: *Politické elity v Československu 1918-1948. Sešity Ústavu pro soudobé dějiny zv. 20, AV ČR 1994*.
- ŠTEFÁNEK, A.: *Slovenská vlastiveda III. Základy sociografie Slovenska*. Bratislava, SAV 1945.
- VRZGULOVÁ-KARDOŠOVÁ, M.: *Jednotlivec v spoločenskej štruktúre mesta*. In: *Zmeny v hodnotových systémoch v kontexte každodennej kultúry. Výsledky z výskumov v roku 1992*. Bratislava, Národopisný ústav SAV 1992.
- VRZGULOVÁ, M.: *Spôsoby prezentácie mestských elít a ich mocenských záujmov, Trenčín 1918-1945*. In: *Diferenciácia mestského spoločenstva v každodennom živote*. Bratislava, ÚEt SAV 1999.

Diskusia o knihe

V tejto rubrike dnes siahla redakcia vedome po knihe, ktorá vyšla už pomerne dávno (v roku 1996). Sme presvedčení, že odstup rokov nezmažal ani jej aktuálnosť, ani inšpiratívny (až provokujúci) charakter.

Dielo Slovensko a jeho regióny je interdisciplinárne, politicky aktuálne a spoločensky angažované (nie však vo význame, aký sa týmto pojmom pripisoval ešte pred desiatimi rokmi); predstavuje pokus o zovšeobecnenie a zároveň obsahuje množstvo konkrétnych poznatkov a názorov. Veľkoryso koncipovaná syntéza však okrem pozitív nevyhnutne obsahuje aj druhú stranu mince. Je ňou občasná neúplnosť, nepresnosť formulácií, zjednodušené interpretácie zložitých fenoménov.

Domnievame sa, že pre (prevládajúce) pozitíva i (zbytočné, no neraz aj inšpiratívne) nedostatky je to vhodný titul na diskusiu. O jeho aktuálnosti nepriamo svedčí aj fakt, že zo štyroch oslovených recenzentov, predstaviteľov rôznych generácií a vedných disciplín (sociológia, etnológia, politológia, ekonómia) nielenže nik neodmietol, ale každý z nich svoj sľub skutočne splnil. Vznikol kaleidoskop kritických pohľadov (a autorských reakcií) na jednu knihu troch bádateľov rôznych spoločenskovedných disciplín.

Chceli by sme veriť, že zvolená kniha, ale aj prezentované názory na ňu prinesú pohyb do stojatých vôd slovenskej etnológie.

Redakcia

Kniha, ktorá vyšla priskoro alebo O slovenských putnamistoch

Miroslav Beblavý

V roku 1993 vydal Robert Putnam po viac ako dvadsiatich rokoch štúdia talianskych regiónov knihu "Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy". Už v roku 1996, po piatich rokoch ponovembrového vývoja, vydala trojica slovenských vedcov (Vladimír Krivý, Viera Feglová, Daniel Balko) náš vlastný pokus o putnamistickú analýzu vývoja počas tranzície pod názvom "Slovensko a jeho regióny – Sociokultúrne súvislosti volebného správania". Aj keď obe knihy majú ambíciu pozrieť sa na vývoj v nedávnej minulosti z hľadiska presných čísel a napojiť ho na stáročné civilizačné a vývojové trendy, existujú medzi nimi určité rozdiely. Putnam sa stal zaslúžene klasikom. Kniha jeho slovenských nástupcov za tri roky do určitej miery zastarala. Nechýba jej inteligencia, fascinujúce poznatky, vynikajúca téma, nasadenie autorov a odvaha byť priekopníkom. Chýba jej výraznejší časový odstup, nezaujatosť a vôľa stať sa klasikou. Inými slovami, táto kniha potrebuje do určitej miery najmä v politologických a sociopolitologických pasážach druhé vydanie. Vyšla totiž priskoro. Býva zvykom najprv knihu chváliť, aby sa zmäkčil osten nasledujúcej kritiky. Zvolil som opačný prístup.

Kniha plne vystihuje duševné rozpoloženie slovenského intelektuála po volebnom víťazstve HZDS v roku 1994, ktoré veľká časť academickej obce navyše už raz predtým zažila v roku 1992. Ide o beznádej až fatalizmus spôsobené zdanlivou neporaziteľnosťou Vladimíra Mečiara. V rámci ostrej polarizácie slovenskej spoločnosti po parlamentných voľbách '94 sa vnímanie politickej scény v mysliach väčšiny analytikov pretransformovalo na binárne rozdelenie 0-1, demokratické vs. nedemokratické, transformačné vs. protitransformačné sily (napríklad str. 154), ale aj európanstvo vs. populizmus. Autori sa v rámci tejto binarity jasne vymedzujú a angažujú na tej strane politického spektra, ktorú oni a nepochybne väčšina slovenskej intelektuálnej obce vnímala ako "jednotku" – v prospech strán KDĽ, DU či koalície MK a Spoločná voľba. Tento prístup, keď sú **konkrétne** strany politického spektra a ich voliči jasne stotožňované s istými pozitívnymi tendenciami a naopak druhá strana je ostro vymedzená v negatívnom svetle, má výrazné riziká, najmä ak je spojený s povrchnou historickou analýzou, ktorej sme svedkami hneď v prvej kapitole knihy (viď najmä strany 22-26). Z politológa a analytika sa totiž do určitej miery stáva politik či prinajmenšom apologet politikov. K týmto dvom faktorom sa pridáva snaha zovšeobecňovať len po niekoľkoročnej skúsenosti z tranzície, čo tiež možno považovať za vysoko rizikóvu aktivitu. Slovensko v roku 1994 a 1995, keď knihu jej autori písali, nebolo konsolidovaným režimom (konsolidovanom ani vo svojom mečiarovskom chaose) a nasledujúce roky priniesli viacero prekvapení. Na základe jej čítania by asi nikto nepredpokladal ďalší reálny vývoj a najmä nie výsledky parlamentných volieb v roku 1998. Tento fakt nezakryje ani mierne alibistická prognóza na strane 159 v štýle "zítra bude vítr alebo klid", keď autori predpovedajú buď mečiarovskú demokraciu, alebo proeurópsku demokratickú vládu, alebo niečo medzi tým. Je pikantné, keď autori hovoria o pasivizme a nihilizme ako slovenských črtách a pritom ich vlastná analýza tieto prvky do veľkej miery obsahuje (str. 26).

Po týchto tvrdých slovách treba rovnako otvorene vysloviť slová vysokého uznania. Najväčší potlesk by mala trojica vedcov zožať za nápad takúto hĺbkovú štúdiu v slovenských podmienkach urobiť a za nadšenie a energiu, ktorú z celého textu cítiť –

rozhodne nejde o písanie kvôli citáciám a vedeckému uznaniu. S tým súvisí ďalšia kľúčová komparatívna výhoda "Slovenska a jeho regiónov": tak žiaduca a za normálnych okolností chýbajúca interdisciplinarita v spoločenských vedách. Snaha o seriózne prepojenie sociológie, etnografie a politológie bola u nás zriedkavá nielen pred vydaním knihy, ale aj odvtedy. V tradícii, ktorú naštartoval, pokračuje v oblasti analýzy volebných výsledkov ako jeden z mála samotný Vladimír Krivý. Práve na výsledkoch jeho ďalšej práce v tejto oblasti, ako ju možno poznať z publikovaného aj nepublikovaného výskumu, možno dokumentovať, prečo by bolo užitočné s knihou ešte niekoľko rokov počkať. Každé ďalšie voľby prinášajú nové poznatky a v tak prudko sa meniacom prostredí, akým je Slovensko, rozšírenie vzorky počtu volieb o tie z jesene 1998 a mája 1999 nepochybne výrazne rozšírilo potenciálne závery takéhoto výskumu. Niektoré čísla z oboch hlasovaní potvrdili, iné spochybnili dovtedajšie závery. Pribudli nové fenomény – dnes už zdokumentovaný vplyv televízie Markíza na volebné výsledky či analýza príčin a dôsledkov výraznej mobilizácie urbánneho a prvovoličského obyvateľstva. Súčasnosť prináša ďalšie zaujímavé fenomény od narušenia bipolárnosti Ficom (alebo jej potvrdenia v očiach niektorých analytikov) po možnosť komparácie vnímania ťažkých čias – napríklad roku 1993 a 1999. "Slovensko a jeho regióny" by už dnes bolo možné napísať oveľa plastickejšie a s väčšou schopnosťou generalizácie. Napriek tomu (a tu možno mňa obviňovať z alibizmu) by moje odporúčanie stále znelo: písať čiastkové monografie a články a so zhrnujúcou knihou niekoľko rokov počkať. Tá by sa totiž za týchto okolností mohla stať naozajstnou klasikou. Vladimír Krivý, Viera Feglová a Daniel Balko na napísanie klasiky nepochybne majú - museli by však byť ochotní svoj prvý opus magni výrazne prepracovať. Inak hrozí, že si z nej čitatelia budú ťahať veľké množstvo veľmi užitočných a konkrétnych informácií (pozri najmä str. 171-338) a analytickým záverom autorov nebude venovaná dostatočná pozornosť.

Krivý, V. – Feglová, V. – Balko, D.: Slovensko a jeho regióny. Sociokultúrne súvislosti volebného správania. Nadácia Médiá 1996, 414 strán.

Juraj Buzalka

Vplyv etnicity, vierovyznania, vzdelania či veľkosti sídla na politické správanie populácie je vo svete dlhodobo predmetom výskumu. V rámci skromných dejín slovenskej odbornej literatúry k tejto téme však veľa prác neexistuje. Nepriaznivú bilanciu vyplňa predkladaná publikácia, zatiaľ najkomplexnejšia kniha z tejto oblasti, *Slovensko a jeho regióny: sociokultúrne súvislosti volebného správania* autorov Vladimíra Krivého, Viery Feglovej a Daniela Balka. Spojenie sociokultúrnych parametrov – teda hodnotového podhubia politickej kultúry – a s ňou spojených regionálnych súvislostí volebného správania je jednoznačné novum v slovenskej spoločenskovednej literatúre. Z hľadiska metód a prístupu možno túto rozsiahlu analýzu charakterizovať na pomedzí politickej sociológie a politológie, politickej antropológie a politickej geografie. Z hľadiska politických vied sa autori inšpirovali najmä kulturalistickým prístupom, ktorý sa opiera o politickú kultúru ako nezávislú premennú, ktorá (v tomto kontexte) intervenuje v rovine politického správania populácie. Jej “valita” môže byť faktorom, ktorý napomáha prechodu k liberálnej demokracii a v období konsolidácie demokracie je podmienkou jej udržania.

Ako základné ideové východiská knihy možno okrem návratu ku klasikom vystopovať aj novšiu “inšpiráciu”, reflektujúcu svetové trendy. Zmienaná kulturalistická paradigma sa v politicko-spoločenských vedách objavila v 60. rokoch. Doteraz je viac či menej intenzívne využívaná na vysvetľovanie súvislostí politického vývoja. Prvou lastovičkou bola dnes už klasická práca Gabriela Almonda a Sidney Verbu *Občianska kultúra* (Civic Culture). Títo autori vychádzali z predpokladu, že hodnoty a normy sú základom spoločnosti. Empirickým skúmaním občianskej kultúry prostredníctvom veľkých výskumov hodnôt vysvetľovali vzťah obyvateľstva k demokratickej forme vlády. Občan, resp. širšie “stupeň” občianskosti obyvateľstva, je centrom ich skúmania. Postoje, hodnoty a vnímanie politickej reality predurčujú politické správanie jednotlivca a vytyčujú pole pôsobnosti demokratickej vláde. Najdôležitejším prvkom demokratickej politickej orientácie obyvateľstva je presvedčenie o existencii kontroly elít a politických rozhodnutí zo strany obyvateľstva. Politická kultúra je zároveň závislá i nezávislá premenná. Pôsobí na politickú štruktúru, ale zároveň je ňou i sama ovplyvňovaná. Občanove postoje voči politickým štruktúram a procesom, ale aj vyznávané hodnoty, pestované zvyky a tradície, vypovedajú nielen o ňom samom, ale sú tiež významnými indikátormi pri vysvetľovaní politickej štruktúry. Z toho vyplýva, že napríklad výskyt prodemokratických hodnotových orientácií obyvateľstva vytvára (popri iných faktoroch) priaznivé podmienky pre demokratizáciu. Na druhej strane fungovanie demokratických inštitúcií môže pozitívne ovplyvňovať politickú kultúru.

Ďalšou inšpiráciou pre recenzovanú knihu sú výsledky skúmania Roberta Putnama, ktoré prezentoval v práci *Making Democracy Work* a publikoval v osemdesiatych rokoch. Empirickou analýzou rozdielnej politickej kultúry na severe a juhu Talianska vysvetľoval rozdielne politické správanie u obyvateľstva. Zjednodušene: občiansky sever vykazoval

priaznivejšie predpoklady na rozvoj liberálnej demokracie ako parochiálny juh. Na základe súhrnu hodnotových orientácií má severné Taliansko väčší "sociálny kapitál" na budovanie občianskej spoločnosti ako južné. Preto existujú aj výrazné rozdiely vo volebných výsledkoch v oboch častiach krajiny. Politické štiepenie na sever a juh je teda najmä kultúrnym štiepením, je regionálne podmienené. Pohľad na politickú kultúru cez regionálne charakteristiky zvolil aj "hlavný" autor predkladanej knihy – V. Krivý.

Z vyššie uvedeného vyplýva základná hypotéza práce. Znie: aktuálny vývoj Slovenska je rozhodujúcim spôsobom závislý na hlavnom prúde hodnotových orientácií a vôbec na politickej kultúre populácie. Kulturalistické potvrdenie tejto tézy dozaista súvisí s predpokladom, že kultúrny subsystém, v porovnaní s ekonomickým či politickým, vykazuje na Slovensku najvyššiu stabilitu. Kniha je pokusom analyzovať vzorce volebného správania a ich kultúrne podložie. Autorom išlo o zachytenie čerstvých dát (t. j. z 90. rokov), ktoré sú konfrontované s dostupnými historickými volebnými výsledkami. Cieľom tohto porovnania je potvrdiť základné štiepenia slovenskej spoločnosti, určiť územnú variabilitu politického správania a v ďalšom kroku odkryť – štatisticky i kvalitatívne – jeho determináciu, a to najmä cez vzťahy medzi sociokultúrnymi charakteristikami (veľkosť obce, vierovyznanie, etnicita, vzdelanie) a volebnými výsledkami. Autori čerpali informácie najmä z úplných volebných štatistík za obce SR, ale aj so širších výskumov verejnej mienky a iných výskumov. Ďalším zdrojom informácií sú etnologické výskumy.

Výklad kultúrnych parametrov treba samozrejme poňať historicky. Preto je úvodná stať knihy – z pera D. Balka – historickým ohliadnutím sa. Základom vnímania moderných slovenských dejín je vnímanie cez prizmu štiepení spoločnosti. D. Balko podal historický prierez najvýznamnejších politických štiepení na Slovensku. Prvým výrazným štiepením slovenského kultúrneho života je z tohto hľadiska konfesijné delenie na rímskych katolíkov a evanjelikov. Ďalšími sú napríklad štiepenie na osi európanstvo versus tradicionalizmus, resp. občianstvo versus nacionalizmus, potom vzťah k slobodnému trhu, ale aj postoj k demokracii – t. j. prívrženci pluralitnej demokracie versus jej odporcovia. Okrem kultúrnych štiepení autor stopuje jednotlivé ideologické smery v slovenskej politike. Treba však poznamenať, že z hľadiska témy je jasnejšia identifikácia cez kultúrne štiepenia, ako pohľad cez vzťah k akceptovaným a podľa západného modelu zvoleným ideológiám: liberalizmus, konzervativizmus, socializmus. Toto delenie na Slovensku – vzhľadom na špecifickosť vývoja – nereflektovalo európsky konvenčné delenie. Preto je aj "dedenie" týchto ideológií v rámci politickej elity problematické. Ináč povedané: ľavica nie je ľavicou a pravica nie je autentickou pravicom v západoeurópskom zmysle slova. Snáď len nacionálne-populistické strany vykazujú akú-takú hodnotovú kontinuitu, idúcu naprieč desaťročiami. Dobrú výpovednú hodnotu však má pripomenutie historickej straníckej scény na Slovensku od roku 1971 až do roku 1948. Väčší priestor pre 1. ČSR v tomto historickom ohliadnutí si autori nezvolili náhodou. Jedným z faktorov, ktorý pozitívne ovplyvňuje prechod k demokracii (a neskôr hrá úlohu pri jej udržaní) je jej predchádzajúce "zažitie". Z tohto hľadiska má Slovensko lepšie predpoklady pre úspech liberálnej demokracie ako napríklad krajiny juhovýchodnej Európy, či postsovietskeho priestoru.

Centrálnou a najobsiahlejšou časťou knihy sú analýzy empirických dát z pera V. Krivého. Nie je účelom tejto recenzie sprostredkovať ich výsledky. Od publikovania knihy sa dostatočne dostali do povedomia odbornej i laickej verejnosti. Navyše sa v uplynulom období konali ďalšie parlamentné voľby v roku 1998, ktoré boli (ako všetky slovenské voľby v 90. rokoch) opäť "prelomové". Pre informáciu, V. Krivý v roku 1999 vydal v Inštitúte pre verejné otázky knihu *Čo prezrádzajú volebné výsledky? Parlamentné voľby*

1992-1998, kde voľne nadviazal na recenzovanú knihu. Na margo odbornej diskusie, ktorej sa nedostáva zďaleka všetkým spoločenskovedným prácam na Slovensku, boli zistenia V. Krivého prediskutované viackrát. Spomeňme napríklad faktor "HSLS" – teda faktor kontinuity podpory nacionálne-populistických strán, ergo hodnotových vzorcov, na rovnakom teritóriu s odstupom desaťročí – ktorého platnosť sa síce vo voľbách 1998 nepotvrdila na 100 % (došlo k istým posunom), ale bezpochyby sa jednalo o empiricky overený objav, ktorým operovala nielen spoločenskovedná obec, ale aj slovenská publicistika i politika.

Ako tvrdia autori, štiepenia slovenskej spoločnosti majú svoj zdroj v kultúrnom konflikte. Tento konflikt je formovaný okolo etnickej, urbánno-rurálnej a regionálne diferencovanej kontinuity vzorcov politickej kultúry. Medzi zmienkami štiepeniami má z hľadiska vývoja Slovenska k demokracii zásadný význam rozkol medzi stúpenkami liberálnej demokracie na jednej strane a jej odporcov na strane druhej. V rámci scény politických strán sa na jednej strane po desiatich rokoch vyformoval tábor tzv. demokratických strán (strany súčasnej vládnej koalície) a na druhej strane vznikol tábor nacionálno-populistických strán (v skúmanom období HZDS, SNS a ZRS). Po roku 1994 sa miska váh prevážila k stranám nacionálno-populistickým a po voľbách 1998 naopak, vládu prebrali tzv. demokratické strany. Toto kultúrne štiepenie naďalej zostáva relevantné, ostrý konflikt medzi prívržencami oboch táborov je stále veľmi výrazný, čo komplikuje vývoj Slovenska k liberálnej demokracii.

Ako najvýraznejší faktor štiepenia populácie na Slovensku však nie je vzťah k demokracii (pluralitná liberálna demokracia versus nacionálny populizmus), ale etnicita. Váhu tohto faktora výrazne potvrdili aj voľby 1998. Na základe štúdia prechodov k demokracii je existencia výraznej etnickej heterogenity, resp. konfliktu na etnickej línii, komplikujúcim faktorom pre vývoj k demokracii. Tento fakt zmienená práca potvrdzuje. Výrazný konflikt po etnickej línii Slovensko viac približuje ku krajinám južnej a juhovýchodnej Európy, ako do stredu starého kontinentu s deklarovateľným vektorom na Západ. Vytvorenie podmienok pre zmiernenie štiepenia spoločnosti na základe etnicity je základným predpokladom pre vývoj Slovenska k liberálnej demokracii. Na margo výsledkov volieb 1998 len poznámka. Pri absencii demokratickej alternatívy k súčasnej vládnej koalícii zostáva Slovensko stále "endemitom" v stredoeurópskom priestore, a to napriek prelomeniu medzinárodnej izolácie.

Ďalším štiepením je urbánno-rurálne. Toto štiepenie tiež reflektuje delenie na dve skupiny strán, vymedzujúce sa vzťahom k demokracii. Na Slovensku – s výnimkou volieb 1998 – rozhodovali o ďalšom smerovaní krajiny najmä "rurálne" hlasy. Tento fakt posilňuje potrebu regionálne diferencovaného prístupu viac ako v prípade okolitých krajín, kde sa voľby skôr "vyhrávajú" v hlavnom meste. Aj preto je zvolený prístup autorov významný a obohacujúci. Z ďalších sociokultúrnych charakteristík spomeňme ešte vzdelanie a konfesiю. Ich vzťah k volebným výsledkom je dostatočne známy a len potvrdzuje kultúrne štiepenie slovenskej spoločnosti.

Poslednú časť knihy – z pera Viery Feglovej – možno charakterizovať ako etnografickú. Vzhľadom k tomu, že pre analýzu "tvrdých" dát je potrebné jasne vymedziť skúmaný priestor, "ustúpila" vo väčšej časti knihy antropologická "metóda" sociologickej a výskumným objektom je "národný" štát (celé územie Slovenska) a na nižších úrovniach administratívne určený okres a obec. Je však jasné, že napríklad administratívno-správne členenie nereflektuje historicko-kultúrne súvislosti, ktorých nuansy sú viac doménou etnológie. Práve spojenie sociologickej analýzy s pohľadom etnológa zvyšuje už tak veľkú výpovednú hodnotu knihy. Autori si pri charakterizovaní územných celkov pomohli práve historicko-kultúrnymi súvislosťami, t. j. sledovali nielen okresy a obce, ale aj širšie oblasti,

ktoré viac zodpovedajú skúmaným javom a môžu viac osvetliť vplyv sociokultúrnych charakteristík na volebné výsledky. Etnologické state sú preto vítaným prehĺbením poznania, ktoré tým, že sa analýza “tvrdých” čísel vyčerpá, ponúkajú presnejšie charakteristiky prípad od prípadu.

Za prínos knihy možno považovať množstvo prehľadných tabuliek, grafov a mapiek, ako aj rozsiahlu prílohu. Treba poznamenať, že na Slovensku absentuje dlhodobější tradícia štatistického, sociologického a politologic-kého štúdia volebného správania. Aj preto je táto práca priekopnícka a už dnes možno konštatovať, že sa mnohé jej výsledky ujali v rámci slovenskej spoločenskovednej komunity. Zistenia V. Krivého priniesli úplne nový prístup k téme – ani nie tak uhlom pohľadu, ako odbornosťou spracovania a komplexitou – a rozvírili odbornú (i “publicistickú”) diskusiu. Aj to je jeden z dôkazov dobre zvolenej témy a jej odborného spracovania. Okrem toho sa kultúrna mapa Slovenska – ako možno knihu bez obáv nazvať – krátko po vydaní stala učebnicou pre študentov viacerých spoločensko-vedných odborov. A to je jej najväčší prínos.

**Krivý V. – Feglová, V. – Balko, D.: Slovensko a jeho regióny.
Sociokultúrne súvislosti volebného správania.**

Oľga Danglová

Recenzia, ktorú prinášame je síce oneskorená – kniha vyšla v roku 1996, dokonca prvý variant rukopisu už v roku 1994. **Slovensko a jeho regióny** je však publikácia s natoľko závažnou výpovednou hodnotou, že ani časový sklz, s ktorým o nej hovoríme, nezaváži. Je to kniha stále aktuálna, na jej pozadí sa dokonca jasnejšie črtajú i niektoré súčasné možno budúce trendy sociopolitickej orientácie elektorátu na Slovensku.

Hoci zásadné výsledky vychádzajú zo sociologickej dielne – Vladimír Krivý čerpal pri koncipovaní záverov z dát sociologických výskumov, práca bola napokon sčasti súčasťou výskumného projektu Sociologického ústavu SAV, k jej doladeniu a širšiemu vysvetľujúcemu záberu prispel aj etnografický pohľad z pera Viery Feglovej a politologický záber, ktorý jej dodal Daniel Balko.

Publikácia pojednáva predovšetkým o tom, čo vyjadruje podnadvpis, o sociokultúrnych súvislostiach volebného správania. Analyzuje vzorce volebného správania a pokúša sa hľadať súvislosti a vysvetlenia v historicky formovanom kultúrnom pozadí, v ktorom identifikuje napríklad “na Slovensku tradičný anti-liberalizmus, sociálny konzervativizmus, kolektivismus, emocionálnosť neraz prekrývajúcu racionálny prístup, pozornosť skôr voči cieľom než prostriedkom, silné štátno-paternalistické očakávania...”

Politické tradície a hodnotové orientácie smerom do minulosti stručne rekapituluje v prvej kapitole Daniel Balko. Všíma si konfesné rozdelenie na katolíkov a evanjelikov a jeho odraz vo vzťahu k slovenskej štátnosti, európanstvo versus tradicionalizmus, vzťah k princípom voľného trhu, rozlíšenie na demokratov, liberálov kontra antidemokratov zástancov autoritarizmu, kryštalizáciu týchto charakteristík a myšlienkových prúdov v jednotlivých politických stranách v období rokov 1871-1948. V sledovanom období konštatuje “absenciu potrebnej podpory liberálnych hodnotových orientácií... Najsilnejšími stranami boli strany paternalistické, sčasti autoritárske a nacionalistické. Namiesto individualizmu sa vyzdvihovala spoločenská spolupráca a úloha štátu. Namiesto neosobného trhu vedomé zásahy s cieľom usmerňovať jeho predpokladané výsledky. Namiesto tolerancie nevraživosť medzi národnosťami a etnikami.” Táto globálna charakteristika slovenskej politickej situácie a hodnotových orientácií by ale potrebovala hlbšie ozrejmienie vychádzajúce z povahy dobovej spoločenskej reality na Slovensku. Chýba napríklad zmienka o slabo zastúpenej vrstve aristokracie, s výnimkou drobnej šľachty, o slabo zastúpenej strednej vrstve. Pritom práve stredná vrstva je jazyčkom na váhach, vyvažujúcim extrémny v politickej i spoločenskej rovine. Neznalému historických súvislostí nie je jasné, prečo sa v podkapitole “1.2. Politické strany v rokoch 1871 až 1948 ako reprezentanti politického myslenia” spomína v nadpise práve rok 1871. Pritom vymedzenie periódy má svoju logiku. Vychádza zo skutočnosti, že v tomto roku bola založená najstaršia politická strana na Slovensku Slovenská národná strana, ibaže text túto skutočnosť neuvádza.

Charakteristika politických inklinácií v období do roku 1938 bola odrazovým mostíkom pre formulovanie hypotéz, v ďalšom potvrdených mapami a štatistickými dátami, podľa ktorých historické vzorce politických a volebných inklinácií boli jedným z dôležitých faktorov ovplyvňujúcich dnešné vzorce.

Kapitola Slovensko po roku 1989 načrtáva sociokultúrne parametre po roku 1989, medzi ktorými uvádza silné očakávania voči štátu, egalitarizmus, ekonomický utopizmus, pasívne hodnotové stratégie, silný konzervativizmus versus slabé liberálne postoje, v orientácii voči zahraničiu balansovanie medzi nedôverčivosťou, izolacionizmom a otvorenosťou voči Európe. V globále tieto parametre vyjadrujú zaostávanie sociokultúrnej modernizácie, ktoré bolo na Slovensku podmienené pretrvávajúcim rurálnym charakterom slovenskej spoločnosti a nešťastným “zapadnutím“ modernizačných procesov industrializácie a urbanizácie práve do obdobia “budovania socializmu“, ktorý sa tradične orientovanej slovenskej spoločnosti prihovril práve “štátnym paternalizmom, kolektivismom, uzavretosťou, rovnosťstvom, redistribúciou, autoritarizmom a antiintelektuálistvom.

Volebné výsledky jednotlivých strán a “sústav“ (pod “sústavami“ Vladimír Krivý uvádza politické zoskupenia na základe spoločných črt – populistická sústava, ľavicová sústava, sústava nacionálnych strán, sústava občianskych pravicových strán) do SNR v roku 1989 v celoslovenskom súhrne, ďalej rozvedené podľa úspešnosti strán v okresoch, v mestskom a vidieckom prostredí, podľa veľkosti obcí, národnostnej, náboženskej, vzdelanostnej štruktúry, sú predmetom ďalšej kapitoly. Zachytené sú v štatistických dátach i názorných kartogramoch.

Piata kapitola je venovaná hodnotovým orientáciám obyvateľstva, zachyteným prostredníctvom predvolebnej sondy v roku 1994 agentúrou Focus podľa dvoch typológií – ekonomickej a politickej. V rámci tej prvej je percentuálne zachytené zastúpenie v typoch štátne-paternalistický, sociálne-trhový a liberálne trhový, v rámci druhej sa rozlišujú, opäť v percentách typy: autoritársky “tvrdých interakcií“, liberálny protiautoritársky “mäkkých interakcií“ a potom zmiešaný, hybridný typ. Obe typológie sa kombinujú a preskupujú do roviny syntetickej typológie. Ďalej sa potom obracia pozornosť na hodnotové orientácie prívržencov politických strán, ich sympatie alebo antipatie voči iným stranám.

Porovnanie volebných výsledkov v rokoch 1992 a 1994 je náplňou nasledujúcej kapitoly, zameranej na hodnotové orientácie. Vedľa celoslovenských výsledkov prináša percentuálne tabuľky volebných výsledkov podľa okresov, pričom si všima skóre jednotlivých strán i volebných koalícií – novoutvorenej vládnej koalície HZDS, SNS, ZRS a parlamentnej opozície SDL+SDSS+SZS, MK, KDĽ, DÚ. Volebná podpora stranám a volebným koalíciám je okrem toho názorne prezentovaná na mapkách. Štatistiky porovnávajúce úspešnosť strán v mestskom a vidieckom prostredí naznačujú, že “vývoj na Slovensku po roku 1989 a voľby 1994 obzvlášť signalizujú, že Slovensko sa hodnotovo vyhraňuje aj pozdĺž významovej línie, ktorá oddeľuje dva svety: urbánny a rurálny“. Korelácie volebných výsledkov smerom k etnicite a konfesii a úrovni vzdelania vypovedajú napríklad o tom, že najvyššie ukazovatele dosahuje HZDS v obciach, kde Maďari nežijú vôbec, alebo sú len minimálne zastúpení, že HZDS je pozitívne vnímané v rímsko-katolíckom prostredí a v prostredí s nižším vzdelaním, negatívne sa k nemu stavajú ľudia bez vyznania a že nemaďarská časť opozičného zoskupenia vykazuje presne opačné väzby.

Vo faktoroch volebnej úspešnosti politických strán vo voľbách 1992, 1994 na regionálnej úrovni určujúco pôsobili také determinanty ako úroveň vzdelania, veľkosť sídla, vekový priemer a v neposlednom rade vzťahy k dedičstvu volebných výsledkov HSES, z ktorých jednoznačne vyplynulo, že volebná úspešnosť zoskupenia HZDS+SNS+ZRS na regionálnej úrovni súvisela s minulou úspešnosťou HSES.

V. Krivý konštatuje, že súčasná regionálna diferenciacia Slovenska je výsledkom historických, kultúrnych, politických a geografických daností, je podmienená etnicitou, vierovyznaním, mierou kultúrnej otvorenosti či uzatvorenosti, tempom industrializácie a urbanizácie. Tu by som chcela pripomenúť, že práve miera industrializácie a urbanizácie bola pre zmeny v regionálnej štruktúre zvlášť dôležitá a pred rokom 1945 výrazne ovplyvnila aj kryštalizáciu sociálnej rozvrstvenosti obyvateľstva na majetných a menej

majetných. Po roku 1945 to boli potom modernizačné zásahy administratívne riadené štátom, ktorých výsledkom bolo budovanie veľkých priemyselných komplexov, podporovanie poľnohospodárskej veľkovýroby. Všetky tieto faktory boli podhubím súčasných regionálnych nerovností, prejavujúcich sa v diferenciácii životnej úrovne, vystupujúcej v takých ukazovateľoch ako HDP na obyvateľa, miera nezamestnanosti, početnosť podnikateľských aktivít a. i. V nadväznosti na predchádzajúce je potom charakteristika jednotlivých regiónov podrobnejšie rozvedená v ťažiskovej kapitole s rovnomenným názvom. Analýza regiónov je robená podľa súčasných okresov, pričom sa ale snaží brať do úvahy stále zakorenený "prirodzený" regionalizmus, zodpovedajúci niekdajšiemu župnému usporiadaniu. Vzhľadom k jestvujúcemu zoskupeniu štatistických údajov to bol zrejme najschodnejší prístup. Robil síce isté problémy pri etnografickej charakteristike – priestory, rozstrihané predovšetkým podľa okresov, nie vždy korešponujú s kultúrnou regionalizáciou, autorka etnografických statí Viera Feglová sa však túto diskrepanciu snažila vyrovnat' tým, že ak istý jav, charakteristická črta presiahli hranice okresu, uviedla odkazy na ich jestvovanie pri opise ďalšieho.

Charakteristika jednotlivých regiónov resp. okresov má jednotnú štruktúru. Prvá časť pozostáva z údajov o územnej rozlohe, geografických danostiach, demografických ukazovateľoch, zachytávajúcich v percentách hustotu obyvateľstva, etnicitu, vierovyznanie, vzdelanostnú, vekovú skladbu, charakter ekonomických činností vo väzbe na zamestnaneckú štruktúru, HDP na jedného obyvateľa, čerpajúcich z materiálov a štatistík zaznamenaných podľa druhov údajov v rokoch 1991, 1992, 1994, 1995. Druhá časť podáva etnografickú charakteristiku, načierajúcu, podľa toho ako to jednotlivé javy vyžadujú, viac do minulosti. Upozorňuje na vnútorné členenie regiónov do ďalších menších kultúrnoúzemných celkov, zaznamenáva povahu hospodárskych typov, prienik kapitalistických vzťahov, mentalitu, individualizmus versus trendy ku kooperácii, vzťah k tradíciám, etnické vzťahy, životné reakcie po roku 1989, vplyv miestnych elít na formovanie politických orientácií. Tretia časť potom nastolenú charakteristiku dopĺňa a završuje tabuľkami, zachytávajúcimi výsledky volieb v období 1918-1938, z roku 1992 a 1994.

Ešte k etnografickej charakteristike. Klobúk dole pred autorkou, ktorá sa do nej pustila s odvahou úmernou známej skutočnosti, že disponibilné etnografické údaje sú kvantitatívne i kvalitatívne vo vzťahu k jednotlivým regiónom nerovnomerné, útržkovité a často neporovnateľné. Napriek tomu sa autorke podarilo zachytiť etnografické skice jednotlivých regiónov, hoci sporými, zato však výstižnými ťahmi a so značnou dávkou etnografickej senzibility. Uvedený postup mal však svoje úskalia v niekedy príliš stroho formulovaných konštatáciách, najmä v zjednodušujúcich zobrazeniach mentality a životných postojov typu "Pracovitosť, ale aj nebalosť, závisť a citová tvrdosť" – charakteristika obyvateľov okresu Považská Bystrica, "neúnavnosť a vytrvalosť u oboch etníc, istá iracionálnosť maďarského obyvateľstva" – charakteristika obyvateľov okresu Galanta. Vystihnúť zjednocujúce črty indivíduí istého spoločenstva, mentalitu, pri ktorej utváraní spolupôsobia rôznorodé prvky sociokultúrne, ekonomické, ekologické, psychologické, pojmami individuálnej psychológie, je iste značne komplikované. Mentalita spoločenstva je uchopiteľnejšia skôr prostredníctvom etických vzorov a spoločenských noriem.

Záver publikácie patrí prílohám, dokladajúcim v tabuľkách a percentách výsledky, ktoré boli predmetom analýz v predchádzajúcich statiach. V konečnom dôsledku publikácia ako celok hovorí nielen o sociokultúrnych súvislostiach správania sa voličov na Slovensku, o politickej tradícii, ale načiera i do hlbších súvislostí výkladu hodnotových orientácií, chovania a prežívania ľudí vo vzťahu ku kultúre.

Sociokultúrne súvislosti volebného správania
– alebo zásadný príspevok i provokačná výzva k sebareflexii slovenskej spoločnosti

Oľga Gyárfášová

Sú knihy a sú KNIHY. Slovensko a jeho regióny – Sociokultúrne súvislosti volebného správania (Krivý, Feglová, Balko) patrí pre mňa do druhej skupiny. Dôvody?

Unikátna odborná publikácia, ktorá – ako žiadna iná vo svojom žánri – prispela k poznaniu slovenskej spoločnosti 90-tych rokov, odhalila a pomenovala tušené príčiny a kontexty, historické nánosy, vniesla do sociologického diskurzu pojmy a koncepty, z ktorých mnohé dokonca “zľudovali”. Skrátka, KNIHA, ktorá rozhodne stojí za pozornosť aj štyri roky po vydaní.

Normalizovaná slovenská spoločnosť nechcela o sebe nič vedieť. Sociológii, ktorá má “v pracovnej náplni” spoznávanie spoločenskej reality, dala v polovici 70-tych rokov oficiálny prívlastok “marxisticko-leninská”. Asi aby bolo všetkým jasné, že nie sociológia, ale jej prívlastok, je podstatný. Takáto “veda” sotva mohla plniť svoje funkcie. Akademické pracoviská riešili pseudoproblémy alebo od politiky čo najviac vzdialené otázky. Aj preto sa v československej sociológii 70-tych a 80-tych rokov veľa a aj kvalitne skúmala napríklad rodina alebo voľný čas. Samostatnou kapitolou bol prieskum verejnej mienky. Výsledky boli prísne tajné, určené len pre “súdruhov v bielom dome”. Netreba azda ani pripomínať, že v prevládajúcej atmosfére strachu a pretvácky sa sotva dalo hovoriť o validných a spoľahlivých údajoch. A tak, po “zbortení” komunizmu vedela slovenská spoločnosť o sebe žalostne málo. Priestor ako stvorený na (seba)mýty. Napríklad ten o dominancii kresťanských hodnôt alebo prevládajúcom antikomunizme ako prirodzenej reakcii na 40 rokov neslobody.

Hneď, ako sa dalo, vrhli sa sociológovia na ohmatávanie reality. Zo začiatku prevládal pocit, že nám chýbajú čísla, empirická “matéria”. Keď už čísiel bolo dost, ukázalo sa, že chýba najmä explanačná paradigma, prepojenie samotných kvantitatívnych dát s analytickým pohľadom na kultúrnu výbavu, tradície a historické vzory politického správania. Teda všetko to, čo spadá pod pojem politická kultúra. Inými slovami, už nestačilo stav spoločnosti popísať, bolo treba vysvetliť “prečo?”. Táto otázka bola krátko po novembri 1989 vyprovokovaná najmä priepastnými rozdielmi, ktoré výskumy indikovali v hodnotovom “nastavení” českej a slovenskej spoločnosti. Ako sa uvádza v knihe *Slovensko a jeho regióny* slovenskú spoločnosť v roku 1989 charakterizovali najmä neprimerané očakávania “zachovať doterajšie výhody a pripojiť k nim plusy z druhého okruhu, najradšej okamžite” (alebo ako sa hovorilo ešte “za Husáka” “po socialisticky pracovať, po kapitalisticky žiť”). Na Slovensku okolnosti historického vývoja spôsobili, že prevaha “security seekers” nad “freedom fighters” bola vyššia ako v okolitých štátoch. Vysvetlenie týchto “parametrov” musí byť historické. Jeho najstručnejší sumár by mal dva body: 1. zaostávanie sociokultúrnej modernizácie spôsobené rurálnou minulosťou a oneskorenou a rýchlou industrializáciou, 2. tradícia kolektivistických životných vzorcov. Autori to ďalej rozmieňajú na drobné a za tým výpočtom neostáva iné, ako si s hlbokým povzdychom položiť rečnícku otázku: “Čo môže vyrásť z pestovaného pocitu skupinovej ukrivdenosti?”

V tranzitologickej literatúre sa vymedzujú tri základné faktory politickej stability: štruktúrovanosť systému politických strán, konfigurácia politických elít a dominantný typ politickej kultúry v krajine. *Slovensko a jeho regióny* hovorí najmä o tom treťom a pri analýze aplikuje kultúrnu paradigmu (ako inšpirácia poslúžila práca Roberta Putnama z roku 1993). V takto postavenom modeli funguje politická kultúra ako nezávislá premenná. V tom je sila, i limity tohto prístupu.

Kniha vkladá politickú kultúru do dvoch dôležitých kontextov: historického a geografického (regionálneho). Sotva by niekto pochyboval o tom, že politická kultúra má hlboké historické korene. Málokto však tušil, že istá sociokultúrna príbuznosť premietnutá do volebného správania Slovákov v medzivojnovom období – teda krátko pred nástupom totalitného režimu – a v 90. rokoch – teda krátko po páde iného totalitného systému, sa dá tak exaktne a “elegantne“ dokázať, ako to predviedol Vlado Krivý. Na základe veľmi precíznych štatistických analýz dokumentuje vysokú koreláciu medzi územnou úspešnosťou niekdajšej HSLS a najmä HZDS vo voľbách v roku 1992 a 1994. Tento záver platí aj za predpokladu, že abstrahujeme od etnického faktora, ktorý bol na Slovensku vždy mimoriadne silný.

Zaujímavé sú aj posuny, ktoré sa udiali medzi jednotlivými voľbami počas 90. rokov. Kým v roku 1990 sa ukázala priestorová nadväznosť na historickú úspešnosť HSLS u KDĽ a SNS (HZDS ešte, samozrejme, neexistovalo, okrem toho tzv. zakladajúce voľby spravidla neodhaľujú hlbšie hodnotové podložie spoločnosti v plnej šírke), v roku 1992 sa následníkom kontroverzného dedičstva stalo HZDS a v roku 1994 HZDS A SNS. Medzi rokom 1992 a rokom 1994 sa však odohrala jedna významná zmena, ktorú autori vo svojich analýzach nie dostatočne zohľadnili – rozpad Česko-Slovenska a vznik samostatného Slovenska. Politické strany stratili pól, voči ktorému sa dovtedy tak vehementne vymedzovali, jedna dôležitá téma zmizla a nad slovenskou politickou scénou sa akoby zdvihla hmla. Platí to najmä o SNS, ktorá sa paradoxne po rozpade ČSFR (teda po strate svojej kľúčovej agendy!) stala oveľa nacionalistickejšou, radikálnejšou. Z HZDS v období 1992-1994 odišli “funkční demokrati“, nastal viditeľný prepád “kvality“ vedenia i elektorátu hnutia.

Ad faktor HSLS/ dodatočné otázky: Čím to je, že táto kontinuita ostala čitateľná, kým tie ostatné sa rokmi rozmazali? Ide o dominantnú niť, najhlbšiu ryhu v kultúrno-politickom “genotype“ Slovákov? Analýza ju ukotvuje do regiónov, kreslí politickú geografiu Slovenska, a tým na prvý pohľad abstrahuje od ľudí. Vieme však čo okrem rovnakého územia spája voličov HSLS v roku 1929 s voličmi HZDS v roku 1994? Sledovanie týchto otázok by nás asi prinútilo opustiť exaktné rovnice a korelačné koeficienty a asi by nás viedlo k empiricky priamo nepodloženým úvahám. Moja otázka však smeruje inam: kniha *Slovensko a jeho regióny* ponúkla odbornej verejnosti z najrôznejších spoločensko-vedných disciplín obrovské sústo, ktoré sa podľa mňa ešte stále nie dostatočne premietlo do sebareflexie slovenskej spoločnosti. Je symptomatické, že závery Vlada Krivého sa skôr stali nekvalifikovane uchopeným návodom na politický úspech, než predmetom odborných dišpút.

Mám to privilégium premýšľať a písať o *Slovensku a jeho regiónoch* v máji roku 2000. Analýzu sociokultúrnych súvislostí volebného správania vychádzajúca z poznania v roku 1996 môžem teda hodnotiť aj z pohľadu ich ďalšej platnosti. Voľby 1998 potvrdili hlboké urbánno-rurálne rozčesnutie slovenskej spoločnosti na pozadí kultúrno-politických antagonizmov. Zosilnenie územnovoličskej väzby HZDS a SNS na ľudácke tradície indikuje posilňovanie autoritárskych sklonov a nacionálneho populizmu u nemalej časti elít i verejnosti. Pritom nejde o menej početnú skupinu voličov ako v predchádzajúcich voľbách, čiže sa nedá hovoriť o efekte väčšej koncentrácie “zlých“ vlastností u menej početného tvrdého jadra voličstva. Voľby 98 potvrdili inú tézu, ktorú autori knihy sformulovali v roku 1996, že totiž priaznivejšia politická tendencia na Slovensku nie je taká slabá, aby po získaní niekoľkých percent hlasov “navyš“ nemohla prevážiť

dovtedajšiu ústrednú tendenciu. Ako je všeobecne známe, tie percentá navyše vznikli relatívne vysokou volebnou účasťou mestskej, prodemokraticky “nastavenej“ časti populácie. Nemôžeme teda tvrdiť, že na Slovensku nastal nejaký kultúrny zlom, alebo že sa slovenská spoločnosť v priebehu druhej polovice 90. rokov zásadne zmenila. Súhrou vysokej volebnej účasti a nízkeho prepadu hlasov došlo k priaznivému reprezentovaniu dospelaj populácie v zákono-darnom zbore. Alebo: aj za podmienky nezmeneného kultúrno-politického obrazu spoločnosti, nám môžu vládnuť “slušné“ strany. Kultúrny pesimizmus verzus inštitucionálny optimizmus? Je dôležité si to povedať aj z hľadiska prevencie možných recidív mečiarizmu, i keď reprezentovanom niekým iným.

Dnes je politická scéna i náklonnosti voličov v pohybe. Keď sa zvířený prach usadí a občania sa vo voľbách nejako rozhodnú, uvidíme, či sa politické Slovensko uloží do vzorca kultúrno-politického štiepenia typického pre 90. roky alebo sa “prepóluje“ inak. Presný výsledok nám neprezradí ani tá najbystrozrakejšia sociologická analýza, čo-to však už o slovenskej spoločnosti vieme.

Reflexia

Vladimír Krivý

Základnou otázkou, ktorá predchádzala napísaniu knihy bolo, čo sa vlastne deje na Slovensku po roku 1989. Kniha z nemalej časti vznikla na výskumných spracovaniach a štúdiách, ktoré som publikoval ešte predtým. Základný uhol pohľadu bol už vtedy zrejмый. Z vyhodnocovania slovenského a českého správania v období 1990-1992 – v čase, kedy sme o R. Putnamovi nevedeli nič – vznikla časopisecká štúdia pojednávajúca o rozdielnych dominantných sociálnych definíciách situácie v Čechách a na Slovensku. Sociálna definícia situácie – tento klasický Znanieckeho pojem je jedným z ústredných pojmov interpretatívnej sociológie. S. Szomolányi v tom čase argumentovala, že dostatočná modernosť spoločnosti sa ukazuje byť azda ešte nádejnejšia pre tranzičnú úspešnosť, než liberalizácia “starého režimu” v jeho poslednej fáze. Kultúrne parametre sa ukazovali eminentne dôležitými, potreba historického vysvetlenia pre ne bola zrejмая. Boli sme “na ceste”. Na nej som postupne, “náhodne” a s kognitívnu radosťou stretol pozoruhodnú komparatívnu štúdiu J. Musila o modernizácii v Čechách a na Slovensku, prelomovú prácu R. Putnama a veľmi podnetnú prácu D. Balka pojednávajúcu o politických hodnotových kontinuitách na Slovensku. V. Feglová je trochu iný prípad – pošťastilo sa mi ju stretnúť, keď som už presne vedel, čo mám hľadať.

Kultúrna paradigma teda bola vyzdvihnutá. To však neznamená, že ostatné faktory musia zostať nepovšimnuté. Medzi nimi zreteľ bol braný najmä na socioekonomické parametre. Hoci sa neukázali ako rozhodujúce, v ďalších rokoch i do budúca treba neustále otvárať otázku, či sociokultúrny prístup je naďalej udržateľný ako nosný.

Dôležitou súčasťou nášho prístupu je teritoriálny pohľad. Vplyv Putnamovho pohľadu na talianske regióny bol neodmysliteľný. Rozhodujúcu úlohu však pravdepodobne zohralo to, že ústrednou metódou práce sa stali analýzy volebných štatistík, ktoré priamo vedú aj k volebnej geografii. Absolútna väčšina iných analýz volebného správania sa robí odlišne, na materiáloch získaných v reprezentatívnych výberových zisťovaniach (medzivolebné surveys, volebné exit polls) a s problémami možno v nich uplatniť nanajvýš krajové rozlíšenie, v nijakom prípade ale rozlíšenie na úrovni okresov. Volebná štatistika umožňuje analýzy prakticky akýchkoľvek teritoriálnych celkov a najväčšou prekážkou pre vysvetľovanie volebných teritoriálnych rozdielov je to, že mnoho iných (napríklad ekonomických) dát je k dispozícii iba v agregovanej podobe, a to za okresy, ktorých podoba sa navyše často mení. Kultúrna paradigma potom prirodzene vedie k sociokultúrnemu vysvetľovaniu aj výsledkov a diania na úrovni teritoriálnych jednotiek. V knihe k tomu hovoria etnologické pasáže a historické volebné výsledky.

Balkove typológie, často dichotomické, som vždy bral weberovsky ako ideálne typy, ktoré vhodným zjednodušením a vyzdvihnutím podstatného pomáhajú postihovať realitu – teda nie ako násilné, “doslovne platné” binárne rozdelenie sveta. Z tohto dôvodu ich aj dnes považujem za heuristické a vydarené.

Dôležité kultúrne črty spoločnosti nepovažujem za nemenné, ale za veľmi pomaly sa meniace parametre. V tomto zmysle si rozhodne nemyslím, že sme poskytli fatalistický obraz. R. Putnam na jednom mieste poznamenáva ako hlboko do kresla zatlačili regionálnych činiteľov jeho poznatky o silných a historicky zakorenených kultúrnych

kontinuitách, zároveň však dodáva, že snahy o inštitucionálnu zmenu nie sú márne, aj keď väčšina histórie kráča pomaly.

Scenáre možného vývinu, ktoré sme načrtli, sú fatalizmu priam protikladné. Naozaj sa v nich počíta s možnosťou troch úplne rozdielnych budúcich trajektórií, teda pri všetkej historickej a kultúrnej podmienenosti sa pracuje s hodne otvorenou budúcnosťou. Podotýkam, že budúcnosť, samozrejme, neviem predvídať. Nevie, čo sa stane, uvažujem iba, ktoré rôzne cesty sú možné, akú by mohli mať podobu a ktoré majú azda väčšiu pravdepodobnosť. Slovensko s heterogénnou politickou kultúrou, s vysokou dynamičnosťou v 20. storočí, so všetkými zmenami režimov a štátnych usporiadaní, s liberálne-demokratickou i populisticko-autoritárskou tradíciou vedúcich politických osobností je obzvlášť ťažký prípad pre odhadovanie budúcnosti. Ostatne, v knihe je priamo uvedené, že “stačí málo”, aby sa namiesto vtedajšej aktuálnej trajektórie presadilo alternatívne smerovanie. Aj k poslednému ale možno doplniť otvorenú otázku, či iba na istý kratší čas, alebo trvalejšie.

*

Na knihe ma dodnes mrzí, že nevenuje bližšiu pozornosť analýzam volebných dát z rokov 1946 a 1990. Stalo sa tak preto, že tieto dáta (s výnimkou výsledkov za celé Slovensko) sa mi dosiaľ nepodarilo získať. Prvú medzeru sa azda ešte podarí zaplniť, ak bude čas na hľadanie v archívoch. Druhý prípad je zarážajúci: volebné dáta za obce SR, staré 10 rokov nie sú centrálné k dispozícii. Prosba, aby ministerstvo vnútra preto iniciovalo ich opätovné pozbieranie z archívov, viedla iba k pozoruhodnej odpovedi, že tieto údaje nie sú centrálné k dispozícii.

O. Gyárfášová kladie otázku, čím to je, že “dedičstvo HSL'S” má aj dnes jasné kontúry. Ja vidím odpoveď najmä v podobách regionálnej politickej kultúry. L. Lipták píše o “širokospektrálnej, populistickej HSL'S, inak ťažko zaraditeľnej do dogmatickej schémy ľavica – stred – pravica”. A J. Buzalka poznamenáva, že “snád len nacionálne-populistické strany vykazujú akú-takú hodnotovú kontinuitu, idúcu naprieč desaťročiami”. Nevie, k tomu mnoho dodať. Azda ešte to, že v neskôr vydannej publikácii som rozlíšil typy okresov, kde uvedená kontinuita existuje (takých okresov je väčšina, kontinuita má podobu buď silné pozície HSL'S v minulosti a HZDS+SNS v súčasnosti, alebo opačná zhoda minulých a súčasných slabých pozícií týchto subjektov v regióne) a iné typy, kde nejestvuje. Osobne ma zaujíma oblasť Myjavy, kde “pravidlo následnosti” neplatí: HSL'S tam v minulosti úspešná nebola, v súčasnosti HZDS je, a to zreteľne. Nemožno ľahšie vysvetliť prípady kontinuity, ak hlbšie pochopíme ako “prišli na svet” výnimky?

R. Hamilton, americký historik skúmajúci, ktoré skupiny a vrstvy vlastne podporili Hitlera v rozhodujúcich voľbách v júli 1932, pracuje o i. podnetne s volebnými štatistikami za jednotlivé štvrte vo veľkých mestách, o ktorých vie, akými vrstvami boli obývané. Tento výskumnícky podnet nezahadzujem, pravdepodobne je ale iba ťažko použiteľný v súčasných slovenských podmienkach, kde väčšina mestských štvrtí nie je sociálne zreteľne vyhranená.

*

Kniha bola pokusom syntetizovať poznatky z exponovanej prvej polovice 90. rokov, a do vysvetlenia zapojiť aj staršie poznatky. Nevylučuje to neskorší “druhý pokus” s väčším odstupom a s novými podkladovými štúdiami. Nádejnosť toho druhého je však znižovaná prirodzeným stupňovaním ľudskej únavy, väčšími praktickými ťažkosťami autorskej spolupráce a – zdá sa – aj tým, že stacionárny etnologický výskum sa “odvtedy” nerozvíjal tak, ako v to samotní etnológovia dúfali.

Bratislava, jún 2000

Spôsob písania v etnológii

Rozhovor s Cliffordom Geertzom, ktorý vyšiel v októbrovom čísle časopisu *Sciences Humaines* vo Francúzsku, sa venuje poslednej Geertzovej knihe preloženej do francúzštiny *“Ici et la-bas. L’anthropologue comme auteur”* – *“Na mieste činu. Antropológ ako spisovateľ”*.¹ Keďže s prvou kapitolou tejto knihy sme mali možnosť oboznámiť sa na stránkach Slovenského národopisu² a s jej slovenským prekladom sa stretneme už na jeseň tohto roku, skrátaná verzia tohto rozhovoru môže zaujímavým spôsobom doplniť informácie o jednom z najvýznamnejších predstaviteľov symbolickej antropológie.

Práca *“Na mieste činu. Antropológ ako spisovateľ”* je analýzou výsledkov literárnej činnosti viacerých renomovaných etnológov. C. Geertz sa v nej predovšetkým snaží dokázať, že kvalita textov a ich schopnosť presvedčiť, tkvie oveľa väčšmi vo vypracovanosti ich štýlu než v presnosti metódy či správnosti teórie. Na otázku, čo ho viedlo k napísaniu tohto diela autor odpovedal:

“Keď vidíme, akú dôveru vkladajú ľudia do textov antropológov, nachádzame istý paradox: prečo dôverujú tomu, čo [vedci] píšú o Trobriandčanoch alebo Balijčanoch väčšmi než tomu, čo sa dočítajú v novinách? Zdá sa, že v rámci komunity antropológov panuje zhoda o pravdivosti týchto článkov, nezávisle od akejkoľvek teórie. Aj tí, ktorým sa nepáči, čo písal Bronislaw Malinowski, pripúšťajú, že je dôležitým autorom, rovnako ako Alfred R. Radcliffe-Brown alebo Claude Lévi-Strauss.

Vydáme sa do terénu, potom sa vrátíme a porozprávame, čo sme videli, počuli a pochopili. Prečo nám veria?

Kedysi som na svojej prvej prednáške v New Yorku spomínal cestopis C. Lévi-Straussa ‘Smutné trópy’ len preto, aby som Američanom ukázal, čo reprezentuje jeho prístup. Neskôr som strávil rok na Oxforde v Anglicku a v Kráľovskom Inštitúte som predniesol inú verziu tejto prednášky. Prednáška síce bola ohodnotená dobre, ale objavili sa hlasy, ktoré hovorili: ‘Tento spôsob filozofovania je veľmi francúzsky, ale my, Angličania, prinášame fakty.’ Vtedy som sa rozhodol dokázať, že najmenej také isté množstvo štylistických nápadov sa dá nájsť aj v textoch najväčších anglických klasikov antropológie, ako je napríklad Edward E. Evans-Pritchard. Potom mi prišlo na um dodať aj niečo o Ruth Benedictovej, a tak vznikla táto kniha.

Napokon som tým chcel povedať, že knihy, ktoré sa zdajú rýdzo faktografické, sú v skutočnosti vystavané a spracované veľmi literárne. To je dôvod, prečo aj tí, ktorí by mohli mať určité výhrady k faktom – pretože boli na tom istom mieste a videli niečo iné – napriek tomu uznávajú, že ide o dobrú prácu. Pre mňa to v žiadnom prípade neznamená kritiku: naratívna konštrukcia je neoddeliteľnou vlastnosťou antropológických textov. Ak ju odtiaľ zoberiete, veľa toho nezostane. Možno z toho vyvodiť záver, že ľudia, ktorí snívajú o antropológii vybudovanej podľa vzoru prírodných vied, s presne odmeranými a zoradenými myšlienkami, sa nikdy nedostanú k dobrej antropológii.”

C. Geertz si ďalej kladie otázku, či teórie nadobúdajú skutočný význam mimo materiálu, ktorý majú vysvetľovať:

“Najabstraktnejšie antropológické teórie sa väčšinou týkajú špecifických oblastí ako rodičovstvo, moc alebo rituál, ale zisťujeme, že sa vždy prezentujú na konkrétnom materiáli. Napísal som knihu o štáte na Bali, ktorá popisuje, ako sa v 19. storočí prelínali moc a rituál. Celá kniha by sa dala ľahko zhrnúť dvoma alebo troma vetami ako ‘monarchia je divadelnou scénou’ alebo ‘moc je rituálom’, to je však relatívne nezaujímavé. Za to, že kniha môže mať význam aj mimo osobitného kontextu tejto štúdie, vďaka predovšetkým bohatstvu prezentovaného materiálu. Práve preto sú výstavba textu a

štýl v antropológii veľmi dôležitý. Netvrdím, že nemôžu existovať teórie, ktoré sú lepšie než ostatné, ale v skutočnosti si neuvedomujú, ako sa veci javia: štrukturálna analýza nám v podstate nepovie, akými sú mýty, príhody, príbehy... Napokon, nedokážem si predstaviť ani jednu antropológickú prácu, ktorá by bola výsostne teoretická. Najdôležitejšie diela sa vždy pohybovali v tesnej blízkosti empirického materiálu... Nadmerne teoretickým prácam sa málokedy podarí povedať čokoľvek nad rámec materiálu, ktorý spracúvajú. V antropológii je veľmi málo miesta pre čisto teoretické práce: aj natoľko konštruované texty ako 'Esej o dare' od Marcela Maussa, 'Totemizmus dnes' od C. Lévi Straussa, sú zásobárňami etnografického materiálu."

SH: Ale diela antropológov sú napriek tomu zostavené vo vedeckom štýle, s odkazmi, poznámkami, overenými údajmi, bibliografiou atď.

CG: To je iná vec. Patrí to k zvyklostiam štýlu. Podriadujeme sa konvenciám a prijímame vedecký model vypožičaný z prírodných vied. Tento model nikdy nefungoval a ani nikdy nebude fungovať v histórii a možno ani v biológii. A fortiori, neuspějeme s ním ani v antropológii. Myšlienka, že existuje jediný správny spôsob, ako robiť vedu je očividne nesprávna a privedie nás do záhuby... Rozdiely v názoroch medzi etnológmi sa vo všeobecnosti netýkajú faktov ale interpretácie, ktorú im pripisujú. Napríklad americká etnologička Annette Weinerová pozorovala na Trobriandských ostrovoch v podstate tie isté smútočné rituály, ktoré videl Malinowski o päťdesiat rokov skôr. Ale význam, ktorý im prisúdila, jej umožnil úplne iným spôsobom interpretovať symbolickú úlohu žien v trobriandskej spoločnosti. Ak porovnáme to, čo sa robilo pred päťdesiatimi rokmi s tým, čo sa robí teraz, nebadáme veľkú zmenu v rovine vedeckosti zozbieraných informácií. Naopak, práve interpretácie sú významne spojené s pohybom ideí.

SH: Povedali by ste, že ľudia, ktorí sa kriticky stavajú k antropológii a kladú ju na jednu úroveň s románmi alebo s literárnymi textami, majú pravdu?

CG: Nie, existujú isté spoločné prvky a rozličné postoje. Antropológia má svojich autorov – nepadá z neba. Nieкто sa pod text podpíše, ale nejde tu o ten istý vzťah. Keď pracujete na etnografickom texte, to, čo píšete, má jedného dňa niekam dospieť. Na rozdiel od toho sa román nikdy nikde nedostane. Marcel Proust môže zmeniť pohlavie Albertiny, ale historik nemôže zmeniť pohlavie generála de Gaulla. Ak poviem, že Baličania sú dva milióny a ak iný etnograf bude tvrdiť, že ich sú štyri milióny, jeden z nás sa musí myliť. A ak by stávky v kohútích zápasoch vyzerali pôvodne ináč, než ako som ich popísal, všetky moje idey o hre pekiel by boli nesprávne.

Vezmite si príklad Carlosa Castañedu. Objavíte veľký problém: existoval naozaj Don Juan? Ja osobne si myslím, že ide o fikciu – fikcia aj história môžu byť v podstate celkom podobné, celý rozdiel je len v existencii alebo neexistencii istého Dona Juana. Najviac sa bojíme toho, že nejaký etnológ si vymyslí príbeh, ktorý neexistuje, ale je pravdepodobný. Existuje určitá základná dohoda, ktorá zaväzuje etnografa, aby prinášal len autentické rozprávania.

SH: S akými cieľmi ste sa púšťali do Vašich prvých výskumov?

CG: Chcel som sa predovšetkým pokúsiť pochopiť, prečo ľudia konajú, tak ako konajú. Snažil som sa odhaliť, čo si Baličania, Maročania alebo Jávania myslia o tom, čo práve robia. Tu už samotný popis faktov nestačil: potreboval som pochopiť dôvody ich správania. Vo všetkých svojich knižkách teda postupujem tak, že popisujem, ako ja vidím ich spôsob videnia, alebo - ako som to raz nazval, "čítam ponad ich plece".

Ľudia, ktorých študujeme, nemajú prirodzený sklon teoreticky analyzovať svoj pohľad. Úlohou antropológov je zrekonštruovať ho podľa toho, čo sa im podarilo pochopiť. V roku 1972 som napísal a publikoval článok o kohútích zápasoch na Bali, ktorý veľmi presne ilustruje tento postup. Baličania vám toho o kohútích zápasoch veľa nepovedia, zorganizujú ich, s nadšením sa na nich zúčastnia, ale to je všetko. Určite majú svoju interpretáciu tejto hry, ale nemusí byť nevyhnutne totožná s mojou. Čo sa mňa týka, zdôraznil som, že kohútie zápasy nie sú pre Baličania len obyčajnou hrou, ale určitou

“hrou pekiel”, ktorá sa vzťahuje na všetky prnutia vo vnútri ich kastovej spoločnosti. Nič však nedokazuje, že samotní Baličania by túto interpretáciu prijali ako takú.

SH: O čosi neskôr ste prišli s myšlienkou, že je dôležité porozumieť vnútornému životu ľudí, ktorých etnológovia študujú. Nesnažili ste sa teda dospieť k určitému druhu okamžitého a intuitívneho porozumenia kultúr, ktoré ste študovali?

CG: Treba si tiež položiť otázku, či sa môžeme dozvedieť z miestnej viery domorodcov niečo o všeobecných a teoretických otázkach. Myslím si, že to je možné. Môžeme napríklad interpretovať zahraničnú politiku Indonézie na základe tradičného jávskeho myslenia. Nie je to však jednoduchý pohyb zobrazenia lokálneho do globálneho, ako vysvetľujem v jednej z mojich kníh – je to nová interpretácia vo svetle toho, čo nám napovedajú miestne vedomosti. Napríklad sa môžeme pokúsiť popísať Francúzsko z pohľadu Tour de France. A priori si nikto nemyslí, že to postačuje na definovanie Francúzska. Nie je však očividné, že tieto preteky nám môžu prezradiť o Francúzsku niektoré všeobecné veci? Kohútie zápasy nám prezrádzajú niečo o agresii a o osobnej identite na Bali. Nikto nebude vyhlasovať, že francúzska kultúra končí pri Tour de France, ale je jasné, že sa z Tour môžeme dozvedieť niečo o Francúzsku.

SH: Niekedy sa s Vami spája pojem “zhusteného opisu”. Tento výraz, ktorý ste prebrali od filozofa Ryla, opisuje zároveň určité rozpoloženie etnológa ako aj štýl písania, ktorý ste používali. Môžete nám vysvetliť, čo pod týmto pojmom chápete?

CG: Na ilustráciu najlepšie poslúži príklad príhody o Cohenovi, ktorú som zaznamenal v roku 1968 a analyzujem ju v článku z roku 1973. Odohráva sa v Maroku v roku 1912 a ide tam o židovského obchodníka, ktorý od odbojného kmeňa žiada odškodnenie za krádež a za útok a nakoniec vďaka podpore miestneho šejka dostane niekoľko sto baranov. Francúzi, ktorí túto obyčaj odsudzujú, potrestajú Žida – zatvoria ho do väzenia a barany mu zhabú. Chcel som predovšetkým ukázať, že na úplné porozumenie príbehu je potrebné zaujať stanoviská rozličných osôb: Žida, “odbojných” kmeňov, Berberov, francúzskych vojakov... V príbehu vystupujú prinajmenšom traja aktéri, ktorí takmer vôbec nechápu ostatné dve strany: Francúzi sa snažia presadiť nové zákony, Berberi majú vlastné pravidlá a židovský obchodník má tiež svoje. V skutočnosti si nikto nie je schopný sám vysvetliť zmysel celej situácie, ale môžeme sa pokúsiť ho pochopiť, ak spojíme všetky tri pohľady. Napríklad židovský obchodník bol spojený zmluvou s miestnym šéfom rodiny, ktorá ho zaväzovala chrániť ho, prípadne ho pomstiť. Takýto pakt však francúzske úrady zakázali v mene pacifikácie a v snahe zaviesť nové formy správy: definovať kmene, lokalizovať ich, obmedziť vykonávanie vendetty, atď. Ak si chceme uvedomiť celú situáciu, musíme poznať názor každej strany. Niekedy dostaneme absolútne protichodné interpretácie, ktoré však všetky tvoria pohľad na jeden a ten istý príbeh.

Poznámky

- 1 *Recontre avec Clifford Geertz (L'écriture de l'ethnologie)*. Sciences Humaines, 98, 1999, s. 38-40.
- 2 Clifford Geertz, *Na mieste činu. Antropológ ako spisovateľ*. Slovenský národopis, 48, 2000, č. 1, s. 93-103.

Preklad Ivana Bezecná

Prpravila Zuzana Búriková

Nové knihy

- Divičanová, A.: Jazyk, kultúra spoločnosť. Etnokultúrne zmeny na slovenských jazykových ostrovoch v Maďarsku. Békešská Čaba – Budapešť 1999, 335 s.
- Etnos a materiálna kultúra. (Zost. E. Krekovič) STIMUL pre Slovenskú archeologickú spoločnosť. Bratislava 2000.
- Identity of Ethnic Groups and Communities. The Results of Slovak Ethnological Research. (Zost. G. Kiliánová, E. Riečanská) ÚEt SAV, Bratislava 2000.
- Koma, J.: PhDr. Michal Markuš, CSc. (1912). Personálna bibliografia. Martin 1999, 56 s.
- Komlóška čítanka – Komlósi olvasókönyv. (Zost. J. Chlebnický). Békešská Čaba 2000, 212 s.
- Krupa, O.: Humor ľudu. (A nép humora.) Békešská Čaba 2000, 191 s.
- Lárišová, P.: Židovská komunita v Bratislave v roku 1940. Bratislava 2000, 262 s. (Úvod: P. Salner)
- Lévi-Strauss, C.: Štrukturálna antropológia. (Preklad M. Kanovský) Kalligram, Bratislava 2000.
- Na berínskom moste. (A berényi hídon.) Ľudové piesne z Poľného Berinčoka. (Zost. I. Očovskí) Mezőberény 2000, 189 s. (Autori I. Očovská, L. Hentz, E. Krekovičová, O. Krupa)
- Na prahu milénia: Folklor a folkloristika na Slovensku. (Zost. Z. Profantová) Bratislava 2000.
- Salner, P.: Židia na Slovensku medzi tradíciou a asimiláciou. ZING-PRINT, Bratislava 2000.
- Sociocultural anthropology at the turn of the century. Voices from the periphery. (Zost. P. Skalník) Edícia: Prague studies in sociocultural anthropology 1. Praha 2000.
- Szlovákiai Magyar néprajzi bibliográfia (1987-2000). Ed. Juhász, J. Lilium Aurum, Dunaszerdahely 1998-2000.
- Tradície staviteľstva a bývania na Slovensku. (Zost. M. Sopoliga) Bratislava – Svidník 1999, 255 s.
- Tradičná kultúra a generácie. (Zost. H. Hlôšková) ÚEt SAV, Bratislava 2000.

Zoznam autorov

BEBLAVÝ Miroslav – Inštitút pre ekonomické a sociálne reformy, Bratislava

BEŇUŠKOVÁ Zuzana – Ústav etnológie SAV, Bratislava

BUZALKA Juraj – Ústav etnológie SAV, Bratislava

ČUKAN Jaroslav – Katedra manažmentu kultúry a turizmu, FFUKF Nitra

DANGLOVÁ Oľga – Ústav etnológie SAV, Bratislava

DANO Ján – Tekovské múzeum, Levice

GYÁRFÁŠOVÁ Oľga – Inštitút pre verejné otázky, Bratislava

HLÔŠKOVÁ Hana – Ústav etnológie SAV, Bratislava

HOLBOVÁ Katarína – Tekovské múzeum, Levice

KANOVSKÝ Martin – Katedra etnológie FiF UK, Bratislava

KRIVÝ Vladimír – Sociologický ústav SAV, Bratislava

PAVLÍKOVÁ Martina – Ústav etnológie SAV, Bratislava

PAVLOVIČOVÁ Mária – Katedra folkloristiky a regionalistiky, FFUKF Nitra

ŠALINGOVÁ Andrea – Ústav etnológie SAV, Bratislava

TUŽINSKÁ Helena – Katedra etnológie FiF UK, Bratislava

ZÁMEČNÍKOVÁ Hana – Štôla, okr. Poprad

Etnologické rozpravy

Vydáva Etnografické múzeum SNM, Ústav etnológie SAV, Slovenská národopisná spoločnosť pri SAV

Ročník VII., 2000, číslo 1-2

Vychádza dvakrát ročne

Redakcia: Peter Salner (zodpovedný redaktor)

Zuzana Beňušková

Ingrid Kostovská

Martina Pavlíková

Redakčná rada: Jaroslav Čukan, Viera Feglová, Milan Leščák, Peter Maráky, Martin Mešša, Juraj Podoba, Katarína Popelková, Dušan Ratica

Adresa redakcie: Ústav etnológie SAV, Klemensova 19, 813 64 Bratislava
e-mail: benus@nu.savba.sk

Náklad: 300 ks

Tlač: ZING PRINT

Registračné číslo MK SR: 924/94

ISSN 1335-5074